

Kriminaalmenetluse seadustiku ja teiste seaduste muutmise seaduse (ametiprivileegid) eelnõu seletuskiri

1. Sissejuhatus

1.1. Sisukokkuvõte

Eelnõuga täiendatakse kriminaalmenetluse seadustikku (KrMS) ja teisi seadusi, et tagada ameti- ja kutsesaladuse tõhusam kaitse ning selgem regulatsioon süüteomenetluses.

- Muudatustega tuuakse kriminaalmenetlusse ametiprivileegi mõiste, mis tähistab õigust süüteomenetluses oma ameti või kutsealaga seoses teatavaks saanud asjaolude kohta teabe (sh ütluste) andmisest keelduda, ning piiritletakse nende ring, kellel süüteomenetluses on ametiprivileeg.
- Eelnõu kohaselt on kriminaalmenetluses ametiprivileeg vaimulikul, advokaadil, ajakirjanikul, tervishoiuteenuse osutajal, tervishoiutöötajal ja tervishoiuteenuse osutamisel osaleval isikul (arstil, õel, ämmaemandal jne), vahendajal (tavaliselt ohvriabitöötajal), notaril, patendivolinikul, pankrotihalduril, riikliku järelevalve teostajal, kaitsjal¹ ja kohtunikul. Ametiprivileeg laieneb seaduses sätestatud tingimustel ka nende isikute ameti- või kutsetegevuses vahetult osalevale vajalikule abipersonalile. Muudel ameti- või kutsesaladuse hoidmise kohustusega isikutel kriminaalmenetluses ametiprivileegi ei ole.
- Ametiprivileegiga hõlmatud tõendi kogumiseks nähakse üldjuhul ette kohtu loa nõue ning sätestatakse sellest reeglist tulenevad erandid ja erikorrad.
- Samamoodi reguleeritakse päringute tegemine tervise infosüsteemi süüteomenetluses terviseandmete saamiseks. Tervise infosüsteemist saab süüteomenetluses terviseandmeid pärida inimese nõusolekul või selle puudumisel kohtu loal. Kohus annab loa üksnes siis, kui andmed on menetluses vältimatult vajalikud ning päring on kuriteo raskust, laadi ja isiku privaatsust arvestades põhjendatud.
- Lisaks nähakse ette erikord advokaadi ja kaitsja valduse läbiotsimiseks.

Täiendavate kaitsemehhanismide loomine suurendab mõnevõrra menetlejate töökoormust. Eelnõu kohaselt vähendatakse advokaatide halduskoormust ja tagatakse kahtlustatava põhiõiguseid paremini seeläbi, et üldreeglina sätestatakse advokaadi volituste eeldus ja kaotatakse volikirja nõue. Eelnõuga ei panda kellelegi ega võeta kelleltki konfidentsiaalsuskohustust, mis tuleneb mõnest haruseadusest – eelnõu reguleerib üksnes süüteomenetluses menetlejale teabe andmisest keeldumise õigust. Eelnõuga lahendatakse mh Euroopa Inimõiguste Kohtu etteheide, et advokaatide ja klientide vahelise teabevahetuse konfidentsiaalsus ei ole Eestis piisavalt tagatud. Samuti tehakse eelnõu kohaselt muudatused, mis on vajalikud Euroopa Nõukogu advokaadikutse kaitse konventsiooni nõuete täitmiseks.

1.2. Eelnõu ettevalmistajad

Eelnõu ja seletuskirja on lõplikul kujul koostanud Justiits- ja Digiministeeriumi karistusõiguse ja menetluse talituse juhataja Andreas Kangur (andreas.kangur@justdigi.ee). Eelnõu koostamisse on panuse andnud Justiits- ja Digiministeeriumi karistusõiguse ja menetluse talituse nõunik Martin Ziehr (martin.ziehr@justdigi.ee), kriminaalkoostöö ja õigusloome talituse juhataja Laura Vaik (laura.vaik@justdigi.ee) ning vabakutsete talituse nõunik Julia

¹ . Kaitsja all peetakse silmas ka menetlusse lubatud mitteadvokaadist kaitsjat.

Zaitseva (julia.zaitseva@justdigi.ee). Lisaks on kaasabi osutanud Eesti Advokatuuri esindajad advokaadid Indrek Sirk, Dmitri Školjar ja Jaanus Tehver, Eesti Advokatuuri jurist Merit Aavekukk-Tamm, advokaat Karmen Turk, riigiprokurör Taavi Pern ning kohtunik Tambet Grauberg. Eelnõu keeletoimetaja on Justiits- ja Digiministeeriumi õiguspoliitika osakonna õigusloome korralduse talituse toimetaja Mari Koik (mari.koik@justdigi.ee).

1.3. Märkused

- Eelnõu kohaselt muudetakse ka tervishoiuteenuste korraldamise seaduse (TTKS) § 59³ lõikeid 5 ja 7, mille muutmiseks on Riigikogule esitatud eelnõu 951 SE. Sisulist vastuolu muudatuste vahel ei ole.
- Eelnõu ei ole seotud Euroopa Liidu õiguse rakendamisega ega Vabariigi Valitsuse tegevusprogrammiga. Eelnõuga tehakse Eesti seadusandlusse muudatused, mis on vajalikud EN advokaadikutse kaitse konventsiooniga liitumise tõttu. Eesti kirjutas konventsioonile alla 13. mail 2025.
- Tulenevalt põhiseaduse § 104 p-st 14 on eelnõu vastuvõtmiseks vajalik Riigikogu koosseisu häälteenamus.
- Eelnõu kohaselt muudetakse järgmisi seadusi:
 - kriminaalmenetluse seadustik (RT I, 11.07.2026, 79)
 - väärteomenetluse seadustik (RT I, 11.07.2026, 164)
 - tsiviilkohtumenetluse seadustik (RT I, 11.07.2026, 102)
 - pankrotiseadus (RT I, 11.07.2026, 148)
 - patendivolniku seadus (RT I, 11.07.2026, 149)
 - advokatuuriseadus (RT I, 11.07.2026, 153)
 - tervishoiuteenuste korraldamise seadus (RT I, 30.06.2026, 133)
 - kohtute seadus (RT I, 11.07.2026, 51)
 - krediidiasutuste seadus (RT I, 11.07.2026, 16)

2. Seaduse eesmärk

2.1. Ametiprivileegidest üldiselt

Eestis on mitmeid reguleeritud elukutseid, mille pidajalt eeldatakse ameti tõttu teatavaks saanud asjaolude saladuses hoidmist (nt advokaadid, audiitorid, notarid, lepitajad, arstid, patendivolnikud, kirikuõpetajad, pankurid, pankrotihaldurid, kohtutäiturid), kuivõrd nende töö efektiivseks tegemiseks peab olema tagatud usalduslik suhe ameti pidaja ja kliendi vahel ning ameti- või kutsetegevuse käigus saab neile teatavaks palju inimeste delikaatset eraelulist teavet. Kohustus ameti tõttu teatavaks saanud andmeid konfidentsiaalsena pidada tuleneb nende ametite pidajaile otse asjakohastest seadustest ning kutseala esindusorganisatsioonide sisereeglitest (nt eetikakoodeksid). Samas satuvad ka reguleeritud elukutsete pidajad ühel või teisel viisil ühiskondlikesse suhetesse, mis ulatuvad kriminaalmenetluse huvifääri. Tavaliselt on põhjuseks kliendid ja nende võimalik seadusevastane tegevus, kuid tuleb ette sedagi, et reguleeritud elukutse pidaja ise paneb toime tegusid, mis vastavad süüteokoosseisule. Neil juhtumel tekib küsimus, kas ja millises ulatuses on ametisaladusena määratletud teave kättesaadav kriminaalmenetluses. Selgesti on uurimise huvides võimalikult väheste piirangutega juurdepääs kõikidele andmetele; reguleeritud ametite pidajad ja nende kliendid soovivad aga vältida konfidentsiaalsete andmete avaldamist süüteomenetluse käigus – ning seda sugugi mitte üksnes siis, kui tegu on inkrimineeriva teabega. Andmed, mida reguleeritud ameti pidajale usaldatakse, on lihtsalt sageli väga delikaatsed ja ehk isegi intiimsed ning nende ilmsikstulek võiks põhjustada majanduslikku kahju ja inimsuhete rikkumist või avada võimaluse häbistamiseks, tagakiusamiseks või kuriteo ohvriks langemiseks. Ametisaladused polegi enamasti seatud kaitsma ameti pidajat ennast, vaid isikut, kes on ameti pidajale teavet usaldanud (reeglina klient).

Kui süüteomenetluses tegeletakse õiguserikkumisega, mille toimepanijate väljaselgitamine ja karistamine on õiguskorra jaoks eksistentsiaalne küsimus, peab üksikisiku privaatsuse ootus või juriidilise isiku ärihuvi taganema õiguskorra kaitse avaliku huvi ees. Seetõttu on kehtestatud kõikidele, kellel on süütegude väljaselgitamiseks vajalikku (sh piinlikku või delikaatset) teavet, üldine kohustus see uurimisasutusele või kohtule avaldada. Samas jälle ei ole sugugi kõikide süütegude menetlemisel konfidentsiaalsete suhete läbivalgustamine vältimatult vajalik ning reguleeritud ameti pidaja ja tema kliendi vahelise teabevahetuse konfidentsiaalsus ja sellest tulenev usalduslik suhe võib ühiskondlikult olla märksa olulisem kui süüteo toimepanija tuvastamine. Ka konfidentsiaalsed suhted on oma olemuselt erineva kaaluga ning põhjused privileegi sätestamiseks ei seisne samuti alati üksnes privaatsusõiguse kaitstes, vaid võivad tuleneda näiteks hoopis õiglase kohtumenetluse tagamise vajadusest. Seetõttu on maailmas tavaline, et mingite suhete osapooltele on antud süüteomenetluses ametist tulenev eelisõigus (privileeg) mitte avaldada uurimisasutusele teavet, mida isik valdab oma ametitegevuse tõttu. Pea universaalselt on õigus süüteomenetluses kliendi usaldatud andmeid mitte avaldada (ametiprivileeg) advokaatidel ja vaimulikel. Ametiprivileegiga ametite loend on reeglina pikem, kuid erineb jurisdiktsiooniti märkimisväärselt. Samuti on erinevaid lahendusi selles, mis ja millistel tingimustel täpselt ametiprivileegi alla kuulub.

Erinevalt muudest elualadest on advokaadiamet vahetult seotud õigusmenetlustega ning protsessiosaliste võimalus saada kvalifitseeritud õigusabi on kohtumenetluse toimimise jaoks võtmetähtsusega. Seda eriti süüteomenetluses, kus riiki esindab kõrgelt kvalifitseeritud jurist – prokurör. Advokaadi ametiprivileeg on õiglase kriminaalmenetluse seisukohast keske tähendusega: efektiivse kaitse saamiseks peab kahtlustatav või süüdistatav oma kaitsjaga saama olla avameelne. Selline avameelsus oleks aga mõeldamatu, kui uurimisasutused võiksid advokaadilt nõuda kliendi poolt usaldatu avaldamist või saaksid menetlustoimingutega ära võtta andmekandjad, mis sisaldavad kliendi ja advokaadi usalduslikku suhtlust. Tänapäeval on advokaadi ja tema kliendi vahelise suhtluse konfidentsiaalsus üldtuntud õiguspõhimõte, mida tunnustatakse riikide õiguses, Euroopa Inimõiguste Kohtu² ja Euroopa Kohtu praktikas ning advokaatide ühenduste käitumiskoodeksites üle kogu maailma³. Advokaadi ametiprivileeg pole muidugi absoluutne, kuid vajab advokaadi erilist seisundit arvestades ka erilist kaitset. Advokaadi ametiprivileegi ebapiisavat kaitstust kriminaalmenetluses on Eestile ette heitnud Euroopa Inimõiguste Kohus⁴ ning menetlusõigusliku regulatsiooni puudulikkusele on tähelepanu juhtinud ka Eesti kohtud⁵ ning õiguskirjanduse autorid.⁶

2.2. Kehtiv regulatsioon ja selle probleemid

Kriminaalmenetluse seadustikus reguleerib ametiprivileegiga seonduvat § 72, mille kohaselt on seaduses nimetatud ametite pidajatel ja nende erialasel abipersonalil õigus kriminaalmenetluses ütluste andmisest keelduda, kui neid ei ole saladuse hoidmise kohustusest vabastanud isik, kelle huvides saladuse hoidmise kohustus on kehtestatud. Seadus nimetab ütluste andmisest keeldumise õigusega isikutena Eestis registreeritud usuorganisatsiooni vaimulikku, kaitsjat, notarit, tervishoiutöötajat ja farmatseuti, ajakirjanduslikul eesmärgil informatsiooni töötlevat isikut ning kõiki muid isikuid, kellele on seadusega pandud ameti- või kutsesaladuse hoidmise kohustus. KrMS § 126⁷ sätestab lisaks keelu kasutada tõendina §-s 72 nimetatud isiku edastatavat või temale ametitegevusega seoses edastatavat teavet, mis on saadud salajasel pealtkuulamisel või -vaatamisel, välja arvatud juhul, kui esineb mõni samas paragrahvis

² Vt nt EIKo *Michaud v. France* (No. 12323/11), p 123; EIKo *Saber v. Norway* (No. 459/18), p 51.

³ Vt nt USA: ABA Model Rules of Professional Conduct Rule 1.6; Saksamaa: Berufsordnung der Rechtsanwälte § 2; Iirimaa: Code of Conduct for the Bar of Ireland Rule 3.7; Eesti Advokatuuri eetikakoodeksi § 5.

⁴ EIKo *Särgava v. Estonia* (No. 698/19).

⁵ Vt nt RKKKm 1-24-7248.

⁶ Heili Sepp. Advokaadibüroo läbiotsimine: probleemid Eestis ja võimalikud lahendused. *Juridica* 7/2020, lk 580–596.

nimetatud erandlik olukord. KrMS § 91 näeb ette, et advokaadi või notari büroos toimetatava läbiotsimise juures peab viibima advokaat või notar, kelle juures läbi otsitakse, või teine advokaat või notar; samuti on nii advokaadi- kui notaribüroos läbiotsimiseks alati nõutav kohtu luba.

Kehtivas õiguses on aga mitmeid probleeme, mida eelnõukohase seadusega lahendataksegi.

1. Ameti- ja kutsesaladust sisaldavate andmekandjate kaitse süüteomenetluses ei ole piisav. Kuigi kehtiv õigus võimaldab teatud ametipidajatel keelduda ametisaladusega hõlmatud asjaolude kohta ütluste andmisest, ei laiene samaväärne kaitse nendele andmetele, kui need sisalduvad dokumentides või muudel andmekandjatel. Seetõttu võib ametisaladus jõuda menetlejani andmekandjate kaudu ka olukorras, kus sama teabe avaldamisest oleks isikul õigus keelduda. See seab ametisaladuse hoidmise kohustusega isikud olukorda, kus neil ei ole võimalik täiel määral tagada seadusest tuleneva konfidentsiaalsuskohustuse täitmist või nad peavad klientide usalduse säilitamiseks hoiduma olulise teabe dokumenteerimisest.
2. Advokaatide ja nende klientide konfidentsiaalse teabe kaitse läbiotsimiste käigus ei ole piisavalt tagatud. Kuigi advokaadi ja kliendi vahelise suhtluse konfidentsiaalsus on õiglase kohtumenetluse oluline eeldus, puuduvad kehtivas õiguses piisavalt selged tagatised, mis välistaksid läbiotsimise käigus sellise teabe põhjendamatu sattumise menetleja valdusesse. See seab ohtu mitte ainult menetluse esemeks oleva kliendi, vaid ka teiste advokaadi klientide konfidentsiaalsed andmed, mis võivad sisalduda samadel andmekandjatel või dokumentidel. Praktikast kasutatakse selle riski maandamiseks Eesti Advokatuuri esindaja kaasamist, kuid kuna selline kaitse ei tulene otseselt seadusest, ei ole selle rakendamine menetlejale kohustuslik. Taoline õigusvaakum kujutab endast ohtu õiglasele kohtumenetlusele Eestis. Advokaadibüroode ja advokaatide andmekandjate läbiotsimise puudulikule regulatsioonile Eestis on tähelepanu juhtinud ka Euroopa Inimõiguste Kohus.
3. Puudub selge regulatsioon selle kohta, kuidas tuleks tagada ametiprivileegi maksmapanemine olukorras, kus nt uurimisasutus seda ei austa. Samuti puudub seaduses selge regulatsioon selle kohta, kuidas toimida muude menetlustoimingute käigus juhuslikult uurimisasutuse kätte sattunud andmetega, mis kujutavad endast kellegi (sh advokaatide) ametisaladust.
4. KrMS § 72 lg 1 p 4 delegerib ametiprivileegi andmise menetlusõigusest välja. See ei ole põhjendatud ning vaatab mööda ka põhiseaduse §-s 104 sätestatud reeglist, et kohtumenetluse seadused tuleb vastu võtta Riigikogu koosseisu häälteenamusega. Kohustus pidada ametitegevuse käigus teada saadut konfidentsiaalsena ei saa üks ühele korreleeruda õigusega kriminaalmenetluses ütlusi mitte anda, kuna see seaks eraelu puutumatuse ja ärihuvid *a priori* tähtsamaks kriminaalmenetluse läbiviimisest. Kehtiv menetlusõigus võimaldab kasutada mitmeid meetmeid selleks, et vältida kriminaalmenetluse jaoks oluliste eraeluliste andmete lekkimist menetlusest väljapoole, sh saab kohtuistungil vajalikud osas kinniseks kuulutada. Seetõttu peab ametiprivileegi ulatus ja maksmapaneku kord sisalduma menetlusseaduses.
5. Riigikohus on leidnud, et kehtiva KrMS §-d 32 ja 215 koosmõjus VÕS §-ga 768 ei anna õiguslikku alust nõuda ilma patsiendi nõusolekuta kriminaalmenetluses välja patsiendi terviseandmeid.⁷ See lahend on tekitanud probleeme, seda eriti juhul, kui patsient mingil põhjusel nõusolekut objektiivselt anda ei saa, kuid pole ka kedagi, kes saaks nõusoleku andmist otsustada tema asemel. Näiteks kaheldava teovõimega inimese nõusolek oma terviseandmetele juurdepääsuks ei pruugi olla õiguslikult kehtiv, ent kui inimesel eestkostjat ei ole, ei saa kohtueksperdid tutvuda inimese terviseandmetega, mis oleks vajalik tema süüvõime hindamiseks. Samuti on tekkinud probleeme kuriteo tõttu surma

⁷ RKKKo 1-20-5071.

saanud inimese terviseandmetele juurdepääsemisega, kui pärimismenetlus ei ole lõpule viidud. TTKS-i säte, mis lubab juurdepääsu kohtueelse menetluse läbiviimiseks, ei lahenda Riigikohtu lahendist tulenevat menetlusõiguslikku tõket andmete nõudmisel.

6. Ehkki mõnedes eriseadustes sätestatakse, et konfidentsiaalsete andmete saamiseks on uurimisasutusel vajalik kohtu luba, puudub kriminaalmenetluse seadustikus menetluskord selle loa taotlemiseks ja taotluse lahendamiseks.
7. Euroopa Nõukogu advokaadikutse kaitse konventsioon näeb ette kinni peetud advokaadi õiguse kohtuda advokatuuri esindajaga ja kohustuse advokatuuri teavitada advokaadi kahtlustatavana kinnipidamisest. Kehtiv kriminaalmenetluse seadustik asjakohast regulatsiooni ei sisalda.

2.3. Lahendused

Seaduseelnõu kohaselt täpsustatakse kriminaalmenetluses ametiprivileegide ulatust ning luuakse menetluses mehhanismid, mis tagaksid, et teave oleks kaitstud põhjendamatu ilmsikstuleku eest. Eelnõu loob võimaluse kaasuspõhiselt tasakaalustada kriminaalmenetluse huvid, inimeste õigus privaatsusele ja vajadus tagada usalduslik suhe reguleeritud ameti pidajate ja klientide vahel. Sellel eesmärgil täpsustatakse seaduses võimalusi ametisaladustega kaetud teatud teabe saamiseks ja kasutamiseks kriminaalmenetluses.

Eelnõus loetletakse need isikud, kellel on kriminaalmenetluses ametiprivileeg (advokaat, kaitsja, notar, patendivolinik, vaimulik, ajakirjanduslikul eesmärgil informatsiooni töötlev isik, tervishoiuteenuse osutaja ja tervishoiutöötaja, pankrotihaldur, haldusmenetluse (sh riikliku järelevalve) teostaja), ning sätestatakse, millistele andmetele ametiprivileeg kohaldub. Muudel ameti- või kutsesaladust hoidma kohustatud isikutel kriminaalmenetluses ametiprivileegi ei ole. See ei mõjuta nende isikute kohustust ameti- ja kutsesaladust hoida muudes eluvaldkondades ega menetleja kohustust järgida isikuandmete töötlemise minimaalsuse ja eesmärgipärasuse põhimõtet, küll aga eemaldab menetlusõiguseväliste sätetega tekitatud ja ajas pidevalt laienenud takistuse selliste inimeste tunnistajana ülekuulamisel.

Eelnõu kohaselt sätestatakse, et ametiprivileeg on ka ametiprivileegiga isikute erialases tegevuses vajalikul abipersonalil ning ametiprivileegi tühistab selle isiku nõusolek, kelle kaitseks on saladuse hoidmise kohustus seatud. Eelnõu kohaselt tohib ametiprivileegiga hõlmatud andmeid sisaldavaid tõendeid koguda üldjuhul vaid eeluurimiskohtuniku või kohtu loal ning eelnõu kohaselt sätestatakse selle loa andmise tingimused ja kord. Peamised erandid on privileegi hoidja nõusolek (inimene, kelle kaitseks saladust hoitakse, lubab teabe avaldada), teabe avalikuks muutumine, ametiprivileegiga isiku enda kuriteokahtlus ning ülekuulamise kohta kehtivad erireeglid.

Advokaatide ja kaitsjate valduse läbiotsimiseks ja vaatluseks ning nende suhtes läbivaatuse tegemiseks kehtestatakse erikord, mille kohaselt teabe hulgest, mis võib olla ametiprivileegiga hõlmatud, selekteerib kriminaalasjas lubatava tõendusteabe välja advokatuuri esindaja või kohtu määratud eriteadmistega isik. Nii tagatakse, et advokaadi või kaitsja ning tema kliendi vaheline konfidentsiaalne suhtlus ei saa uurimisasutusele teatavaks, kui selleks põhjust pole. Väärteomenetluses kitsendatakse nende väärteoasjade ringi, mille menetluses advokaadi või kaitsja ametiprivileegi riivega tõendite kogumine on lubatav. Advokaatide ja kaitsjate ametiprivileegi eriline kaitse on vajalik seetõttu, et advokaat ja kaitsja on ise süüteoamenetluse pooleks ja süüteoadvokaadi kogu kliendisuhetus on potentsiaalselt klienti inkrimineeriva sisuga. Seetõttu tähendaks sellise teabe õigustamatu sattumine menetleja kätte kohe õiglase õigusemõistmise ohtu sattumist.

Nii kriminaalmenetluse seadustikus kui tsiviilkohtumenetluse seadustikus sätestatakse selgelt, et isikul on õigus mitte avaldada tema ja advokaadi vahelise õigusteenuse osutamise eesmärgil toimunud suhtluse, sh talle osutatud õigusabi sisu.

Mitteregulatiivsed meetmed, sh ressursside senisest suurem suunamine menetlusse, seadusemuudatusele alternatiiviks ei ole: probleemid, mida lahendatakse, on seotud justnimelt kehtiva menetlusseaduse lünkadega ning Eestile on mh rahvusvaheliselt ette heidetud just puudulikku regulatsiooni.

Eelnõule eelnes väljatöötamiskavatsus (Justiitsministeeriumi 01.02.2024 nr 8-3/1212-1), mille kohta andsid tagasisidet Eesti Advokatuur, Riigiprokuratuur, Eesti Kohtuekspertiisi Instituut (EKEI), Notarite Koda, Eesti Arstide Liit ja Audiitorkogu. Väljatöötamiskavatsuse kohta antud tagasisidet on eelnõu väljatöötamisel suures osas arvestatud. Kõik tagasisidet andnud pidasid eelnõu vajalikuks ja ametiprivileegide reguleerimist väga oluliseks. Eelnõu teksti väljatöötamisel osalesid Riigiprokuratuuri, kohtute, Eesti Advokatuuri, Siseministeeriumi ja Kaitsepolitseiameti esindajad. Lisaks kaasati muid puudutatud osapooli.

3. Eelnõu sisu ja võrdlev analüüs

§ 1. Kriminaalmenetluse seadustiku muutmine

1) Paragrahvi 12 täiendamine lõikega 3¹

Eelnõu kohaselt lisatakse seadustikku sätte, mis tagab advokatuuri esindajale õiguse osa võtta ka kinnisest istungist, kui kriminaalasjas arutatakse advokaadile seoses tema kutsetegevusega esitatud süüdistust. Nõue, et advokaadi kutsetegevusega seotud kohtuasja arutamise juures saaks viibida ka advokatuuri esindaja, tuleneb advokaadikutse kaitse konventsiooni art 9 lg 3 p-st c. Selle artikli eesmärgiks on kaitsta advokaate selle eest, et riik ebamugavaid advokaate kriminaalmenetluslike meetmetega ei saaks üldsuse ja kutseorganisatsiooni teadmata ja sekkumata taga kiusata. Seadusemuudatus on vajalik, kuna kehtiv KrMS ei näe ette võimalust isegi kohtu diskretsiooniotsustusena kinnisele kohtuistungile lubada isikuid, keda seadus ei nimeta. Advokatuuri esindajat kehtiv KrMS § 12 kinnisele kohtuistungile lubada ei võimalda. Advokatuuri esindaja funktsiooniks ei ole olla süüdistatava advokaadi kaitsja, samuti ei ole advokatuuri esindaja juuresviibimise õigus täidetud pelgalt sellega, et süüdistatavat advokaati kaitseb teine advokaat, kes samuti kuulub advokatuuri. Kui kinnine kohtuistung peetakse advokaadi süüdistuses, mis seondub tema kutsetegevusega, siis on advokatuuri esindaja juuresviibimise võimaldamine eelnõu kohaselt kohustuslik. Advokatuuri esindaja määrab advokatuuri juhatus.

2) Paragrahvi 38 lõike 1 punkti 3 muutmine

Muudatusega jäetakse KrMS § 38 lg 1 p-st 3 välja viide sama seadustiku §-dele 71–73. Seda seetõttu, et § 38 sätestab kannatanu õiguse ütluste andmisest keeldumiseks ning ametiprivileegide täpsema regulatsiooni kehtestamisega liigub ametiprivileegidesse puutuv §-dest 71–73 väljapoole. Järelikult poleks senine paragrahviviide enam korrektne.

3–4) Paragrahvi 41 täiendamine lõigetega 7 ja 8 ning § 42 täiendamine lõigetega 4–6

Sätte eesmärgiks on vähendada halduskoormust, mis seondub advokaadi volituste tõendamisega. Advokaat kui professionaalne õigusteenuse osutaja ja avalik-õigusliku kutseorganisatsiooni liige on allutatud advokatuuriseadusest ja eetikakoodeksist tulenevatele nõuetele ning peab järgima aususekohustust. Kuna esindamine menetluses on ka advokaadi kutsetegevus ja tema sissetuleku allikas, eeldatakse, et advokaat ei paku oma teenuseid ilma, et tal oleks klient, kes seda soovib ja selle eest tasub. Seetõttu on advokaadi volituse eeldamine üldjuhul põhjendatud ka siis, kui advokaadil ei ole ette näidata kliendi esindamiseks volikirja. Samas on praktikas siiski ette tulnud olukordi eelkõige seoses organiseeritud kuritegevust puudutavate kriminaalasjadega, kus kuritegeliku organisatsiooni juhtfiguuri mahitusel püüab advokaat saada juurde kriminaalasja materjalidele või kohtuda kinni peetud jõuguliikmega, väites, et esindab kahtlustatavana kinni peetut, ehkki too pole esindusest isegi teadlik. Samuti võib olla ebaselge see, millised on esindaja volitused läbirääkimistel nt tsiviilhagi õigeksvõtu või hagist loobumise suhtes. Seesugused olukorrad tekitavad ohu kaitseõigusele ning toovad kaasa segadust ja viivitusi. Menetleja kohustuseks on ka tagada, et kriminaalasja materjalid ei saaks kättesaadavaks kõrvalistele isikutele, kuna see võiks ohustada uurimist ja põhjustada isikuandmete õigustamatut avaldamist. Sellise ohu maandamiseks sätestatakse, et juhul, kui advokaat ei tegutse vahetult kliendi juuresolekul (nt ülekuulamisel või läbiotsimisel on kohal nii advokaat kui tema klient, kes saaks teada anda, kui end tema esindajana esitleval advokaadil tegelikult esindusõigust ei ole), võib menetleja põhjendatud kahtluse korral nõuda volikirja või muud kinnitust advokaadi volituste kohta. Seesugune kinnitus võib olla antud näiteks e-kirja teel või telefonitsi suuliselt, kui see tekitab menetleja jaoks piisava kindluse. Sätestatakse ka, et volituse kohta lisakinnituse nõudmine peaks olema seotud põhjendatud kahtlusega volituse olemasolus või piirides. Teisisõnu – üldreeglina ja konkreetsete ohumärkide puudumisel ei peaks menetleja rutiinselt volikirja nõudma. Kuna advokaadi volitust eeldatakse, tunnistatakse kehtetuks sätted, milles kehtiv kriminaalmenetluse seadustik sõnaselgelt sätestab menetlusedokumentidele volikirja lisamise nõude.

Kuna võimalik on ka olukord, kus klient on kinni peetud ja tal pole veel kaitsjat, aga temale on kaitsja võtnud näiteks mõni sugulane või on ta vanglast advokaadile helistanud ja palunud tol kohale tulla, siis sätestatakse selliseks puhuks, et menetleja peab võimaldama advokaadil potentsiaalse kliendiga kohtuda ja otsustada, kas advokaat astub protsessi kaitsjana. See kohtumine ongi mõeldud kliendi tahte välja selgitamiseks ning enne kui kaitsja asub sisuliselt oma ülesandeid täitma, tuleb kaitsja menetlusse astumisest menetlejat teavitada.

Paragrahvi 42 lisatava lõikega 6 nähakse ette tegevus puhuks, kui menetlejal on tekkinud kahtlus, et advokaat soovib kahtlustatavaga kohtuda mitte legitiimse kaitsefunktsiooni täitmiseks, vaid näiteks kahtlustatavale kaasosalistelt sõnumite edastamiseks või suhtluspiirangu rikkumiseks. Sellisel juhul võib menetleja advokaadi ja kinnipidamiskohas viibiva isiku kohtumise edasi lükata ning sellest advokatuuri teavitada, et advokatuuri esindaja saaks ise selgeks teha, kas kinnipeetu tõepoolest soovib, et temaga kohtumist palunud advokaat teda kaitsjana esindaks. Kui peaks selguma, et kahtlustatav seda advokaati ei soovi, on kahtlustataval alati võimalus saada kaitsja riigi õigusabi korras või siis oma lepingulist kaitsjat teavitada enda kinnipidamisest. Oluline on menetleja operatiivne tegutsemine, et kinni peetud kahtlustatav ei jääks ilma kaitsjata, vaid saaks kasutada oma õigust kaitsja abile.

5) Paragrahvi 63 lõike 1^a muutmine

Muudatus on põhjustatud § 126⁷ lõike 2 kehtetuks tunnistamisest ja selle funktsioonide ümber jagamisest § 126² lõike 4¹ ja § 126¹⁰ lõike 4 vahel. Sisulist muudatust regulatsioonis ei tule: jätkuvalt on võimalused jälitustoimingutega saadud ametiprivileegiga hõlmatud teabe tõendina kasutamiseks piiratud.

6) Seadustiku täiendamine §-dega 64¹–64³

Lisatavad sätted loovad õigusliku raamistiku ametiprivileegide jaoks. Sätestatakse, kellel on kriminaalmenetluses õigus kutsetegevuse või ameti tõttu saadud teavet menetlejale mitte avaldada (ametiprivileeg) ning kuidas seda maksma pannakse. Kehtiv seadus ametiprivileegi mõistet ei tunne ega sisalda ka menetluslikku korda ametiprivileegi kasutamiseks või ametiprivileegist vabastamiseks.

Paragrahv 64¹ toob kriminaalmenetluse seadustikku ametiprivileegi mõiste. *Ametiprivileeg* on lg 1 sissejuhatava lauseosa kohaselt õigus oma ameti või kutsetegevuse tõttu keelduda kriminaalmenetluses teabe avaldamisest. Ametiprivileegi mõiste erineb kutse- või ametisaladuse mõistest. Kutsesaladus tähendab sellist teavet, mida peab saladuses hoidma mingi kutse pidaja. Ametisaladus tähendab sellist professionaalses tegevuses omandatud teavet, mida peab saladuses hoidma mingis ametis olev isik. Kutseala esindajal või ameti pidajal olev saladuse hoidmise kohustus tuleneb selle ameti või kutseala normistikust – asjakohasest eriseadusest ja kutse-eeetika nõuetest.

Ametiprivileeg tähendab ametiprivileegiga isiku õigust kutse- või ametitegevusega seotud põhjustel kriminaalmenetluses keelduda menetlejale teabe avaldamisest. See hõlmab õigust keelduda sellise teabe kohta muidu kohustuslikele menetleja poolt esitatud päringutele vastamisest, ütluste andmisest või andmete esitamisest. Kuna üldiselt on menetleja nõuded KrMS § 215 kohaselt täitmiseks kõikidele kohustuslikele ning ka ütluste andmisest võib isik keelduda üksnes juhul, kui seadusest talle selline õigus tuleneb, on lisatavatest sätetest lähtuv keeldumise õigus isikule tema kutsealast või ametist tulenev eelisõigus, st privileeg. Privileegi mõistet on kasutatud samas tähenduses kohtupraktikas ka varem – Riigikohus näiteks räägib oma lahendites enese mittesüüstamise privileegist.⁸

Ametiprivileegi sisuline kaitseala langeb suures osas kokku ameti- või kutsesaladusena määratletud asjaoludega, ent ei ole alati identse mahuga: ameti- või kutsesaladuse hoidmise kohustus (konfidentsiaalsuskohustus) võib hõlmata laiemat hulka andmeid. Teisisõnu – süüteomenetluses tuleb mõnikord avaldada ka neid andmeid, mida üldises käibes peab salajas pidama.

Seda, kelle huvides on privileeg kehtestatud, nimetatakse käesolevas seletuskirjas privileegi hoidjaks – ta on isik, kes „hoiab privileegiga hõlmatud saladuse võtit“. Just privileegi hoidjal on voli ka kehtiva KrMS § 72 lg 3 kohaselt ametiprivileegiga tunnistajalt ametiprivileeg ära võtta – andes nõusoleku konfidentsiaalse teabe avaldamiseks, on ta väljendanud oma nõustumist sellega, et teave liigub tema privaatsfäärist ja kontrolli alt väljapoole. Seetõttu ei ole ametiprivileegi jaoks enam vajadust.

⁸ Alates lahendist RKKKo 3-1-1-39-05, p 13, on Riigikohus seda mõistet kasutanud järjepidevalt ning sama terminit kasutatakse ka nt põhiseaduse kommenteeritud väljaandes (<https://pohiseadus.ee/sisu/3493#c36>). Google'i otsing näitab, et *enese mittesüüstamise privileeg* on iseenda vastu ütluste andmisest keeldumise õiguse tähenduses praeguseks eesti õiguskeeles laialt levinud.

Ametist lahkumine ameti pidamise vältel omandatud teabe suhtes kehtivat ametiprivileegi ei kustuta.

Privileeg kohaldub igasuguses vormis teabele, kui seaduses ei ole ette nähtud teisiti. Seda seetõttu, et kaitsmisvääriline on just usalduslikus suhtluses saadud teabe sisu, mitte andmekandja vorm. Ei ole vahet, kas tundlik teave pääseb levima kirjalikus vormis, pildi või video kujul või seda räägitakse edasi suuliselt. Seetõttu loobutakse eelnõu kohaselt kehtiva seaduse §-s 72 sisalduvast „ülekuulamiskeelu“ paradigmat ja vaadeldakse teavet ja selle konfidentsiaalsuse tagamist laiemalt.

Samas ei ole ratsionaalne kriminaalmenetluses piirata sellise teabe kasutamist, mis on juba konfidentsiaalsetest kanalitest väljapoole lekkinud – seetõttu peavad isikud, kellel ametiprivileegi ei ole, uurimisasutuse, prokuratuuri ja kohtu nõudmisel avaldama neil oleva teabe isegi juhul, kui keegi muu võiks selle teabe avaldamisest keelduda ametiprivileegile viidates.

Ametiprivileeg on süüteomenetluses vaid selliste ametite pidajatel ja kutsealade esindajatel, kellele kriminaalmenetluse seadustik selle sätestab. Nende poole pöördumine ja neile väga delikaatsete andmete usaldamine võib olla inimese jaoks vältimatu (nt arstid või notarid), samuti võib konfidentsiaalsuse ametiprivileegiga kaitsmine olla süüteomenetluses vajalik õiglase süüteomenetluse tagamiseks (nt advokaadid ja kaitsjad). Ehkki eraelulisi ja tundlikke andmeid avaldavad inimesed ka muude alade professionaalidele, on valik tehtud lähtuvalt tõdemusest, et süütegude uurimine ja nende toimepanijate karistamine on avalik huvi, mis üldjuhul kaalub üles õiguse eraelu puutumatusel. Ametiprivileegiga ametite puhul on aga riive eriti intensiivne, mistõttu võib isegi tõsiste kuritegude avastamise vajadus olla sunnitud taganema ning igal konkreetsel juhul tuleb kohtul hoolikalt kaaluda enne erasfääri tungimist, kas ametiprivileegist möödumist konkreetsel juhul õigustab ülekaalukas avalik huvi. See ei tähenda, et muid, ametiprivileegiga hõlmamata andmeid võiks süüteomenetluses valimatult koguda ja töödelda – isikuandmete kaitse seadus sätestab süüteomenetluses isikuandmete töötlemise põhimõtted, sh eesmärgipärasuse põhimõtte, mis nõuab alati tõendite kogumiseks menetlustoimingute tegemisel proportsionaalsuse järgimist ja andmekogumisel tõendamisvajadusega piirdumist. Samuti on süüteomenetluses prokuratuuril võimalus ja kohustus kontrollida kriminaaltoimiku materjalide avaldamist ning kohtul võimalus seaduses sätestatud juhtudel kohtuistung vajalikus osas kinniseks kuulutada.

Lõige 1 sätestab, kellel ja millise teabe suhtes on kriminaalmenetluses ametiprivileeg.

Punkt 1 sätestab vaimuliku ametiprivileegi.

Vaimulikuseisusega kaasnev ametiprivileeg on Lääne õiguskordades üldlevinud ja selle juured ulatuvad aega, mil ristiusk suunas otseselt Öhtumaa riike ja õiguskordade arengut. Vaimuliku pihisaladus on näiteks sätestatud roomakatoliku kiriku kanoonilise õiguse koodeksis⁹. Võrreldes kehtiva KrMS § 72 lg 1 p 1 sõnastusega seisneb p 1 muudatus selles, et norm sätestab vaimuliku ametiprivileegi konkreetselt temale erapihil või hingehoidlikul vestlusel usaldatu kohta. Muudatuse järel on sätte sõnastus suuresti sama mis TsMS § 256 lg-s 1. Senisest KrMS § 72 lg 1 p 1 sõnastusest võib jääda mulje, et vaimulikul on ütluste andmisest keeldumise õigus kõikvõimalike selliste asjaolude kohta, millest ta oma ametitegevusega seoses võib teadlikuks saada (näiteks näeb mõnd riitust toimetades kuritegu pealt). Seaduse mõte on siiski

⁹ Vt katoliku kiriku kanoonilise õiguse koodeksi p 983.1, mille kohaselt on pihi vastuvõtjal absoluutselt keelatud mis tahes viisil või põhjusel pihisaladust reeta. Vt ka EELK kirikuseadustiku § 14 lg 2: „Pihi vastuvõtja peab hoidma pihisaladust“.

pihisaladuse, st hingedoidliku vestluse või erapihi konfidentsiaalsuse kaitse, mida näeb ette ka KiKoS § 22. Erinevalt enamikust teistest privileegidest on vaimuliku ametiprivileeg selline, mille hoidjateks on nii pihtija kui vaimulik ise. Pihtija võib küll vaimulikule räägitu kohta ütlusi anda ja lubada ka vaimulikul pihisaladust avaldada, kuid vaimuliku ametiprivileeg ei kaitse üksnes pihtijat, vaid ka vaimuliku usuvabadust¹⁰. Seetõttu on vaimuliku ametiprivileegist vabastamiseks vajalik nii pihil käinu nõusolek kui vaimuliku enda nõusolek ametiprivileegiga hõlmatud teavet kriminaalmenetluses avaldada.

Punkt 2 sätestab advokaadi ametiprivileegi.

Advokaadi ametiprivileeg on advokaadil – Eesti Advokatuuri liikmel. Isikutele, kes samuti osutavad õigusteenuseid, kuid advokatuuri liikmed ei ole, võib ametiprivileeg tuleneda nt nende protsessuaalsest staatusest kaitsjana (eelnõukohane § 64¹ lg 1 p 8). Lisaks laiendatakse advokaadi ametiprivileegi advokatuuri assotsieerunud liikmetele ja välisriigi advokaatidele AdvS-i mõttes, kuna ka nendele kehtivad Eestis tegutsedes advokaadi kutse-eetika nõuded ja kohustused. Lisaks advokaatidele on advokaadi ametiprivileeg ka advokaadi erialasel abipersonalil – näiteks advokaadi sekretäril, assistendil, praktikandil või advokaadibüroo juristil, kes advokaati tema töös abistavad ja puutuvad seetõttu paratamatult kokku ka klientide konfidentsiaalsete andmetega.

Advokaadi ametiprivileegiga on hõlmatud:

- a) advokaadi poole õigusteenuse saamiseks pöördumise fakt, sh küsimus sellest, kas konkreetne isik on advokaadi kliendiks, või sellest, kes konkreetse advokaadi kliendid on;
- b) õigusteenuse osutamise käigus advokaadile kliendi poolt avaldatud igasuguses vormis teave;
- c) õigusteenuse osutamisega seoses advokaadile muust allikast teatavaks saanud info (sh nt teave, mida advokaat on saanud potentsiaalseid tunnistajaid küsitledes või ise sündmuskohta üle vaadates);
- d) õigusteenuse osutamise eesmärgil advokaadi koostatud teave (nn *attorney work product*) – näiteks advokaadi märkmed, mustandid, sisekasutuseks mõeldud memod ja korraldused advokaadibüroo töötajatele;
- e) osutatud õigusabi sisu, sh kliendile suuliselt antud soovitusel ja nõuanded, tema jaoks koostatud memod, dokumentide kavandid jmt.

Advokaadi ametiprivileeg kaitseb advokaadi ja tema klientide vahelist usaldussuhet, mis on eelduseks sellele, et klient saab advokaadile usaldada kogu teabe, mis on vajalik kvaliteetse õigusteenuse osutamiseks, sh sellise info, mis on kliendile endale kahjulik ja mida ta menetlejale ei avaldaks (ega ole reeglina ka kohustatud avaldama, arvestades enese mittesüüstamise privileegi). Õigusteenuse osutamiseks advokaadi poole pöördumise fakt ei saa olla hõlmatud privileegiga siis, kui advokaat asub õigusteenust osutades kliendi nimel tegutsema – sellisel juhul on tal kliendi volitus tema nimel tegutseda ja järelikult ka nõusolek avaldada esindussuhte olemasolu. Küll on advokaadil õigus keelduda teabe andmisest selle kohta, kes tema klientideks veel on.

¹⁰ Katoliku kiriku kanoonilise õiguse koodeksi p 1381.1 näeb pihisaladust rikkunud vaimulikule ette kirikust väljaheitmise (*excommunicatio*) karistusena, mis rakendub automaatselt rikkumise toimepanemisel (*latae sententiae*). EELK kirikuseadustik analoogilist automaatset karistust ei tunne, kuid võimaldab kirikliku väärteto, sh pihisaladuse rikkumise eest vaimuliku armulauaosadusest välja arvata.

Advokaadi ametiprivileeg ei ole piiratud selle teabega, mis seostub konkreetselt menetletava kriminaalasjaga – ametiprivileegiga on kaetud advokaadi kutsetegevus seoses kõikide klientidega. See hõlmab igasugust õigusteenuse osutamise käigus teatavaks saanud infot või advokaadi loodud teavet olenemata õigusvaldkonnast või sellest, kas suhtlus on seotud aktiivse või plaanitava kohtuvaidlusega, läbirääkimistega või näiteks hoopis nõuküsimisega hüpoteetilise kaasuse kohta.

Advokaadi ametiprivileeg hõlmab vaid õigusteenuse osutamise käigus toimunud suhtlust ja sel eesmärgil kogutud või koostatud teavet ega kata advokaadi tegevust, mis ei kvalifitseeru õigusteenuse osutamiseks. Õigusteenuse osutamiseks ei kvalifitseeru advokaadi enda osalemine süütegude toimepanemisel kliendi mahitusel, näiteks kliendi volitusel altkäemaksu vahendamine või kliendi ülesandel kelmuse toimepanekuks lepingu koostamine. Samuti ei ole ametiprivileegiga hõlmatud advokaadi enda äritegevus, mis ei kujuta endast kliendile õigusteenuse osutamist. Näiteks advokaadibüroo majandamisega seotud teave või advokaadi enda isiklikud tehingud koduses majapidamises ei ole samuti ametiprivileegiga hõlmatud.

Ametiprivileegi kehtivus ei sõltu sellest, kas advokaadi ja kliendi vahel on jätkuvalt õigusteenuse osutamise leping või kas leping isegi sõlmiti – ametiprivileegi kaitsealasse mahub ka see teave, mis advokaadile konfidentsiaalselt avaldati õigusteenuse osutamise võimaluse hindamise etapis selleks, et advokaat saaks veenduda, et tal ei esine huvide konflikti ja et ta on piisavalt pädev konkreetses õigusküsimuses. Kuivõrd ka see teabevahetus toimus õigusteenuse osutamise käigus ja puudutab advokaadi poole pöördumise fakti, on teave privileegiga hõlmatud isegi juhul, kui hiljem õigusteenuse osutamise lepingu sõlmimiseni ei jõutudki. Samuti ei ole advokaadi ametiprivileegi kehtivuse seisukohast oluline see, kas advokaadi teenuste eest maksti või osutas advokaat õigusteenust *pro bono*.

Advokaadi ametiprivileegi hoidjaks kliendi saladusi sisaldava teabe puhul on klient, mitte advokaat ise, kuna ametiprivileeg on advokaadile antud kliendi saladuste kaitseks. See tähendab, et kliendi nõusolek privileegiga hõlmatud teabe avaldamiseks võtab advokaadilt õiguse teabe avaldamisest keelduda.

Kehtivas KrMS-i sõnastuses advokaadi ametiprivileegi otsesõnu sätestatud ei ole, advokaadi õigus kutsetegevuse käigus teatavaks saanud teabe kohta ütluste andmisest keelduda tuleneb KrMS § 72 lg 1 p-st 4 koosmõjus AdvS §-ga 45, mis paneb advokaadile kutsesaladuse hoidmise kohustuse. Muus vormis teabe avaldamisest keeldumiseks kehtiv seadus alust ei sätesta. Advokaadi ametiprivileeg on tunnustatud kõikides Lääne õiguskordades¹¹ ning EL-i õiguses¹². Samuti on see sätestatud Euroopa Nõukogu advokaadikutse kaitse konventsiooni art 6 lg-s 3.¹³

Punkt 3 sätestab ajakirjaniku ametiprivileegi.

Ametiprivileeg kaitseb ajakirjanike konfidentsiaalseid allikaid ning privileegi hoidjaks on ajakirjanikule konfidentsiaalselt teavet andnud isik. Ajakirjanikuprivileeg laieneb kõikidele ajakirjanduslikul eesmärgil andmeid töötlevatele isikutele. Riigikohus on kohtuasjas 3-1-1-100-13 selgitanud, et mitte iga ajakirjandusega kokku puutuv isik pole KrMS-i tähenduses

¹¹ Ülevaate advokaadi ametiprivileegist üle maailma saab internetiandmebaasist *Lex Mundi Global Attorney-Client Privilege Guide* (<https://www.lexmundi.com/guides/attorney-client-privilege-guide/> - 28DEC2025).

¹² Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2013/48/EL, mis käsitleb õigust kaitsjale kriminaalmenetluses ja Euroopa vahistamismäärusega seotud menetluses ning õigust lasta teavitada vabaduse võtmisest kolmandat isikut ja suhelda vabaduse võtmise ajal kolmandate isikute ja konsulaarasutustega, art 4.

¹³ Council Of Europe Convention For The Protection Of The Profession Of Lawyer. CETS No. 226. (<https://search.coe.int/cm?i=0900001680b4c020> – 28DEC2025).

ajakirjanduslikul eesmärgil informatsiooni töötlev isik, kellele laieneks ajakirjanikuprivileeg. Privilegeeritud isikuks KrMS § 72 lg 1 p 3¹ tähenduses on Riigikohtu käsitusel vaid selline isik, kes massiteabevahendites avaldatavat teavet kogub, töötleb, analüüsib või edastab. Selline definitsioon haakub siiski vaid osaliselt Euroopa meediavabaduse määrusega (EL) 2024/1083, mille art 2 p 1 kohaselt loetakse meediateenuseks teenust „ELi toimimise lepingu artiklites 56 ja 57 määratletud tähenduses, kui teenuse või selle eristatava osa peamine eesmärk on pakkuda meediateenuse osutaja toimetust vastutusele mis tahes viisil üldsusele teavitust, meelelahutust, haridust või ajakirjandusväljaandeid“. Sama artikli p 2 kohaselt on meediateenuse osutaja füüsiline või juriidiline isik, kelle ametialane tegevus seisneb meediateenuse osutamises ning kellel on toimetust vastutusele meediateenuse sisu valikul ja kes määrab selle esitamise viisi. Toimetust vastutusele on omakorda sama artikli p-s 8 sätestatud kohaselt tegelik kontroll nii saadete või ajakirjandusväljaannete valiku kui ka nende ülesehituse üle meediateenuse osutamise eesmärgil, olenemata riigisisese õiguse kohasest vastutusest osutatava teenuse eest. Määrusega sätestatakse mh liikmesriikidele kohustus mitte võtta meetmeid, millega kohustatakse meediateenuse osutajaid või nende toimetuse töötajaid avalikustama ajakirjandusallikate või konfidentsiaalse teabevahetusega seotud või nende tuvastamist võimaldatavat teavet.

Sama määrusega laiendatakse nn ajakirjanikuprivileegi ka meediateenuse osutajaga ametialases või püsivas eraelulises lähedases suhtes olevatele isikutele.¹⁴ Seega saab öelda, et ajakirjanikuprivileeg on:

- a) meediateenuse osutajal ja tema toimetuse töötajal, st ajakirjanikel, reporteritel, fotograafidel, operaatoritel, toimetajatel jt üldsusele suunatud teabe kogujatel, analüüsijatel, töötlejatel ja avaldajatel;
- b) eelnimetatutega ametialaselt seotud isikutel, st tehnilisel ja abipersonalil, nt sekretärid, videomonteerijad jne;
- c) punktis a nimetatud isikuga püsivas eraelulises lähedases suhtes olevatel isikutel, nt elukaaslased, pereliikmed, lähedased sõbrad; kõnealune kategooria lähtub asjaolust, et ajakirjaniku elukutse on tihtipeale vabakutselise loomuga – töö ja eraelu on lahutamatu läbi põimunud ning konfidentsiaalsete allikate kaitseks ei piisa vaid ajakirjanikule ega isegi tema ametialasele abipersonalile antavast privileegist, vaid privileegi tuleb laiendada ka isikutele, kes lähedase eraelulise suhte tõttu võivad saada teada konfidentsiaalsetest ajakirjandusallikatest.

Privileegi esemelisse kaitsealasse kuulub teave, mis võimaldab tuvastada konfidentsiaalset teavet andnud isikut. Privileegi eesmärgiks on kaitsta vaba ajakirjandust – üldsusele olulist teavet omavad inimesed kardavad seda ajakirjandusele avaldada, kui nende isik saab teatavaks õiguskaitseasutustele ning hiljem kriminaalmenetluse käigus tõenäoliselt ka teistele menetlusosalistele, sh kahtlustatavale, kelle õigusvastaste tegude kohta ajakirjandusele infot anti. Isiku paljastamine võib ajakirjandusele infot andnud inimestele tuua kaasa kättemaksuaktsioone, kuid ka avalikku häbistamist ning põhjendamatu delikaatsete eraeluliste andmete avalikustamist. Seetõttu, julgustamaks inimesi olulistest asjadest ajakirjandusele rääkima ja seega ka avalikku arutelu edendama, on konfidentsiaalse ajakirjandusallika avaldamine ka kriminaalmenetluse käigus ette nähtud vaid erakordsetel juhtumitel.

¹⁴ Määruse ülevõtmisest on tingitud ka kehtiva seaduse sõnastusele lisatud „püsivas eraelulises lähedases suhtes olevad isikud“.

Privileeg on seatud konfidentsiaalse allika kaitseks. Seetõttu on privileegi hoidjaks konfidentsiaalselt ajakirjandusele teavet andnud isik ise.

Kehtivas KrMS-is reguleerib ajakirjanikuprivileegi § 72 lg 1 p 3¹, millega võrreldes eelnõu kohaselt laiendatakse privilegeeritud isikute ringi lähtuvalt Euroopa meediavabaduse määruse nõuetest.

Ajakirjanikuprivileegi näeb ette Euroopa meediavabaduse määruse art 4 lg 2, aga samuti viitab ajakirjaniku konfidentsiaalsete allikate kaitse vajadusele Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika Euroopa inimõiguste konventsiooni (EIÕK) art 10 rakendamisel¹⁵. Privileeg on tunnustatud paljudes Lääne õiguskordades ka väljaspool Euroopa Liitu, näiteks Kanadas¹⁶.

Punkt 4 sätestab tervishoiutöötaja ametiprivileegi (meedikuprivileegi).

Ametiprivileeg kaitseb tervishoiuteenuse saajat (patsienti) eesmärgiga tagada usalduslik suhe tervishoiutöötaja ja patsiendi vahel. Selleks, et arst saaks patsiendile parima võimaliku ravi määrata, on arstil vaja teada nii patsiendi vaevusi kui haiguse või vigastuse tekkimise mehhanismi. Tervisesse puutuv tekitab inimestele tihti suurt piinlikkustunnet. Mõni diagnoos võib kaasa tuua koguni kogukonna halvakspanu ja tagakiusamise. Samuti võib ravi seisukohast olla asjakohane patsiendi eraelusse puutuv muu delikaatne teave – näiteks psühhiaatri või kliinilise psühholoogi poole pöördumise korral on patsiendi eraelusse puutuva suures mahus käsitlemine vältimatu. Kogu sellise teabe laiemalt teatavaks saamise võimalus võib tähendada, et patsient ei maini meditsiiniliselt asjakohaseid, ent piinlikke seiku isegi arstile ning selle all kannatab ravi kvaliteet. Samuti võib perspektiiv, et kõik arsti juures räägitu ja arsti poolt uuringute käigus teada saadu jõuab otseteed kriminaalmenetlusse, hoida inimesi üleüldse arsti juurde pöördumast isegi raskete haiguste või vigastustega. Arsti ja patsiendi vahelise usaldussuhte tähtsust rõhutatakse Hippokratese vandes¹⁷ ja Eesti arstieetika koodeksis¹⁸. Tervishoiuteenuse osutamise käigus avaldatu konfidentsiaalsena pidamist nõuab ka VÕS § 768 lg 1.

Meedikuprivileeg on:

- a) tervishoiutöötajal. Tervishoiutöötajaks on TTKS § 3 lg 1 kohaselt arst, hambaarst, õde ja ämmaemand. Lisaks loeb TTKS § 3 lg 4 tervishoiutöötajaks ka üldapteegis ja haiglaapteegis apteegiteenust osutava proviisori ja farmatseudi, kui nad on registreeritud tervishoiukorralduse infosüsteemis, ning tervishoiutöötajaga võrdsustatakse TTKS § 3 lg 6 järgi ka ravi osutavad ja tervishoiukorralduse infosüsteemis registreeritud füsioterapeut, kliiniline psühholoog ja logopeed;
- b) tervishoiuteenuse osutajal. TTKS § 4 kohaselt on tervishoiuteenuse osutajaks tervishoiutöötaja või tervishoiuteenust osutav juriidiline isik. See tähendab, et privileegi alusel saab teabe andmisest keelduda ka siis, kui nt päring on tehtud haiglale või perearstikeskusele, mitte konkreetsele arstile või ämmaemandale. See on oluline eeskätt puhkudel, mil nõutakse välja ravidokumente, mis kuuluvad haiglat pidavale juriidilisele isikule;
- c) tervishoiuteenuse osutamisel osaleval isikul. Tervishoiuteenuse osutamisel osalejad määratleb TTKS § 43 ja sellesse kategooriasse kuuluvad näiteks arst-residendid ja

¹⁵ EIKo *Goodwin v. United Kingdom*, No. 17488/90.

¹⁶ *Globe and Mail v. Canada (AG)*, 2010 SCC 41.

¹⁷ <https://arstideliit.ee/hippokratese-vanne> (28DEC2025).

¹⁸ Eesti arstieetika koodeks, I p 3 (https://www.arstideliit.ee/wp-content/uploads/2011/10/Eesti_arstieetika_koodeks.pdf - 28DEC2025).

üldarstid, kiirabitehnikud, praktikandid ja retseptiravimit väljastavad apteekrid. Loetelu täpsustab tervise- ja tööministri 15.03.2019. a määrus nr 27 „Tervishoiuteenuse osutamisel osalevad isikud ja tervise infosüsteemile juurdepääsu ulatus“.

Lisaks eelnimetatutele laieneb meedikuprivileeg eelnõukohase § 64¹ lg 2 järgi ka erialasele abipersonalile – näiteks laborantidele, hooldajatele ja vastuvõtusekretärile, kellel küll ei pruugi olla juurdepääsu tervise infosüsteemile, kuid kes samuti patsientide ja nende isikuandmetega kokku puutuvad ja kelle kohusetundlik suhtumine konfidentsiaalsusnõudesse on osaks VÕS § 768 lg-s 1 sätestatud kohustusest.

Privileeg katab esmalt teavet, mis on ametiprivileegiga isikule seoses tervishoiuteenuse osutamisega usaldatud. „Usaldatud“ tähendab konfidentsiaalset edastamist, kus patsiendil oli mõistlik konfidentsiaalsuse ootus – olgu selleks siis neljasilmavestlus arsti kabinetis, õe küsimustele vastamine kiirabiautos või tervise infosüsteemi vahendusel perearstikeskuses saadetud pöördumine. Teave, mida patsient annab, ei pea tingimata olema vahetult tervisesse puutuv – tihti on kvaliteetseks diagnoosimiseks ja raviks vaja saada laiem ülevaade patsiendi eluolust ning kohe ei pruugi ka arstile selge olla, mis patsiendi räägitavast võiks olla ravi seisukohast asjakohane. Ka patsiendile endale ei ole sageli selge, mis teave arstile vajalik on, mistõttu ametiprivileegi ulatuse piiritlemine kitsalt „tervisesse puutuvaga“ tooks kaasa tõrkeid usalduslikus suhtluses – nii arst kui patsient peaksid pidevalt mõtlema, mis jääb konfidentsiaalseks ja mis mitte, ning igaks juhuks võib palju olulist jääda rääkimata. Pealegi on näiteks kliinilise psühholoogi või psühhiaatri jaoks just see „muu“ diagnoosimisel võtmetähtsusega ning kui somaatiliste haiguste puhul saaks veel rääkida tervisesse puutuva ja mittepuutuva piiritlemisest, siis vaimse tervise puhul ei ole vahetegu võimalikki.

Privileegiga ei ole aga kaetud teave, mida patsient tervishoiutöötajale edastab muul põhjusel kui tervishoiuteenuse osutamisega seoses – näiteks räägib midagi arstile kui sõbrale või naabrile ilma soovita arstilt tervishoiuteenust saada. Samuti ei ole tervishoiuteenuse osutamisega tegu siis, kui tervishoiutöötaja tegutseb eksperdina või asjatundjana süüteomenetluses – ta võib küll tervisesse puutuvaid andmeid koguda ja töödelda, kuid ei tee seda uuritava isiku kui patsiendi ravimiseks, vaid süüteomenetluse vajadusteks. Seetõttu ei ole ka sellises olukorras vahetult kogutud tervisesse puutuv teave ametiprivileegiga hõlmatud. Eksperti või asjatundjana arvamuse andmise aluseks olev teave saab olla see, mille ekspert või asjatundja on ise vahetult inimeselt ekspertiisi tehes kogunud, või teave, mille ta on ekspertiisi tegemiseks menetlejalt saanud. Tervishoiutöötajal ei ole menetlusseadustikust eraldi seisvat õigust ekspertiisi eesmärgil patsiendi terviseandmetega tutvuda ning seetõttu ei tohiks tekkida ka küsimust sellest, kuidas peaks ekspertiisi tegev tervishoiutöötaja toimima tema poolt menetlusväliselt hangitud konfidentsiaalsete terviseandmetega: neid ei tohiks tal üldse ollagi.

Teiseks katab meedikuprivileeg tervisesse puutuvat muud teavet, mille tervishoiutöötaja saab tervishoiuteenuse osutamise käigus. Seesuguseks teabeks on eelkõige info, mille tervishoiutöötaja saab patsienti uurides ja ravides, sh laborianalüüside ja uuringute vastused, aga ka näiteks ravi kulgu puudutav teave, sh meediku enda tegevus ravi osutamisel. Privileeg ei kata teavet, mis küll saab meedikule teatavaks tervishoiuteenust osutades, kuid mida patsient ei ole talle seoses tervishoiuteenuse osutamisega usaldanud ja mis ei puutu patsiendi tervisesse – näiteks kiirabimeediku poolt sündmuskohal nähtu.

Hinnates meedikuprivileegist möödumise lubatavust juhtumitel, kui patsient ise privileegist möödumiseks nõusolekut ei ole andnud, on kohtul kindlasti vaja silmas pidada, et erinevad meedikuprivileegiga hõlmatud andmed on erineva kaitsevajadusega ja privaatsusriivega. Nii on

patsiendil objektiivselt leitud vigastused põhimõtteliselt võimalik fikseerida ka isiku läbivaatuse käigus ning kuna tegu on inimese tahtest sõltumatult eksisteeriva väliselt tajutava reaalsusega, siis ei ole privaatsuse riive siin samavõrd intensiivne kui näiteks patsiendi poolt arstile usaldatud teabe puhul. Näiteks selle kohta, kuidas ta vigastada sai, võib inimesel lisaks olla ka enese ja lähedaste mittesüstamise privileegist tulenev õigus ütluste andmisest keelduda ning siin meedikuprivileegi murdmine tähendaks oluliselt tõsisemat ja mitmetahulisemat põhiõiguste rikkumist.

Meedikuprivileeg on seatud patsiendi kaitseks ja seetõttu on privileegi hoidjaks patsient, kelle nõusolek teabe avaldamiseks privileegi tühistab.

Kehtivas õiguses reguleerib meedikuprivileegi KrMS § 72 lg 1 p 3, millega võrreldes ametiprivileegi ulatust laiendatakse, viies selle kooskõlla VÕS § 768 lg 1 sõnastusega. Nimelt paneb VÕS tervishoiuteenuse osutajatele kohustuse hoida saladuses neile tervishoiuteenuse osutamisel või tööülesannete täitmisel teatavaks saanud andmeid patsiendi *isiku ja tema tervise seisundi* kohta ja sellega võrreldes on kehtiva seaduse sõnastus mõnevõrra kitsam, tekitades kollisiooni ühelt poolt seadusega pandud saladuse hoidmise kohustuse ja teiselt poolt menetlusseadusest tuleneva ametiprivileegi mahu vahel. Võrreldes kehtiva sõnastusega eemaldatakse punktist viide farmatseudile, kuna TTKS § 3 lg 4 kohaselt on ravimiseaduse tähenduses üldapteegis või haiglaapteegis apteegiteenust osutavad proviisor ja farmatseut samuti kaetud mõistega „tervishoiutöötajad“, kui nad on vastavalt ravimiseaduse § 55 lg-le 1 registreeritud tervishoiukorralduse infosüsteemis. Seaduse kehtivas sõnastuses otsesõnu nimetatud isiku päritolu, kunstlik viljastamine ja perekond on kaetud eelnõukohase määratlusega ning nende eraldi esiletoomine tekitaks tarbetut segadust.

Riigikohus on oma otsuses 1-20-5071 rõhutanud meedikuprivileegi olulisust, sh selle kuulumist ka tervishoiuteenust osutavale juriidilisele isikule ja ulatumist ka ravidokumentidele.¹⁹

Meedikuprivileeg on rahvusvaheliselt üldiselt tunnustatud enamikus lääneriikides, ehkki selle täpses ulatuses ja privileegi murdmise tingimustes esineb variatsioone.

Punkt 5 sätestab vahendaja ametiprivileegi.

Vahendaja ametiprivileeg on KrMS § 203² lg-s 2 nimetatud vahendajal. Vahendaja ametiprivileegi eesmärgiks on tagada tõhus vahendusmenetlus seeläbi, et julgustatakse kahtlustatava ja kannatanu usalduslikku suhtlust vahendajaga nii individuaalse kohtumise kui ühise vahenduskohtumise käigus. Vahendusmenetlus on üks taastava õiguse meetmetest kriminaalmenetluse seadustikus. Edukaks vahendusmenetluseks, mis ka päriselt toob kaasa õigusrahu taastamise, on muu hulgas vajalik poolte avameelne suhtlus vahendajaga, sh peab kahtlustatav võtma vastutuse tehtu eest, st sisuliselt tunnistama oma süüd. Hoolimata kahtlustatava valmisolekust vastutus võtta võib vahendusprotsess siiski ebaõnnestuda näiteks seetõttu, et kannatanu esitab vahenduskokkuleppe sõlmimise eeldusena nõudmisi, mis ei ole kahtlustatava jaoks aktsepteeritavad. Vahendusmenetluse ebaõnnestumise korral menetletakse kriminaalasja edasi ja muu hulgas võib asi jõuda kohtusse üldmenetluses, kus vahendaja näol on nüüd olemas inimene, kellele kahtlustatav on süüd tunnistanud ja kes võiks seega olla asjakohast teavet valdavaks tunnistajaks. Kui vahendusmenetluse tulemusena tekitatakse potentsiaalselt juurde süütõendeid, asja lahendamine ilma karistuse kohaldamiseta pole aga sugugi kindel, on kahtlustataval tugev stiimul vahendusmenetlusega mitte nõustuda, et säilitada võimalust oma huve kohtus kaitsta. Seetõttu on vahendusmenetluse soodustamiseks vajalik

¹⁹ RKKKo 1-20-5071. pp 20-31.

vahendaja ametiprivileeg, mis annab vahendajale õiguse vahendusmenetluse käigus saadud teavet kriminaalmenetluses mitte avaldada.

Vahendajateks kriminaalmenetluses on tavaliselt ohvriabitöötajad, kellel on vastav väljaõpe, kuid seaduses vahendaja isikule piiranguid sätestatud ei ole ning vajaduse korral saab prokuratuur või kohus määrata vahendajaks ka muu kvalifitseeritud isiku. Vahendaja konfidentsiaalsuskohustus on sätestatud KrMS § 203² lg-s 6.

Vahendaja ametiprivileeg katab teabe, mida vahendajale vahendusmenetluse käigus usaldasid menetlusosalised, st eelkõige kannatanu ja kahtlustatav või süüdistatav, aga mõnel juhul ka näiteks tsiviilkostja, kolmas isik või nende esindajad. Usaldata tähendab seda, et info anti vahendajale, eeldades selle konfidentsiaalsust. Vahendusmenetluse käigus usaldata ei hõlma kriminaaltoimikust KrMS § 203² lg 6 alusel teatavaks saanud teavet, vahendaja enda tähelepanekuid ega vahenduskokkuleppe sisu – need on nn menetluslikud asjaolud, mille suhtes saab vahendajat vajadusel üle kuulata (nt toimikus olnud dokumendi hävimise korral või juhul, kui tekib arusaamatus vahenduskokkuleppe tingimuste sisuga seoses). Kui vahendajale räägitakse seda, mis talle ka kriminaaltoimiku materjalidest teada on, ei muuda suuline edastamine teavet ennast konfidentsiaalseks. Küll on privileegiga hõlmatud see, et konkreetne inimene selle teabe vahendajale edastas (nt kahtlustatav tunnistas usalduslikus vestluses, et kannatanu ütlused sündmuste käigu kohta vastavad tõele).

Privileeg on seatud vahendusmenetluse osaliste tundliku teabe kaitseks ja ametiprivileegist vabastab vahendaja see menetlusosaline, kes vahendajale teavet usaldas.

Kehtivas seaduses tuleneb vahendaja ametiprivileeg KrMS § 72 lg 1 p-st 4 koosmõjus sama seaduse § 203² lg-ga 6 ning on mõneti laiem kui eelnõukohane ametiprivileeg. KrMS § 203² lg-t 6 ei muudeta, kuivõrd vahendaja kohustus hoida väljaspool kriminaalmenetlust konfidentsiaalsust jääb endiseks, menetluse sees aga hakkab ametiprivileegi reguleerima selgitatav uus säte.

Kriminaalmenetluses tegutsevate vahendajate ja lepitajate ametiprivileeg on tunnustatud ka paljudes teistes lääneriikides, nt Saksamaal, Prantsusmaal, Kanadas ja Ameerika Ühendriikides.

Punkt 6 sätestab notari ja patendivoliniku ametiprivileegi.

Eestis kehtiv ladina notariaadi süsteem tähendab seda, et notar on rohkem kui vaid dokumentide ja allkirjade ehtsust tõestav pitsatiga varustatud tunnistaja, vaid notar on avalik-õigusliku ameti kandja, sõltumatu ametiisik, kellele riik on delegeerinud õigussuhete turvalisuse tagamise ja õigusvaidluste ennetamise ülesande. Notarid annavad ka õigusnõu mh pärimisküsimustes ning menetlevad pärimisasju, lahendades enamiku pärandi üleminekuga seotud küsimustest. Notaril on ka pädevus TõS § 37 kohaselt vannutada ja tõestada vande all kirjalikku tunnistust, mis võib osutada kriminaalasjas oluliseks tõendiks. Arvestades notari kesket ja paiguti möödapääsmatut rolli tsiviilõiguslikus asjaajamises, on oluline tagada usalduslik suhe notari ja tema teenuseid kasutavate inimeste vahel, et tagada tsiviilkäibe ausus.

NotS § 3 kohaselt on notaril kohustus saladuses hoida talle seoses ametitegevusega teatavaks saanud andmeid. Vastavalt NotS § 2 lg-le 2 jaguneb notari ametitegevus ametitoiminguteks ja ametiteenuste osutamiseks. NotS § 3 lg 1 järgi kehtib saladuse hoidmise kohustus lisaks ametitoimingutele ka ametiteenustele, kui seadus ei sätesta teisiti. Notari ametitoimingud on näiteks tõestamistoimingud, pärimismenetluse läbiviimine, abielu sõlmimise ja lahutamise kinnitamine (ametitoimingute loend sisaldub NotS §-s 29). Notari ametiteenused on näiteks õigusnõustamine väljaspool tõestamistoimingut, lepitamine, tegutsemine vahekohtunikuna,

vannutamine, enampakkumise tulemuste tõestamine ja raha hoiule võtmine (NotS § 29). Notari ametiprivileegi maht on määratletud samamoodi – privileegiga on kaetud kogu teave, mis sai notarile teatavaks seoses tema ametitegevusega. See hõlmab nii tehinguosaliste poolt notarile tehtud avaldusi kui ametitoimingute tegemise fakti ennast, aga samuti ametitoimingute või ametiteenuste osutamise asjaolusid. Notari ametiprivileegiga on kaetud need dokumendid, mida ei ole esitatud avalikele registritele. Dokumendid, mis on küll notari koostatud, kuid juba esitatud nt kohtule või mõnele ametiasutusele, privileegi alla ei kuulu. Küll aga on jätkuvalt privileegiga hõlmatud teave, mis notaril on näiteks selle dokumendi koostamise protsessi kohta, nagu ka konkreetset dokumenti või õigussuhet puudutav teabevahetus kliendiga.

Notari ametiprivileeg laieneb lisaks notaritele ka notari asendajatele ning notari erialasele abipersonalile, sh notari juures tegutsevad juristid, sekretärid ja praktikandid, eelnõukohase § 64¹ lg 2 kohaselt.

Notari ametiprivileegi hoidjaks on isik, kelle ülesandel notar ametitoimingu tegi või kellele teenust osutas. Kui näiteks samas tehingus oli mitu osalist, on notari ametiprivileegist vabastamiseks vaja nende kõikide nõusolekut, sest ühelgi lepinguosalisel ei ole pädevust käsutada teise lepinguosalise informatsioonilise enesemääramise õigust.

Kehtivas õiguses näeb notari ametiprivileegi samasuguses mahus ette KrMS § 72 lg 1 p 2.

Patendivolinik osutab õigusteenust tööstusomandi valdkonnas (PatVS § 2 lg 1) ja on nõustaja selles, kuidas kaitsta ja jõustada tööstusomandi õigusi (patent, kasulik mudel, kaubamärk, tööstusdisainilahendus, geograafiline tähis jms), samuti aitab tööstusomandiga seotud lepingulistes küsimustes. Patendivolinik on esindajaks tööstusomandi registreerimisel Patendiametis. Patendivolinik teeb kõiki toiminguid oma kliendi nimel ning kliendilt saadud volituste ja juhiste alusel. Patendivolinikul on esindusõigus Eesti kohtutes. Patendivolinikul on PatVS § 7 kohaselt ka kohustus hoida saladuses õigusteenust osutades temale teatavaks saanud ärisaladust. Sisuliselt on patendivoliniku töö sarnane advokaadi ja notari tööga, mistõttu patendivolinikule ongi asjakohane ametiprivileeg kriminaalmenetluses antud. Samas ei ole patendivoliniku amet kriminaalmenetlusega nii tihedalt seotud, et patendivoliniku ametiprivileeg vajaks advokaadiga sarnast kaitset.

Patendivoliniku ametiprivileeg hõlmab kogu teavet, mille patendivolinik on oma ametitegevuse käigus saanud, ning privileeg on seatud patendivoliniku kliendi ja tema andmete kaitseks. Eelkõige on kaitstavaks teabeks ärisaladus, sh uutesse leiutistesse, tööstusdisaini näidistesse jmt puutuv, mis kriminaalmenetluse praktikas on oluliseks tõendusteabeks harva. Patendivoliniku ametiprivileegi kehtiv kriminaalmenetluse seadustik otsesõnu ei sätesta, kuid kuna patendivolinikel on ametisaladuse hoidmise kohustus, tuleneb nende ametiprivileeg kehtiva KrMS § 72 lg 1 p-st 4. Küll on mõneti kurioosselt PatVS § 6 lg-tes 2 ja 3 ilma erandite ja reservatsioonideta välistatud igasugune patendivoliniku ja tema juures töötavate isikute ülekuulamine neile teatavaks saanud asjaolude kohta või patendivoliniku poolt õigusteenuse osutamise käigus saadud teabekandjate äravõtmine. Nimetatud sätete sõnastust muudetakse eelnõukohase seadusega, tegemaks selge viide kriminaalmenetluse seadustikus ettenähtule.

Punkt 7 sätestab ametiprivileegi pankrotihaldurile ja riikliku järelevalve teostajale.

Mõlema ametiprivileegi tingib asjaolu, et nii pankrotimenetluses kui riikliku järelevalve menetluses on menetlusele allutatud isikul kohustus teha pankrotihalduri või järelevalveametnikuga igakülgset koostööd, sh avaldada teavet, mis võib isikut ennast süüstada. Koostööst keeldumine toob aga kaasa karistusõiguslikud või menetluslikud sanktsioonid. Nii

sätetab PankrS § 85 lg 1: „Võlgnik peab kohtule, ajutisele haldurile, haldurile, pankrotitoimkonnale ja maksejõuetuse teenistusele andma teavet, mida nad vajavad seoses pankrotimenetlusega nii enne kui ka pärast pankroti väljakuulutamist, eelkõige oma vara, sealhulgas kohustuste ning majandus- või kutsetegevuse kohta. Võlgnik on kohustatud esitama haldurile pankroti väljakuulutamise päeva seisuga bilansi koos vara, sealhulgas kohustuste nimekirjaga.“ Sama seaduse § 89 sätestab, et kohus võib võlgnikule, kes teabe andmise kohustust ei täida, määrata kuni kolm kuud aresti.

Enese mittesüüstamise privileegi rikkumisega oleks tegemist siis, kui inimest sunnitaks karistuse ähvardusel välja andma teavet, mis võib teda süüteo toimepanekus süüstada, ning kui seda teavet saab hiljem tema vastu süüteomenetluses kasutada. Sellele enese mittesüüstamise privileegi rikkumisele on PankrS-i kontekstis tähelepanu juhtinud Riigikohus, kes kirjutas järgmist: „[E]nese mittesüüstamise privileeg ei luba kasutada kriminaalmenetluses süüdistatava vastu tõendeid, mis on saadud temalt teises menetluses karistuse ähvardusel.²⁰ Ehkki Riigikohus ütles osutatud seisukoha välja kontekstis, mis puudutas maksumenetluses kaasaaitamiskohustuse täitmiseks antud tõendusteabe kasutamist maksukuriteo menetlemisel, on selle tähendus laiem. Tegemist on põhimõttega, mis kehtib üldjuhul alati, kui kriminaalmenetluses soovitakse süüdistatava vastu kasutada tõendit, mille ta oli sunnitud mõnes teises menetluses karistusähvardusel ise välja andma.“²¹

Kehtiv PankrS § 85 lg 4 sätestabki: võlgniku või võlgniku lähikondse poolt pankrotimenetluses teabe andmise kohustuse täitmiseks antud teavet võib võlgniku või võlgniku lähikondse suhtes läbiviidavas süüteomenetluses kasutada tõendina ainult teavet andnud isiku kirjalikus vormis antud nõusolekul. Õigussüsteemaatilisel asub viimati viidatud säte aga vales kohas – kuna sisuliselt on tegemist süüteomenetluses tõendamist puudutava sättega, peab see asuma süüteomenetlust reguleerivas õigusaktis. Seetõttu tunnistatakse PankrS § 85 lg 4 kehtetuks ning säte on edaspidi KrMS § 64¹ lg 1 p-s 7.

Sama probleem, nagu Riigikohuski märkis, võib kerkida erinevates menetlustes, kus menetlusele allutatud isikul on menetlust läbi viiva võimuesindajaga koostöö tegemise kohustus, mida tagatakse karistuse ähvardusega. Selliseks on näiteks Riigikohtu nimetatud maksumenetlus, aga ka muud riikliku järelevalve menetlused, milles koostöö tegemise kohustus tuleneb korrakaitseadusest (eeskätt KorS §-s 15 sätestatud talumiskohustus ja §-s 30 sätestatud järelevalveasutuste õigus küsitleda ja dokumente nõuda). Sestap tuleb asjakohane ametiprivileeg sätestada ka järelevalve teostajatele, et nendega seaduses nõutud koostööd teinud isikute poolt neile antud teave oleks süüteomenetluses selgelt kaitstud, nagu nõuab põhiseaduslik enese mittesüüstamise privileeg. Ametiprivileegi eesmärgiks on tagada pankroti- ja riikliku järelevalve menetluse tõhus läbiviimine, mis oleks väga keeruline ja kulukas, kui võlgnik või järelevalvemenetlusele allutatud isik menetluses koostööd ei teeks. Teades näiteks, et kõik maksuhaldurile või pankrotihaldurile üle antud dokumendid ja teave jõuavad otseteed politsei kätte, kus neid kasutatakse kriminaalmenetluses süüdistuste esitamiseks, oleks järelevalvele allutatud isikutel väga tugev stiimul neid potentsiaalselt süüstavad dokumendid hävitada ja sellega pankroti- või järelevalvemenetlust tõsiselt takistada isegi juhul, kui nii järelevalveasutuse kui pankrotihalduriga oleks isik olnud nõus koostööd tegema. Seejuures, kuna tegu on ennast süüstava materjali kõrvaldamisega, ei ole võimalik isikuid ka selle hävitamise eest vastutusele võtta, kuna selle välistab PS § 22.

²⁰ RKKK 22.10.2007, 3-1-1-57-07, p-d 14-17 ja RKPJK 03.03.2011, 3-4-1-15-10, p 27.

²¹ RKKKo 1-22-3234, p 22.

Eelnõukohase § 64¹ lg 2 kohaselt laieneb pankrotihalduri ametiprivileeg ka tema ameti- või kutsetegevuses vahetult osalevale vajalikule abipersonalile, kellel on seadusest või lepingust tulenev teabe salajas hoidmise kohustus – näiteks sekretärid ja juristid. Järelevalve teostaja näol on reeglina tegemist riigiasutuse või kohaliku omavalitsusega, mis tähendab, et privileeg laieneb selle asutuse kõikidele ametnikele ja töötajatele.

Privileegiga on hõlmatud teave, mida menetlusele allutatud isikud on pankrotihaldurile või järelevalve teostajale andnud ja mille andmine süüteomenetluses oleks hõlmatud enese mittesüüstamise privileegiga. Eelkõige on selliseks menetlusele allutatud isiku erinevas vormis selgitused, aga ka isiku enda poolt menetlejale toodud muud tõendid, nt kaasaaitamiskohustuse täitmise käigus üle antud dokumendid.

Privileegiga ei ole hõlmatud teave, mille pankrotihaldur või järelevalve teostaja on saanud oma toimingutega, millele menetlusele allutatu karistuse ähvardusel omapoolse koostööga kaasa ei pidanud aitama. Näiteks järelevalve käigus seaduslikult teostatud vaatluse, läbivaatuse, kontrollteingu, kolmanda isiku käest andmete päringu või muu taolise toimingu käigus sedastatu, mis eksisteerib sõltumata menetlusele allutatud isiku tahtest, enese mittesüüstamise privileegi alla ei kuulu²² ja seetõttu ei ole hõlmatud ka „järelevalveprivileegiga“. Sellisel menetlustoimingul sedastatu ei ole privileegiga hõlmatud isegi siis, kui menetlusele allutatud isik teeb näiteks ukse lõhkumise vältimiseks selle ise lukust lahti – järelevalvemenetluse käigus oleks saanud vaatluse läbi viia ja selle tulemused oleks olnud samad ka tema kaasabit. Kaasabi puudumine järelevalvemenetluse läbiviimist võimatuks ega sedastatu sisu teistsuguseks muutnud ei oleks. Samuti ei ole privileegiga hõlmatud teave, mille järelevalvemenetluse sihtmärgiks olev subjekt andis menetluse toimetajale üle vabatahtlikult, st täiesti omal initsiatiivil ilma, et keegi oleks andmeid nõudnud või et nende esitamata jätmise eest järelevalvemenetluses või pankrotimenetluses oleks ähvardatud kahjulike tagajärgedega.

Privileegi hoidjaks on isik, kes andmeid andis. Seetõttu, isegi kui andmed olid järelevalve teostajale või pankrotihaldurile antud karistuse ähvardusel, võib privileeg neid ikkagi mitte hõlmata, kui menetlusele allutatud isik oli andmeid andes teadlik oma süüteomenetluse õigustest ja vabal tahtel kinnitas, et tal ei ole midagi selle vastu, kui need süüteomenetluses kasutust leiavad. Seesugune andmete andja teadlik nõusolek enese mittesüüstamise privileegist loobumiseks peab olema usaldusväärselt tõendatav ja selle võib anda ka enne süüteomenetluse algust. Samamoodi võib nõusolek olla antud süüteomenetluse käigus ja sel juhul säästab menetlusele allutatud isiku nõusolek kõiki asjaosalisi tarbetust bürokraatiast. Privileegi tühistab selline nõusolek lähtuvalt eelnõukohase § 64¹ lg-st 3.

Punkt 8 sätestab kaitsja ametiprivileegi.

Ehkki p 2 juba sisaldab advokaadi ametiprivileegi, on Eesti süüteomenetluses võimalik menetleja loal kaitsjana tegutseda ka sellistel haridusnõuetele vastavatel isikutel, kes ei ole advokatuuri liikmed. Kui mitteadvokaadist kaitsjat menetluses lubatakse, on kaitsja efektiivsuse eeltingimuseks see, et tagatakse ka kaitsja ja tema kaitsealuse vahelise suhtluse konfidentsiaalsus. Vastasel korral ei saaks juttu olla efektiivsest kaitsest, mille tagamine on õiglase menetluse keskseks komponendiks ja riigi kohustuseks.

Kaitsja ei ole klassikalises mõttes amet ega elukutse nagu arst, notar või advokaat, vaid on hoopiski menetlusseisund. Kaitsja ametiprivileegile saab tugineda isik, kes temalt nõutava teabe saamise ajal oli kriminaalmenetluses kaitsjaks – ta oli menetleja poolt menetlusse

²² EIKo *Saunders v. the United Kingdom*, (1996) 23 EHRR 313.

kaitsjana lubatud, olgu siis määrusega või konkludentset (näiteks menetleja lubab ta kinni peetud kahtlustatava juurde kaitsjana õigusnõu andma). Ametiprivileeg ei laiene neile isikutele, kellega kahtlustatav võib olla kriminaalasjasse puutuvat arutanud, kuid kes menetluses tema kaitsjaks ei ole ega kuulu ka advokatuuri. Seda seetõttu, et vastasel korral saaks kahtlustatav kergesti tunnistajad menetlusest välistada, väites, et pidas nendega nõu hindamaks, kas neist mõni võiks menetluses tema kaitsjaks olla. Samamoodi saaksid kahtlustatavaga seotud tunnistajad end ise tunnistajate hulgast välistada, väites, et on kahtlustatava kaitsjad (olnud). Samas ei tähenda, nagu muudegi ametiprivileegide puhul, kaitsja menetlusseisundi lõppemine seda, et mingis muus kriminaalasjas saaks nüüd inimeselt takistamatult teavet nõuda selle kohta, mida ta kaitsjana tegutsedes teada sai. See perspektiiv, et kriminaalmenetluse lõppemisega lõpeb otsa ka konfidentsiaalsus kaitsja ja kahtlustatava vahel, tähendaks üheselt seda, et kahtlustatav ei saaks oma kaitsjat usaldada, kuna kogu nende omavaheline teabevahetus jõuaks kohe uurimisasutuste kätte, kui näiteks kaitsja taandataks või konkreetne kriminaalmenetlus mingil põhjusel lõpetatakse. Ehkki rahvapäraselt nimetatakse kaitsjateks ka esindajaid tsiviilasjades ja haldusajades, on ametiprivileeg üksnes kaitsjal õiguslikus tähenduses, st süüteoasjas kahtlustatavat, süüdistatavat või menetlusalust isikut esindanud juristil.

Kaitsja ametiprivileeg hõlmab teavet, mille kaitsja on saanud seoses õigusteenuse osutamisega süüteoasjas. Analoogiliselt advokaatidega kuulub siia alla nii kliendilt konfidentsiaalselt saadud teave kui kaitsja enda poolt süüteoasjas õigusteenuse osutamise käigus teada saadu. Samuti on kaitsja ametiprivileegiga hõlmatud kaitsja koostatud teave, nt kaitsja märkmed või dokumendiprojektid, ning kaitsja osutatud õigusabi sisu – soovitusel ja nõuanded kliendile. Teisisõnu ei saa kaitsjalt nõuda, et ta menetlejale avaldaks, millist nõu ta kliendile andis. Ka kaitsja ametiprivileeg hõlmab üksnes õigusteenuse osutamise käigus teatavaks saanud teavet ega anna isikule õigust keelduda teabe andmisest selle kohta, mis ei seonu tema poolt kaitsjana õigusteenuse osutamisega.

Kaitsja ametiprivileegi hoidjaks on klient – just kliendi andmete ja usaldusliku kliendisuhtluse kaitseks on ametiprivileeg kehtestatud ning kliendi nõusolek andmete avaldamiseks vabastab kaitsja privileegist.

Kui inimeselt nõutakse teavet või ta allutatakse menetlustoimingule mingis kriminaalasjas, kus ta ei ole kaitsja, või näiteks pärast tema kaitsjana tegutsemise lõppemist, näeb § 64¹ lg 5 ette, et ametiprivileeg kaitsjana saadud teabe osas on jätkuvalt kehtiv. Sellisel juhul, kui ametiprivileegiga hõlmatud teavet sisaldava tõendi kogumiseks kohtu luba puudub, tuleb kaitsjal ametiprivileegiga hõlmatud teabe kaitseks ametiprivileegist menetlejale kohe teada anda ning käivitub protseduur, mille näeb ette eelnõukohane § 64³.

Kehtivas õiguses on kaitsja ametiprivileeg sätestatud KrMS § 72 lg 1 p-s 2. Välismaistes õiguskordades eraldi kaitsja ametiprivileegi üldiselt ei tunta: kaitsjaks süüteoasjades saavad üldreeglina olla vaid advokaadid.

Punkt 9 sätestab kohtuniku ametiprivileegi.

Kohtuniku ametiprivileeg hõlmab esmalt teavet, mis on kohtunikule teatavaks saanud kinnisel kohtuistungil ja mille osas tal on kohtute seaduse (KS) § 71 kohaselt vaikimiskohustus. Vaikimiskohustusest vabastamiseks on KS § 71 lg 2 kohaselt vajalik Riigikohtu üldkogu nõusolek. Lisaks on vaikimiskohustusega hõlmatud ametiprivileegiga teave, mis on kohtunikuni jõudnud seoses ametiprivileegi puudutava vaidluse lahendamise. See on teave, mille kohtunik saab eeluurimiskohtunikuna tegutsedes ja eelnõukohase § 64³ või 91² kohaselt

võimaliku ametiprivileegiga teabe hulgast menetluses vajalikku ja lubatavat teavet eraldades. Selle teabe hõlmamine vaikumiskohustusega tähendab, et tegu ei ole lihtsalt kohtueelse kriminaalmenetluse andmetega (KrMS § 214 mõttes), mille vastutavaks töötlejaks on prokuratuur. Kohtunikule teatavaks saanud ametiprivileegiga hõlmatud teave, nt advokaadi kutsesaladus või vaidlusosalused terviseandmed, peavad saladusse jääma just ja eelkõige prokuratuuri ja uurimisasutuse eest. Kolmandaks hõlmab kohtuniku ametiprivileeg kohtukoosseisu nõupidamissaladust, st kaitseb teavet kohtulahendi tegemisel toimunud arutluste kohta. Kehtiva seaduse alusel tuleneb kohtuniku ametiprivileeg KrMS § 72 lg 1 p-st 4, mis näeb üldiselt ette õiguse ütluste andmisest keeldumiseks kõikidele isikutele, kellel on ameti- või kutsesaladuse hoidmise kohustus.

Kohtunikule on saladuse hoidmise kohustus kehtestatud kohtusüsteemi kui terviku huvidest lähtudes. Seetõttu ei saa kohtunik ise ametiprivileegist loobuda, vaid ametiprivileegist saab kohtuniku vabastada Riigikohtu üldkogu. Kohtu tegevuse dokumenteerimine on seaduses sätestatud, nagu ka see, kes ja kuidas nendele dokumentidele (eelkõige toimikud ja kohtuistungid protokollid) juurde pääseb. Seetõttu aktualiseerub kohtuniku ametiprivileeg pigem kohtuniku ülekuulamise puhul, mitte dokumentide või andmete väljanõudmisega seoses.

Lõige 2 sätestab erialase abipersonali ametiprivileegi.

Kaasajal on tavaline, et reguleeritud ametite pidajad kasutavad oma ameti- või kutsetegevuses erialaspetsialiste ja abitööjõudu. Ameti- või kutsetegevuses vahetult osaleva vajaliku abipersonali all tuleb silmas pidada isikuid, kes vältimatult saavad oma töö käigus teada ameti- või kutsesaladusega kaetud andmeid ja kelle abi kasutada muul viisil ei ole mõistlik ega võimalik. Näiteks on arsti või õe erialaseks abipersonaliks hooldajad, kes patsientidega kokku puutuvad, seega teavad nii patsiendi nime kui seda, milline on patsiendi tervislik seisund. Advokaadi erialaseks abipersonaliks on näiteks tõlk või jurist, kes on kursis advokaadi klientide isikute ja õiguslike probleemidega, aga samuti käimasoleva kohtuasja advokaadile kliendi poolt usaldatuga – muul viisil ei saaks jurist või tõlk advokaadile tema töös abiks olla. Seesuguste vajalike abilistega tuleb sõlmida lepingud, millest on selgelt näha nende kohustus ameti- või kutsesaladusena määratletava teabe salajas hoidmiseks. Samuti peab teenusepakkuja, kellele näiteks edastatakse teenuse osutamiseks vajalikku ametiprivileegiga hõlmatud teavet, olema ametiprivileegist teadlik, et ta saaks kasutada oma õigust sellise teabe nõudmisele või kogumisele vastuväiteid esitada. Praktikast on sellised konfidentsiaalsuskokkulepped reguleeritud ametite pidajate seas tavapärased.

Ameti- või kutsetegevuses vahetult osalevat vajalikku abipersonali tuleb eristada muudest teenusepakkujatest ja tugitöötajatest, kes võivad küll privileegiga ameti pidaja tellimusel teha töid ja osutada teenuseid, kuid ei pea selleks tingimata kokku puutuma ameti- või kutsesaladuseks oleva teabega. Ameti- või kutsesaladuse pidamise kohustusega isikul endal on kohustus vältida saladusena määratletud teabe levikut ning korraldada oma töö selliselt, et näiteks koristajad, aknapesijad, kullerid või remondimehed ei pääseks konfidentsiaalseid dokumente lugema või klientidega tehtavaid intervjuusid pealt kuulama. Selliste episoodiliste ja ametitegevusega otseselt mitte seotud teenusepakkujate vahetu osalemine ameti- või kutsetegevuses ei ole vajalik ning neile ametiprivileegid ei laiene.

Lõige 3 sätestab ametiprivileegi tühistamise privileegi hoidja poolt või teises menetluses.

Ametiprivileeg kaitseb privileegi hoidjat – reeglina klienti – isikut, kelle delikaatsed andmed ning kellele konfidentsiaalselt antud nõuanded võiksid avalikuks tulles seda isikut kahjustada sedavõrd, et ta ilma ametiprivileegi kaitseta võiks professionaalse abi kasutamisest üldsegi

loobuda. Kui aga klient ise saladuse hoidmist vajalikuks ei pea, ei tee õigus seda temale kohustuslikuks, mistõttu puudub loogiline põhjendus, miks kliendi nõusolekul ei võiks teavet avaldada ka isik, kel muidu on ametiprivileeg. Kliendi nõusolek tühistab ametiprivileegi. Samasugune reegel on sätestatud kehtiva KrMS § 72 lg-s 3.

Nõusoleku vorm ei ole kriminaalmenetluse seisukohalt tähtis, kuid nõusoleku sisu ja vabatahtlikkus peab olema hiljem üheselt tuvastatav ja eriseadused võivad reguleeritud ametite pidajatele kehtestada kliendi nõusoleku dokumenteerimiseks erinõudeid. Nende nõuete järgimata jätmine ei mõjuta nõusoleku kehtivust kriminaalmenetluse jaoks, kuid võib tuua kaasa ametipidaja distsiplinaarvastutuse. Kõige tavapärasem on nõusoleku fikseerimine eraldi dokumendina, kus on nõusoleku piirid konkreetsetelt formuleeritud. Nõusolek võib olla antud ka suuliselt kohtuistungil ja kantud kohtuistungil protokollile või siis näiteks kohtuistungil antud konkludentsetl seeläbi, et ametiprivileegiga tunnistajalt privileegiga hõlmatud teabe kohta esitatud küsimusele istungil menetlusosalisena viibiv privileegi hoidja vastuväiteid ei esita.

Nõusolek käib asjaolu, mitte konkreetse menetlustoimingu või tõendiallika kohta. Isik ei saa määrata, milliseid tõendeid menetleja kogub või milliseid menetlustoiminguid teeb. Andes nõusoleku konkreetse asjaolu kohta tõendeid koguda, on teabe konfidentsiaalsusest loobunud. Sama asjaolu kohta võib koguda erinevaid tõendeid erinevate menetlustoimingutega – näiteks kui patsient on nõus oma viimase haiglas viibimise kohta terviseandmete tõendina kogumisega, võib lisaks sellekohase haigusloo haiglast väljanõudmisele üle kuulata ka inimest ravinud arsti ja teda abistanud õe. Vastupidine tõlgendus tekitaks olukorra, kus andmesubjektiks olev isik saab hakata menetlusse andma kallutatud infot oma valitud allikatest ilma, et menetlejal oleks võimalus selle usaldusväärsust kontrollida. Iseäranis oluline on seetõttu nõusoleku mahu selge piiritlemine, et vältida hilisemaid vaidlusi: viimases terviseandmeid puudutavas näites võib olla asjakohane piiritleda nõusolek näiteks konkreetsetl ajal haiglas viibimise kohta käivate andmetega.

Nõusoleku tõendite kogumiseks saab anda ka volitatud esindaja, kuid sellisel juhul tuleb jälgida, et volitus ja selle maht oleks menetluses tõendatavad.

Lisaks ametiprivileegi hoidja nõusolekule võib ametiprivileeg olla tühistatud ka muus menetluses. Nii näeb näiteks AdvS § 45 lg 5 advokaadile ette võimaluse esimese astme kuriteo ärahoidmiseks taotleda halduskohtult enda vabastamist kutsesaladuse hoidmise kohustusest. Kui kohus selle taotluse rahuldab, ei ole teave enam kliendi ja advokaadi vahelise konfidentsiaalsuskohustusega kaetud ning seetõttu on teave ka kriminaalmenetlusliku ametiprivileegi kaitsealast väljas.

Lõige 4 sätestab privileegi hoidja nõusoleku tagasivõtmise õigusliku toime.

Nimelt võib privileegi hoidja soovida menetluslikust olukorrast sõltuvalt nõuda, et kord menetluses seaduslikult avaldatud teabe kasutamine hiljem siiski lõpetataks – näiteks on esialgu kasulikuna näinud teave osutunud isiku jaoks hoopiski kahjulikuks. IKÜM art-d 17, 18 ja 21 näevad andmesubjektile ette võimaluse nõuda oma isikuandmete kustutamist, töötlemise piiramist ja lõpetamist, kuid nagu sätestab IKS § 12 lg 3, IKÜM-i õiguskaitseasutustele ei kohaldata ning KrMS § 15² lg-te 4 ja 5 kohaselt võivad andmesubjekti õigused (sh õigus nõuda oma isikuandmete töötlemise piiramist või lõpetamist) olla süüteomenetluses piiratud. Lõige 4 sätestabki, et ehkki isikul on alati võimalik kord antud nõusolek tagasi võtta, ei ole nõusoleku tagasivõtmisel tagasiulatuvat toimet. Kriminaalmenetluse seadustik võimalust tõendeid „tagasi kutsuda“ ette ei näe ja menetluse iseloomu arvestades oleks see ka absurdne – eeldades, et süüteomenetluses selgitatakse adekvaatselt välja minevikus toimunu faktilised asjaolud, ei saa

menetluse kujundamise ja tõendite hindamise piiramise võimalust anda isikutele, kelle suhtes menetlust läbi viiakse ja kes ei pruugi üldse olla huvitatud süüteo asjaolude väljaselgitamisest.

Nõusoleku tagasivõtmise toimet aitab mõista see, kui võrrelda ametiprivileegi laekaga, kus hoitakse infot ja mille võti on privileegi hoidjal. Kui privileegi hoidja on privileegilaeka avanud, saab menetleja laekast andmed tõendite kujul kriminaaltoimikusse võtta – kõik see, mille avaldamiseks on nõusolek antud, pole enam privileegiga hõlmatud. Mis on kord laekast väljas, see on laekast väljas ja menetleja käsutuses. Privileegi hoidjal on võimalus laegas kinni panna – nõusolek tagasi võtta. See teave, mis aga nõusoleku kehtivuse ajal juba laekast välja võeti, on menetleja käsutuses ja seda laekasse tagasi panna ei saa.

Lõige 5 sätestab ametiprivileegi ajalise kehtivuse.

Ametiprivileegi olemasolu hinnatakse selle aja seisuga, mil isik privileegiga hõlmatud info sai – ka pärast privileegiga ametist lahkumist jääb tal ametiprivileeg püsima, hilisem privileegiga ametisse asumine aga varem saadud info suhtes privileegi ei tekita. See reegel kaitseb nii ametiprivileegiga isikut kui tema klienti. Seda seetõttu, et reeglina on ametiprivileeg sätestatud ameti pidajaga tolle ameti tõttu usalduslikus suhtes oleva isiku huvides – arsti puhul on selleks patsient, advokaadi ja notari puhul klient jne. Kliendi kontrolli all ei ole ametipidaja jätkuv ametisse jäämine, mistõttu oleks ametiprivileegist tulenev kaitse ebapiisav, kui see kehtiks üksnes neil puhkudel, kui usaldusalune on kriminaalmenetluse ajal jätkuvalt ametis. Samuti võiks ametiprivileegi kehtivuse sidumine parasjagu ametis olemisega tekitada menetlejale ebaterve stiimuli põhjustada ametiprivileegiga isiku ametist lahkumine, et seejärel oleks võimalik temalt nõuda muidu privileegiga kaitstud andmeid.

Lõige 6 näeb ette ametiprivileegide n-ö peegelprivileegi: ametiprivileegiga isiku ja privileegi hoidja vahelise suhtluse sisu kohta ei pea teavet andma ka privileegi hoidja.

Peegelprivileeg on vajalik, tagamaks ametiprivileegiga isiku ja privileegi hoidja vahelise suhtluse konfidentsiaalsust. Ehkki kahtlustataval ja süüdistataval on õigus kriminaalmenetluses üldse ütluste andmisest keelduda, laieneb lg-s 6 sätestatud privileeg kõikidele isikutele, sh tunnistajatele, kes võivad samuti õigusabi kasutada. Privileeg hõlmab vaid privileegi hoidja ja ametiprivileegiga isiku vahelise suhtluse sisu, mis on ametiprivileegiga hõlmatud. Näiteks võisid arst ja patsient rääkida ka muust kui tervise teemadel ning see ei pruugi ametiprivileegi alla kuuluda – ega ole järelikult ka peegelprivileegiga hõlmatud. Samamoodi ei ole peegelprivileegiga hõlmatud suhtluse käigus vahetatud teave iseenesest, vaid privileeg kaitseb teavet konkreetse suhtluse sisu kohta. Näiteks kui tunnistaja nägi, kuidas kahtlustatav kannatanut löi ja sattumisi rääkis sellest millalgi ka notarile või arstile, ei ole ta kohustatud vastama küsimusele selle kohta, mida ta konkreetselt notarile rääkis – see oleks ametiprivileegiga hõlmatud. Küll aga kui temalt küsida, mida ta nägi sündmuskohal ja kes keda löi, siis lõikest 6 talle alust selle kohta ütluste andmisest keeldumiseks ei tulene. Muudatus on kooskõlas ka Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiivi 2013/48/EL²³ art-ga 4, mille kohaselt liikmesriigid austavad kahtlustatava või süüdistatava isiku ja tema kaitsja vahelise suhtluse konfidentsiaalsust, kui kahtlustatav või süüdistatav isik kasutab nimetatud direktiivis sätestatud õigust kaitsjale. Selline suhtlus hõlmab kohtumisi, kirjavahetust, telefonivestlusi ja riigisisese õigusega lubatud mis tahes muid suhtlusvorme. Iseäranis aktuaalne ongi peegelprivileeg

²³ Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv 2013/48/EL, 22.10.2013, mis käsitleb õigust kaitsjale kriminaalmenetluses ja Euroopa vahistamismäärusega seotud menetluses ning õigust lasta teavitada vabaduse võtmisest kolmandat isikut ja suhelda vabaduse võtmise ajal kolmandate isikute ja konsulaarasutustega.

õigusabi kontekstis ja tähendab seda, et saadud õigusabi sisu ja õigusteenuse osutamise käigus toimunud teabevahetuse avaldamist ei saa nõuda ka kliendilt.

Lõikes 6 sätestatu ei ole õiguslikult eraldi ametiprivileeg, kuid teave, mis lg-s 6 on hõlmatud, kuulub ametiprivileegi alla. Seetõttu allub ka privileegi hoidja juurest lg-s 6 nimetatud teabe kogumine ikkagi eelnõukohasele §-le 64² ning tal on võimalik esitada eelnõukohase § 64³ kohaseid vastuväiteid menetlustoimingule, mille käigus üritatakse tema juurest ilma sellekohase kohtumääruseta ära võtta ametiprivileegiga hõlmatud andmeid. On aga privileegiga hõlmatud teavet sisaldav tõend mingil põhjusel juba menetleja kätte sattunud näiteks mõne muu menetlustoimingu juhuleiuna, ei ole välistatud uurimiskaebemenetluse käigus korralduse tegemine, et sellised lubamatud materjalid toimikust eemaldataks.

Lõige 7 täpsustab muudes õigusaktides sätestatud konfidentsiaalsuskohustuse ja sellest vabastamise tingimuste toimet süüteomenetluses. Muudes seadustes või lepingutes sätestatud konfidentsiaalsuskohustuse sätted süüteomenetluses tõendi kogumist ega kogutud tõendi lubatavust ei piira. Erinevate ametiprivileegiga kutsealade ja ametite kohta kehtestatud erinormides on ametipidajate või kutseala esindajate jaoks kehtestatud erinevad ameti- või kutsesaladuse konfidentsiaalsust puudutavad reeglid ja näiteks konfidentsiaalsuskohustusest vabastamise vorminõuded. Selline reeglite paljusus on igapäevases tsiviilkäibes põhjendatud konkreetsete tegevusalade ja organisatsioonide eripäradega, kuid pole põhjendatud süüteomenetluses, kus ametiprivileegiga hõlmatud asjaolude kohta tõendite kogumise lubatavuse eelkontrolli teeb kohus lähtuvalt seadusest ja konkreetse süüteasja asjaoludest. Seetõttu on süüteomenetluses ametiprivileegiga hõlmatud asjaolude kohta tõendite kogumine reguleeritud kriminaalmenetluse seadustikus ja väärteomenetluse seadustikus; muus tsiviilkäibes aga tuleb ka ametiprivileegiga isikul jätkuvalt juhinduda asjakohasest eriseadusest ning täita lepingulist konfidentsiaalsuskohustust. Teisisõnu – teabe avaldamiseks kohustamine süüteomenetluses ei tühista konfidentsiaalsuskohustust ja see, kui konfidentsiaalsuskohustusest möödumiseks näeb eriseadus ette näiteks kliendi notariaalselt tõestatud nõusoleku, ei tähenda, et kohtus kliendi suulisel nõusolekul avaldatu oleks tõendina lubamatu.

Paragrahv 64² sätestab ametiprivileegiga hõlmatud teavet sisaldava tõendi kogumise üldised reeglid. Lisaks tuleb järgida konkreetse menetlustoimingu kohta käivaid erisätteid.

Lõige 1 sätestab üldise reegli ametiprivileegiga hõlmatud teabe kohta tõendite kogumiseks.

Ametiprivileegist möödumine ja ametiprivileegiga hõlmatud teavet sisaldava tõendi kogumine on võimalik vaid seda lubava kohtumääruse alusel. Siinses lõikes sisalduv on vajalik, et anda kohtule võimalus kaaluda ühelt poolt kriminaalmenetluse vajadusi ja teiselt poolt privileegi hoidja privaatsusõiguse riivet, kuivõrd kriminaalasjad on erinevad ning sellest lähtuvalt on erineva intensiivsusega ka avalik huvi faktide tuvastamise vastu, mis õigustaks privaatsusõiguse riivet. Kohtule esitav taotlus käib konkreetse menetlustoimingu kohta, mitte ei tühista privileegi teabe kohta üldiselt – kohus peab iga taotluse puhul hindama, kas ametiprivileegist möödumine konkreetse menetlustoimingu käigus on põhjendatud või mitte, sh silmas pidades, et menetlustoiminguga ei riivataks privaatsusõigust suuremal määral (nt ei kogutaks andmeid asjassepuutumatute inimeste või asjaolude kohta) kui legitiimse eesmärgi saavutamiseks vajalik.

Kui hoolimata tõendi kogumist lubava kohtumääruse puudumisest menetleja siiski kogub tõendi, mis sisaldab ametiprivileegiga hõlmatud teavet, ja seadus ka muud lubavat normi sellise tõendi kogumiseks ei sisalda, on võimalik, et selliselt kogutud tõend on menetluses lubamatu. Kohtupraktika järgi on siinkohal eriti oluline hinnata, kas tõend oleks võimalik olnud saada ka

ilma menetlusrikkumiseta ning kas menetlusrikkumine oli menetlejal sihilik. Sihilikule rikkumisele viitab näiteks see, kui ametiprivileegi olemasolu pidi menetlejale mõistliku eeltöö korral selge olema, kuid kohtu poole määruse saamiseks isegi ei pöördunud (või siis pöörduti, kuid kohus keeldus luba andmast ja menetleja ikkagi tegi toimingut ja kogus ametiprivileegiga hõlmatud teavet sisaldava tõendi). Juhusliku rikkumisega võib aga näiteks olla tegu juhul, kui menetlustoimingu käigus tõendi kogumisele vastu ei vaielda ja ka objektiivsel kõrvaltvaatajal pole ilma andmetega põhjalikult tutvumata ja neid muu tõendusteabega konteksti asetamata võimalik aru saada, et näiteks andmekandjale salvestatud suhtlus toimus advokaadi ja kliendi vahel õigusabi saamise eesmärgil.

Lõikes 1 sätestatu ei ole täiel määral kohaldatav advokaadi, kaitsja ja ajakirjaniku ametiprivileegi suhtes – nende kohta sisaldab eelnõu erinormi. Samuti on erinorm sätestatud ülekuulamise puhuks. Eelnõukohase § 72 kohaselt võib küll ülekuulamisel küsida ülekuulatavalt ka nende asjaolude kohta, mis on ametiprivileegiga hõlmatud, kuid ametiprivileegiga isik ei pea neile küsimustele vastama. Kui ta aga siiski vastab, siis pole tegu lubamatu tõendiga. Samuti ei ole tegu lubamatu tõendiga juhul, kui isik, kes valdab ametiprivileegiga hõlmatud teavet, selle menetlejale väljastab nt seetõttu, et ametiprivileegiga isik ei olnud asjakohases lepingus kokku leppinud, et andmete hoidja ei tohi teavet väljastada, ja peaks esitama menetlejale asjakohase vastuväite. Lõike 1 alguse lauseosa „kui käesolevas seaduses ei ole sätestatud teisiti“ viitabki sellistele võimalustele.

Punktide 1 ja 2 kohaldamisel lähtutakse põhimõttest, et ametiprivileegiga teabe avalikuks saamine ei lõpeta automaatselt selle kaitset. Määrav on, kuidas teave avalikuks sai ning kas privileegi hoidja ja ametiprivileegiga isik rakendasid selle kaitsmiseks mõistlikke abinõusid.

Ametiprivileegi kaitse ei säili, kui privileegi hoidja või ametiprivileegiga isik avaldas teabe teadlikult või jättis hooletusest rakendamata mõistlikud abinõud selle saladuses hoidmiseks. Sellise olukorraga võib olla tegemist näiteks siis, kui dokument saadeti kõrvalistele isikutele, jäeti internetis kaitsmata või kõrvalistele isikutele kättesaadavasse kohta.

Ametiprivileegi kaitse säilib, kui teave sai avalikuks privileegi hoidja ja ametiprivileegiga isiku tahtest sõltumata, kuigi nad olid rakendanud selle kaitsmiseks mõistlikke abinõusid. Näiteks ei lõpeta kaitset iseenesest see, kui andmed satuvad interneti haigla infosüsteemi vastu toime pandud küberrünnaku tõttu või kui dokumendid varastatakse ametiprivileegiga isiku valdusest.

Mõlemal juhul hindab kohus, kuidas teave avalikuks sai ja kas selle kaitsmiseks rakendati kõiki mõistlikke abinõusid. Teabe pelk jõudmine kõrvaliste isikuteni ei anna menetlejale automaatselt õigust seda tõendina koguda või kasutada. Kohus annab loa siis, kui teave on salajasuse minetanud menetleja tegevusest sõltumatult ning avalikuks saamine tulenes privileegi hoidja või ametiprivileegiga isiku tahtest või hooletusest.

Punkt 3 sätestab, millistel tingimustel võib kohus anda loa mööduda ajakirjanikuprivileegist.

Ajakirjanikuprivileegist möödumiseks jääb kehtima suuresti sama standard, mis sisaldub kehtiva KrMS § 72 lg 1 p-s 3¹. Selle kohaselt saab ajakirjanduslikul eesmärgil informatsiooni töötleva isiku konfidentsiaalse allika kohta tõendeid koguda vaid juhul, kui täidetud on neli tingimust:

- a) kriminaalasja esemeks on esimese astme kuritegu;
- b) ametiprivileegiga hõlmatud teave on vältimatult vajalik kriminaalmenetluse eesmärgi saavutamiseks;

- c) muude menetlustoimingutega on tõendite kogumine välistatud või oluliselt raskendatud;
- d) tõendi kogumiseks on ülekaalukas avalik huvi.

Võrreldes p-s 4 sätestatud alustega on siin kolm erinevust: esmalt kuriteo raskus, siis eeldus, et muude toimingutega tõendite kogumine on välistatud või oluliselt raskendatud, ning seejärel ülekaalukas avalik huvi tõendi kogumiseks. Teisisõnu, ajakirjaniku ametiprivileegist möödumiseks ei piisa üksnes tavalisest proportsionaalsuse kaalumise, vaid kohus peab leidma, et avalik huvi on ajakirjandusallika konfidentsiaalsusest palju olulisem ja vajadus tõendi järele tõepoolest tungiv. Sellist rangemat standardit näeb ette ka Euroopa meediavabaduse määrus, mille art 4 lg 4 p c kohaselt tohib ajakirjanikuprivileegist mööduda vaid juhul, kui see on „igal üksikjuhul eraldi põhjendatud ülekaaluka avaliku huviga ja on proportsionaalne“. Selle standardiga võrreldes on Eesti kehtivas õiguses sätestatud lävend nähtavasti isegi kõrgem: nõutav on, et ajakirjanikuprivileegist möödumisele sisuliselt ei olegi muud alternatiivi – mitte lihtsalt ei ole privileegi murdmine vajalik, sobiv ja mõõdukas.

Huvide kaalumisel tuleks kohtul muu hulgas arvestada nii seda, kuidas mõjuks konfidentsiaalseks allikaks oleva isiku ilmsikstulek ajakirjandusvabadusele ja inimeste üldisele valmisolekule ajakirjanduse poole pöörduda, kui ka võimalikku kahju ja ohte konkreetsele konfidentsiaalselt ajakirjandusele teavet andnud inimesele või ajakirjanikule endale. Kohus peaks loa andma üksnes juhul, kui oht konkreetsele allikale on väike või konkreetsete meetmetega adekvaatselt maandatud.

Punkt 4 annab võimaluse kohtul kaaluda ühelt poolt avalikku menetlushuvi ja teiselt poolt isikute põhiõiguste riivet, mida ametiprivileegiga hõlmatud teavet sisaldava tõendi kogumine endaga kaasa tooks.

Kaalumise võimalus on ette nähtud vaid eelnõukohase § 64¹ lg 1 p-des 4–7 sätestatud ametiprivileegide puhul (meedikud, vahendaja, notar, patendivolinik, pankrotihaldur, riikliku järelevalve teostaja). Ajakirjanduslikul eesmärgil andmeid töötlevate isikute privileegi (eelnõukohase KrMS § 64¹ lg 1 p 3), advokaatide (p 2) ja kaitsja (p 8) ametiprivileegide ning kohtuniku (p 9) ametiprivileegi kohta luuakse eelnõu kohaselt erinormid. Vaimulike (eelnõukohase KrMS § 64¹ lg 1 p 1) ametiprivileegi puhul ei ole traditsiooniliselt kaalumise võimalust ette nähtud (ei ole ka kehtivas seadustikus ega tsiviilkohtumenetluses) ning selles osas reegel ei muutu. Vaimulikuprivileegi eripära seisneb mh selles, et see pole kehtestatud üksnes selle isiku kaitseks, kes vaimuliku juures hingehoidlikul vestlusel käis, vaid ka vaimuliku enda usuvabaduse kaitseks: pihisaladuse hoidmine ei tulene vaimuliku jaoks mitte üksnes KiKoS § 22 nõuetest, vaid on ka religioosse sisuga. Seetõttu, aktsepteerides usuvabadust olulise põhiseadusliku väärtusena, ei ole ette nähtud võimalust vaimuliku vabastamiseks ametiprivileegist.

Ametiprivileegiga isiku abipersonali privileegi (eelnõukohane § 64¹ lg 2) ulatus on sama mis sama paragrahvi lg-s 1 nimetatud ametiprivileegiga isikul, kelle juures abipersonal tegutseb (eelnõukohane § 64¹ lg 2: „Ametiprivileeg laieneb ka...“). See tähendab, et kui tegemist on nt advokaadi või kaitsjaga, tuleb ka tema abipersonali ametiprivileegist möödumiseks kohaldada advokaadi ja kaitsja ametiprivileegi puudutavaid erisätteid.

Kaaludes, kas lubada ametiprivileegiga hõlmatud teavet sisaldavat tõendit koguda eelnõukohase KrMS § 64² lg 1 p 4 alusel, tuleb kohtul hinnata kolme kriteeriumi.

- a) Asjaolu, mille kohta tõendit kogutakse, vajab kriminaalasjas tõendamist ja tõendeid selle kohta ei ole võimalik ilma ametiprivileegi riivamata saada. Näiteks võiks ametiprivileegist möödumine olla õigustatud, kui kriminaalasjas kahtlustatakse, et isik on kindlustusandjale esitanud hüvitise väljapetmiseks valeandmeid oma tervisehädade kohta, ent keeldub ravisutust ja teda ravinud arsti ametiprivileegist vabastamast. Hiljem pärast paranemist tehtud kohtuarstlik ekspertiis ei pruugi anda piisavat selgust, millised terviserikked inimesel olid, ning selle kohta adekvaatseks teabeks on vahetult ravi käigus koostatud ravidokumendid ja inimest ravinud arstide ütlused.
- b) Tõendi kogumist õigustab kuriteo raskus ja laad. Ametiprivileegist möödaminekut õigustab avalik menetlushuvi, st vajadus tagada riigi ja õiguskorra toimimine ja üldine turvalisus. See huvi on seda intensiivsem, mida raskem on kuritegu. Järelikult mida raskem on kuritegu, seda intensiivsem võib olla ka selle avastamiseks ette võetav riive.
- c) Isikuõiguste riive proportsionaalsus. Kohtul tuleb iga taotluse puhul hinnata, kas isiku õiguse eraelu puutumatusle ja seotud osapoolte ootuse konfidentsiaalse usaldusliku suhtluse tagamisele saab konkreetsel juhul allutada avalikule huvile. Proportsionaalsuse hinnangut kallutab loa andmise suunas nähtavasti ka see, kui osutub, et kahtlustatav ise on muud tõendid ära hävitanud. Avalik huvi ei ole avalikkuse huvi (ajakirjanduslik või isegi uurijalik uudishimu), vaid on eelkõige küsimus sellest, mis on konkreetses kriminaalmenetluses ühiskonna ja õiguskorra jaoks tervikuna kaalul. Kohtul tuleb hinnata ka seda, millises mahus on ametiprivileegiga hõlmatud andmete saamine menetluse jaoks vajalik, ja luba anda üksnes selles mahus. Kohtu loa nõue peab välistama sellise tegevuse uurimisasutuste poolt, kus ilma selge legitiimse põhjendusega nõutakse välja ametiprivileegiga hõlmatud materjale lihtsalt lootuses, et ehk midagi ikka leiab. Siinöeldu ei tähenda, et ametiprivileegist möödumiseks peaks prokuratuuril juba ette teada olema, milliseid dokumente või faile ametiprivileegiga isikul on. Küll aga tuleb kohtu luba taotledes võimalikult selgelt põhjendada, miks luba peaks olema antud konkreetses mahus. Näiteks kui uuritakse konkreetse inimese terviseseisundit konkreetsel ajaperioodil, siis kui just senine uurimine ei osuta võimalusele, et ka varasem tervise kohta käiv teave on tõendamisel hädavajalik, peakski andmed välja nõudma just konkreetse haiglakülastuse või raviloo täpsusega, mitte aga kogu inimese terviselugu sünnist käesoleva ajani.

Kuivõrd riive maht ja intensiivsus võivad eri juhtumitel olla väga erinevad (mh sõltuvalt sellest, millist ametiprivileegi ja millise menetlustoiminguga riivatakse), ei ole siin kohane konkreetselt piiritleda loa andmist mingi kuriteo astme või liigiga. Päris triviaalsete rikkumiste menetlemiseks ametiprivileegi riive ei oleks üldse põhjendatud.

Punktis 4 sätestatud ametiprivileegiga hõlmatud andmeid sisaldavate tõendite kogumiseks loa andmise kord lahendab tervishoiuteenuse osutajate ja tervishoiutöötajate puhul ära ka terviseandmetele juurdepääsuga seotud probleemid, mis tekkisid pärast Riigikohtu lahendit asjas nr 1-20-5071. Terviseandmete pärimiseks tervise infosüsteemist luuakse eelnõu kohaselt eraldi kord. Ehkki valdavalt saab menetleja terviseandmetele ligi patsiendi nõusoleku alusel, on praktikas olukordi, kus patsient mingil põhjusel seda nõusolekut anda ei saa – näiteks on ta koomas või selgelt arusaamisvõimetu nt dementsuse tõttu või hoopis surnud ja pärijad ei ole veel tuvastatud. Selle sätte alusel tuleb edaspidi lahendada ka küsimus sellest, kas on põhjendatud kannatanu eraelu puutumatus riivata ja tema terviseandmeid menetluses kasutada

juhul, kui ta ise üldse menetlust ei soovi. Ei saa välistada, et mingites olukordades on avalikes huvides põhjendatud ka kannatanu soovide eiramine. See saab tulla kõne alla eelkõige raskete kuritegude asjades ja olukorras, kus kannatanult on selge sõnum, et tema menetlusega koostööd teha ei soovi, peab avaliku huvi ülekaalukus olema ilmselge.

Samuti lahendatakse probleem seoses sellega, et näiteks notariaadiseaduses on küll ette nähtud ametisaladuse avaldamiseks kohtu loa nõue (NotS § 3 lg 2), ent kriminaalmenetluse seadustikus ei ole siiani sätestatud ühtegi alust sellise loa taotlemiseks ega andmiseks.

Punkt 5 lähtub sellest, et ametiprivileegi eesmärgiks on kaitsta privileegi hoidjat ja tema saladusi, mitte aga immuniseerida ametiprivileegiga isikuid kriminaalsüüdistuse vastu. Ametiprivileegiga ei ole definitsioonist tulenevalt hõlmatud ametiprivileegiga isiku enda poolt süütegude toimepanemise käigus vahetatud teave. Ühegi ametiprivileegiga elukutse ega ameti olemuslikuks osaks ei ole süütegude toimepanemine. Pigem vastupidi – reguleeritud ametite ja elukutsete pidajatelt oodatakse kõrgeid kõlbelisi omadusi ja õiguskuulekat käitumist. Süüteo toimepanemise eesmärgil toimuv teabevahetus ei ole kaitstud. Teisisõnu poleks niikuinii ametiprivileegiga hõlmatud näiteks kliendi palve, et advokaat koostaks talle kelmuse toimepanemiseks vajalikke dokumente, või patsiendi palve, et arst võltsiks terviseandmeid või kirjutaks välja narkootilisi aineid ilma meditsiinilise näidustusega. Mõlemal juhul on teabevahetus selgelt kantud eesmärgist kaasata ametiprivileegiga isik süüteo toimepanemisse või õhutada teda iseseisvalt süütegu toime panema. Samuti poleks ametiprivileegiga hõlmatud see, kui advokaat annab kliendile nõu, kuidas kelmust toime panna, või oma kliendi nimel ise saadab petukirju. Esimesel juhul oleks tegu kuriteole kaasaaitamisega, teisel juhul aga kelmuse kaastäideviimisega. Mõlemal juhul on ametiprivileegiga isik andnud teavet eesmärgiga panna toime süütegu ja kummalgi juhul pole tegemist korrapärase õigusteenuse osutamisega.

Selliseid olukordi tuleb eristada juhtumitest, kus ametiprivileegiga isiku poole pöördutakse seoses juba toimunud süüteoga või ei ole pöördumise eesmärgiks ametiprivileegiga isiku enda süüteo toimepanemisele kallutamine. Näiteks kui klient pöördub advokaadi poole palvega hinnata tema sõlmitud lepingut ja hilisemat käitumist, saamaks teada, kas ta võib olla toime pannud mõne kuriteo, ning kui tundub, et on, siis palve anda nõu, kuidas süüdistusest pääseda, on tavapärane õigusnõu küsimine, mis on ametiprivileegiga hõlmatud. Samuti on ametiprivileegiga kaetud selline suhtlus, kus ametiprivileegiga isiku eesmärgiks ei olnud süüteo toimepanek ega sellele kaasabi osutamine, ehkki tema tegevus võis objektiivselt süüteo toimepanemist hõlbustada.

Süüteo toimepanemise eesmärgi erand (ingl *crime-fraud exception*) on ametiprivileegi regulatsioonis üle maailma tavaline ning on näiteks kirja pandud ka Euroopa Liidu rahapesu ja terrorismi rahastamise tõkestamise õigusaktide paketti kuuluva Euroopa Parlamendi ja nõukogu määruse (EL) 2024/1624 (mis käsitleb finantssüsteemi rahapesu ja terrorismi rahastamise eesmärgil kasutamise tõkestamist)²⁴ põhjendustes nr 12 ja 143. See on vajalik selleks, et ametiprivileegi regulatsiooni ei saaks ära kasutada kuritegelikel eesmärkidel – haarates kuriteo toimepanekusse kaasa ametiprivileegiga isiku, muutuks vastasel juhul suur hulk tõendusmaterjali tõendina kättesaamatuks või lubamatuks ning ametiprivileeg tähendaks sisuliselt eelisõigust süütegusid toime panna kõikidele, kes teevad seda grupis mõne ametiprivileegiga isikuga.

Seetõttu sätestatakse p-s 5, et kriminaalasjades, kus on põhjendatud alus kahtlustada ametiprivileegiga isikut ennast kuriteo toimepanemises, on lubatud ka ametiprivileegiga

²⁴ https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/HTML/?uri=OJ:L_202401624

hõlmatud asjaolude kohta tõendite kogumine, kui see on kriminaalmenetluse eesmärgi saavutamiseks vältimatult vajalik. „Asjaomane“ tähendab siin seda ametiprivileegiga isikut, kelle ametiprivileegist möödumist menetluses taotletakse. Selle punkti rakendamine eeldab, et menetluses on juba kogutud piisavalt tõendeid, mis annavad põhjendatud aluse ametiprivileegiga isikut kuriteos kahtlustada. Põhjendatud kuriteokahtluse standardit on Riigikohus oma praktikas mitmel korral selgitanud. Põhjendatud kuriteokahtluse tuvastamise eelduseks on, et konkreetsed tõendid viitavad asjaoludele, mis üldinimliku, kriminalistikalise ja kriminaalmenetlusliku kogemuse põhjal annavad alust rääkida arvestatavast tõenäosusest, et isik võib olla pannud toime teatud kuriteo tunnustele vastava teo.²⁵ Vältimatu vajaduse kriteerium tähendab seda, et asjaolu, mille kohta tõendeid kogutakse, on kriminaalasjas oluline, st esineb selgelt sõnastatav tõendamisvajadus, ning ilma ametiprivileegiga hõlmatud teavet sisaldava tõendi kogumiseta ei ole tõendusteavet võimalik õigeaegselt saada. Nagu kõikide menetlustoimingute puhul, tuleb ka siin silmas pidada, et tõendite kogumine peab olema eesmärgipärane ja proportsionaalne, iseäranis tuleb silmas pidada seda, et ametiprivileegi eesmärgiks on kaitsta privileegi hoidjat, mitte ametiprivileegiga isikut. Seetõttu peab kohus hindama mitte üksnes seda, kui väga on vaja tõendeid ametiprivileegiga isiku seaduserikkumise kohta, vaid ka seda, millise privaatsusõiguse riive see toob kaasa inimeste jaoks, kes ise menetluses kahtlustatavaks ei ole.

Abipersonalina tegutsemise tõttu ametiprivileegiga isikuks oleva kahtlustatava ametiprivileegi murdmine kohtu poolt ei pruugi kaasa tuua abistatava ametiprivileegiga isiku privileegi murdmist. Samas ei ole olukorras, kus nt notaribüroo juristi kahtlustatakse kuriteos, alati võimalik välistada selliste tõendite kogumist, mille puhul võiksid ametiprivileegile viidates kaasabi osutamisest keelduda teised sama büroo töötajad. Teisisõnu – mitme inimese ametiprivileegiga hõlmatud teavet sisaldava tõendi kogumise lubatavuseks piisab sellest, kui kohus lubab mööduda ühe inimese ametiprivileegist. Samas muidugi on tõsi ka vastupidine: näiteks notaribüroos juristina tegutseva inimese kahtlustamine kelmuseskeemis ei too automaatselt kaasa seda, et sama büroo notari ametiprivileegist möödumine oleks õigustatud sellise teabe puhul, mis konkreetse juristi kuriteokahtlustust ei puuduta.

Lõike 2 eesmärk on vältida liigsete dokumentide tootmist.

Kui tõendi kogumiseks ette võetav menetlustoiming niikuinii vajab kohtu või eeluurimiskohtuniku luba (nt läbiotsimine või mõni jälitustoiming), tuleb selle loa saamise taotluses põhjendada lisaks menetlustoimingu enda kohta käivates sätetes nõutule ka ametiprivileegist möödumise lubatavust. Vältimaks irdtõlgendust, et kuivõrd tegemist on justkui kahe eraldi taotlusega (taotlus menetlustoiminguks loa saamiseks ja siis ametiprivileegist möödumiseks), peaks koostama ka kaks eraldi kohtumäärust, on seaduses selgesõnaliselt kirjas, et mõlemad küsimused, mis niikuinii tuleb koos lahendada, saab ka vormistada samas menetlusedokumendis.

Lõige 3 sätestab teabevaldajale, kes ise ei ole ametiprivileegiga isikuks, ametiprivileegi tagamiseks õiguse keelduda temale hoida antud ametiprivileegiga andmete avaldamisest.

Tänapäeval on tavaline, et serveri- ja elektronposti teenus, samuti arhiivi- ja raamatupidamise teenus ostetakse sisse, st näiteks notaril ei ole oma internetiserverit ja lepitaja ei korralda isiklikult oma raamatupidamist. Samuti on vältimatu, et teenusepakkujatele saab teatavaks ka selline info, mille puhul on seaduses ette nähtud konfidentsiaalsuskohustus ning eelnõu kohaselt ka ametiprivileeg. Lisaks on pea kõikide reguleeritud kutsealade ja ametitega seotud

²⁵ Vt nt RKKKm 3-1-1-135-13, p 13.

registrid ja andmebaasid, kus samuti kajastub teave, mis on ametiprivileegiga või vähemasti konfidentsiaalsuskohustusega kaetud. Üheks tuntuimaks näiteks on ilmselt tervise infosüsteem. Lõige 3 on vajalik selleks, et tagada teabe konfidentsiaalsus juhul, kui see ei ole vahetult ametiprivileegiga isiku valduses – olgu see siis isiku valdusest välja läinud teenuse osutamise eesmärgil või seetõttu, et seadus näeb ette konfidentsiaalsete andmete sisestamise mingisse andmebaasi. Kui jätta lõige 3 kehtestamata, tekiks ameti- ja kutsesaladuse kaitsesse suur ja sügav auk: uurimisasutus saaks ametiprivileegist ilma igasuguste takistusteta mööduda lihtsalt seeläbi, et nõuab soovitatavad andmed välja mõnelt teenusepakkujalt või pärib need välja mõnest registrist.

Õigus keelduda tähendab, et teabepäringule tuleb teabevaldajal muidugi vastata – säte ei võimalda lihtsalt uurimisasutuste päringuid ignoreerida, vaid keeldumise korral tuleb keeldumisest päringu saatnud uurimisasutusele teada anda. Silmas tuleb seejuures pidada, et sugugi mitte kõik ameti- ja kutsesaladused ei anna kriminaalmenetluses ametiprivileegi: näiteks krediitiasutuste seaduses sätestatud pangasaladus iseenesest kriminaalmenetluses ametiprivileegi ei tekita.

Lõige 3 annab teabevaldajale õiguse andmete avaldamisest keelduda, kuid keeldumise kohustust ei pane: see kohustus tuleneb eeskätt teenusepakkuja ja ametiprivileegiga isiku vahelisest lepingust ega ole kriminaalmenetluse õiguse reguleerimisalas. Ametiprivileegiga isik, kes oma privileegiga hõlmatud andmed usaldab teenusepakkuja hoolde, vastutab andmete konfidentsiaalsuse eest ning seega peab ise tagama, et teenusepakkujast teabevaldaja oleks teavitatud andmete tundlikust iseloomust või talle oleks vähemasti antud üldine juhised teavet ilma kohtu loata mitte avaldada, menetlustoimingutel teabe hõivamisele vastuväide esitada ja ametiprivileegiga isikut menetlustoimingutest kohe teavitada. Riigi andmebaaside ja registrite pidajate kohustus konfidentsiaalsust pidada tuleneb asjakohastest õigusnormidest ning ka juhul, kui vastavas eriseaduses on sätestatud süüteomenetluse eesmärgil andmetele juurdepääsu õigus, tuleb menetlejal siiski päringu tegemisel arvestada kriminaalmenetluse seadustiku sätteid.

Soovides teabevaldaja keeldumisest hoolimata andmeid saada, tuleb läbida ametiprivileegist möödumise protseduur, st taotleda luba privileegi hoidjalt või eeluurimiskohtuniku luba. Kui on teada, et andmed võivad olla hõlmatud ametiprivileegiga, on vajalik luba taotleda veel enne, kui andmeid pärima minnakse.

Lõige 4 on erisäte kohtuniku ametiprivileegiga hõlmatud andmeid sisaldava tõendi kogumiseks ja järgib KS § 71 lg-s 2 sätestatut. Eristatakse kohtuniku ametiprivileegi kahte haru. Vaikimiskohustusega hõlmatud asjaolude puhul on ametiprivileegist möödumine lubatud, kui proportsionaalsuse nõue on täidetud ja ametiprivileegiga hõlmatud tõendi kogumine on kriminaalmenetluse eesmärgi saavutamiseks vältimatult vajalik ja ametiprivileegist möödumist õigustaks kuriteo raskus ja laad.

Kohtuniku ametiprivileegi teine haru – nõupidamissaladus – on kohtuniku oluline ametitagatis ning kohtuvõimu autoriteedi ja sõltumatuse oluline koostisosa, mistõttu selle murdmine tuleb kõne alla üksnes juhul, kui kohtunikku kahtlustatakse Eesti Vabariigi vastu suunatud kuriteo toimepanekus, riigisaladuse avaldamises, teadvalt ebaseadusliku kohtulahendi tegemises või aususe kohustuse rikkumisega seotud kuriteos (alkäemaks, mõjuvõimuga kauplemine või ametialane võltsimine). Ka siin on nõutav, et ametiprivileegist möödumine oleks vältimatult vajalik kriminaalmenetluse eesmärgi saavutamiseks. Eeskätt tuleb siin kõne alla olukord, kus on vaja üle kuulata teisi kohtukoosseisu liikmeid või otsuse vormistamisel osalenud kohtuametnikke otsuse tegemisel toimunu kohta, aga samuti võiksid asjakohaseks tõendiks

osutada lahendi mustandid, mis võivad osutada sellele, et just kahtlustatav kohtunik lahendisse ebaseadusliku sisu kirjutas.

Mõlemal juhul on kohtuniku ametiprivileegist möödumiseks vajalik Riigikohtu üldkogu luba, kuivõrd kohtuniku ametiprivileeg on oluline kohtusüsteemi sõltumatuse tagatis.

Paragrahv 64³ sätestab menetlustoimingu käigus ametiprivileegiga seotud vastuväidete esitamise ja lahendamise korra. Advokaatide ja kaitsjate ametiprivileegi puhul tuleb silmas pida ka asjakohast eriregulatsiooni, mis eelnõukohase seadusega kehtestatakse. Eelnõukohane § 64³ reguleerib kahte olukorda: esmalt seda, kus menetlustoimingu soovitakse teha ilma, et kohus oleks ametiprivileegist möödumist üldse lubanud; teiseks aga olukorda, kus ametiprivileegiga hõlmatud teavet sisaldava tõendi kogumiseks on antud kohtu luba, ent menetlustoimingu käigus on tekkinud kahtlus, et uurimisasutuse ametnikud ületavad kohtu loa piire. Õigusnormi eesmärk on tagada ametiprivileegiga hõlmatud teabe puutumatus, kui ametiprivileegist möödumine ei ole põhjendatud, tekitamata samas võimalust ametiprivileegi üle peetava vaidlusega menetlust seisata või menetlustoimingu üldse vältida. Õigusest vastuväiteid esitada teavitab menetlustoimingu algul menetlustoimingule allutatud isikuid menetleja ametnik.

Lõige 1 sätestab menetlustoimingule allutatud isiku tegevuse, kui tema suhtes menetlustoimingu tegemise käigus kogutakse ametiprivileegiga hõlmatud teavet ilma kohtu või privileegi hoidja loata või tal on tekkinud kahtlus, et ametiprivileegiga teabe saamiseks tehtava menetlustoimingu käigus ületatakse kohtu loa piire.

Lõige 1 võib aktualiseeruda ka juhul, kui menetleja ei ole teadlik, et viib menetlustoimingu läbi ametiprivileegiga isiku suhtes – näiteks on läbi otsitavaks kohaks patendivolniku elamu seoses tema toime pandud võimaliku narkokuriteo või rahavõltsimisega. Sellises olukorras ei pruugi menetlejal olla põhjust kahtlustatava professionaalse tegevuse vastu huvi tunda ega ka läbiotsimisel eeldada, et nad võiksid leida ametiprivileegiga hõlmatud teavet.

Samuti võib lg 1 aktualiseeruda juhul, kui menetleja teeb menetlustoimingu kahtlustatava suhtes, kelle elektroonilises sidevahendis või päringuga sideettevõtjalt välja nõutavas e-postkastis on muu hulgas suhtlus advokaadi või kaitsjaga, mis on hõlmatud ametiprivileegiga.

Sellisel juhtumil tuleb menetlustoimingule allutatud isikul viivitamata esitada menetlejale vastuväide, mis protokollitakse. Vastuväide võib põhineda näiteks sellel, et uurijad võtavad kaasa teabekandjaid, mille kaasavõtmist kohtu loas ei ole heaks kiidetud, või kasutavad menetlustoimingu käigus meetodeid, mis toovad kaasa kohtu loas määratust intensiivsema tungimise ametiprivileegiga hõlmatud andmetesse, või näiteks sellel, et toimingu käigus üldse ametiprivileegiga hõlmatud andmetesse sekkutakse siis, kui kohtu luba ametiprivileegist möödumist ette ei näinudki. Paragrahv 64³ kehtib ka nende isikute suhtes, kes hoiavad konfidentsiaalset ja potentsiaalselt ametiprivileegiga hõlmatud teavet, ehkki ise ametiprivileegiga isikuks ega privileegi hoidjaks ei ole. Ka nemad, kui nende juures menetlustoimingu läbi viiakse, saavad esitada vastuväite seoses kohtu loa piiride ületamisega, sh juhul, kui kohtu luba tõendi kogumiseks ametiprivileegiga hõlmatud teabe kohta üldse puudub, ent peaks olema. See muidugi eeldab, et teabevaldaja ise on teadlik, et ta valdab konfidentsiaalset teavet, ja selle teadmise eest peaks eelkõige hea seisma ametiprivileegiga isik, kellel on seadusest tulenev teabe konfidentsiaalsena pidamise kohustus. Just tema peab konfidentsiaalset teavet lepingupartnerile või ka registripidajale usaldades veenduma, et lepingutingimustes on lepingupartnerile pandud kohustus teabe konfidentsiaalsust tagada ning infosüsteemi õiguslik regulatsioon võtab arvesse andmete tundlikku iseloomu.

Vastuväite esitamise eesmärk on vältida ametiprivileegiga hõlmatud andmete õigustamatut ilmsikstulekut. Seetõttu tuleb vastuväide esitada kohe menetlustoimingu käigus, kui on aru saada, et kohtu loa piire ületatakse. Vastuväide tuleb kanda menetlustoimingu protokollis ning protokollis koostamisel tuleb olla piisavalt täpne, et oleks selgelt aru saada, mille kohta vastuväide käis. Kuna advokatuur on korduvalt soovinud protokollimise kohta täpsustavat sätet, täiendatakse eelnõu kohaselt protokollimisse puutuvat § 146 lg-ga 6¹.

Lõige 2 näeb ette menetleja tegevuse, kui menetlustoimingu käigus esitatakse vastuväide seoses kohtu loa piiride ületamisega ja menetleja vastuväitega nõustub.

Sellisel juhul tuleb ametiprivileegiga hõlmatud andmeid sisaldav tõend kogumata jätta ja vaidlusalune andmekandja ilma selle sisuga tutvumata tagastada. Vaidlusalune teabekandja tähendab siin seda teabekandjat, mille kohta esitati vastuväide. Teisisõnu – kui protokollis on juba kirjeldatud sellise tõendi sisu, mis otsustati tagastada, tuleks kirjeldus ka protokollist kustutada, kuna vastasel juhul vaidlusalust teavet tegelikult kogumata ei jäetaks. Kui menetlustoiming seisneb andmekandjate või andmete kopeerimises, tähendab tagastamine samas ka koopiade kustutamist – tagastamise eesmärgiks on saavutada olukord, mis oleks olnud siis, kui ametiprivileegi poleks rikutud ja kohtu loast oleks kinni peetud.

Vastuväide ja sellega nõustumine ei tähenda, et menetlustoimingu peaks pooleli jätma, kui menetlustoimingu oli plaanis koguda ka muid tõendeid. Nagu vastuväide tuleb protokollida, tuleb protokollida ka see, mil moel vastuväitele reageeriti.

Lõige 3 näeb ette tegevuse puhuks, kui menetleja esitatud vastuväitega ei nõustu, kuid menetlustoimingu katkestamine või edasilükkamine seaks tõendi säilimise ohtu.

Sellist ohtu vastuväite esitamise korral vaikimisi alati jaatada ei ole põhjust. Kui puudub alus arvata, et ametiprivileegiga isik teeb kahtlustatavaga koostööd või on ise kahtlustatavaks või et mingil tehnilisel põhjusel andmed ilma sekkumata suure tõenäosusega hävivad, on ametiprivileegiga hõlmatud teabe säilitamise huvi ka ametiprivileegiga isikul endal. Liiatigi võib teabe säilitamine olla ka kohustuseks, mille täitmata jätmine võiks tuua kaasa ametist eemaldamise.

Kui aga asjaolud näitavad, et ametiprivileegiga hõlmatud tõenduslikult olulise teabe säilimine satuks menetlustoimingu edasilükkamisega ohtu, tuleb teave konserveerida – koguda võimalikult selliselt, et selle säilimine oleks tagatud, kuid kuni õigusvaidluse lahendamiseni menetlusasutus teabega tutvuda ei saaks. Sellel eesmärgil tuleb vaidlusaluseid andmeid sisaldav teabekandja vastuväite esitaja juuresolekul *pitseerida* (st talletada selliselt, et oleks tagatud teabe säilimine muutumatul kujul, välistatud selle õigustamatu ilmsikstulek ja tagatud tagantjärele tuvastatav teabega tutvumine). Füüsilise teabekandja (nt väline kõvaketas, mälupulk või paberdokumendid) puhul võib see tähendada näiteks dokumentide, arvutite ja telefonide või näiteks läbiotsimise käigus serverist kopeeritud elektronkirjavahetusega andmekandja pakkimist sellisesse pakendisse, mis välistab mitte üksnes visuaalse vaatluse, vaid ka juurdepääsu pistikutele, pistikupesadele ja kontaktivabadele andmeülekandevõimalustele (nt traadita internetiühendus, *Bluetooth*). Kui aga näiteks läbiotsimise käigus sisenetakse arvutivõrgu vahendusel füüsiliselt eemal asuvasse serverisse, võib pitseerimine tähendada vaidlusaluse teabe kopeerimist välisele teabekandjale ja selle teabekandja pitseerimist või asjakohast infotehnoloogilist lahendust, mille abil failid krüpteeritakse. Seda, et pitseerimine nõuetele vastab, peab suutma vajadusel tõendada menetleja. Seda, mis ära võeti ja kuidas pitseeriti, kajastatakse menetlustoimingu protokollis. Menetleja pitsatit avada ei tohi ja peab

pitseeritud teabekandjad esitama eeluurimiskohtunikule tolle nõudmisel tutvumiseks. Eeluurimiskohtunik peaks omakorda teabekandjaid saades veenduma, et pitsat on rikkumata.

Lõige 4 sätestab, kuidas toimub menetlustoimingu käigus ametiprivileegi rikkumise kohta esitatud vastuväite edasine menetlemine.

Kui menetleja vastuväitega nõustub ja vaidlusaluse teabekandja tagastab, läheb menetlustoiming edasi või lõpetatakse. Kui aga vastuväitest hoolimata peab menetleja vajalikuks vaidlusaluse teabekandja ära võtta, et tagada tõendusteabe säilimine, on asjaomasel ametiprivileegiga isikul või privileegi hoidjal menetlustoimingu lõppemisest teada saamisest arvates kaks tööpäeva aega esitada eeluurimiskohtunikule taotlus teabe tagasisaamiseks või kustutamiseks. Siin on oluline, et taotluse saab esitada just ametiprivileegiga isik, kellel on vastutus teabe konfidentsiaalsena hoidmise eest, või privileegi hoidja, kellel on huvi teabe salajas pidamise vastu. Eeldatavasti on teabevaldaja, kes ise ei ole ametiprivileegiga isik, kohustatud ametiprivileegiga isikule andmete konfidentsiaalsust ohustavast menetlustoimingust teada andma. Ametiprivileegiga isik, kes usaldab oma privileegiga hõlmatud andmed teenusepakkuja hoolde, vastutab andmete konfidentsiaalsuse eest ning peab seega ise tagama, et teenusepakkujast teabevaldaja oleks teadlik andmete tundlikust iseloomust või vähemasti oleks talle antud üldine juhised teavet ilma kohtu loata mitte avaldada, menetlustoimingutel teabe hõivamisele vastuväide esitada ja menetlustoimingutest ametiprivileegiga isikut kohe teavitada. Menetluse tõhusa jätkumise huvides on aga see, et menetleja ise teavitab ametiprivileegiga isikut, kelle ametiprivileegist on menetluse käigus tõendeid kogudes kavas mööda minna.

Selleks, et tagada reaalne võimalus ametiprivileegi kaitsta, hakkab taotluse esitamise tähtaeg kulgema mitte menetlustoimingu käigus vastuväite esitamise hetkest, vaid sellest hetkest, mil ametiprivileegiga isik või privileegi hoidja sai teada, et menetlustoiming leidis aset ja lõppes (ja sellega seoses lõppesid ka võimalikud suhtlemise ja liikumise piirangud, mis toiminguga kaasnesid). Kui menetlustoiming tehti ametiprivileegiga isiku ja privileegi hoidja enda juuresolekuta, on menetluse tõhusaks kulgemiseks oluline, et menetleja ka ise vähemalt ühte neist menetlustoimingu tegemisest teavitaks ja teavitamise aeg saaks fikseeritud: sellest hetkest algab kahe tööpäeva pikkune tähtaeg eeluurimiskohtunikule taotluse esitamiseks. Kui selle aja jooksul taotlust ei ole esitatud, loetakse, et ametiprivileegiga isik ja privileegi hoidja on vastuväitest loobunud. Seejuures hakkab kahe tööpäeva pikkune tähtaeg kulgema hetkest, mil ükskõik kumb – ametiprivileegiga isik või privileegi hoidja – sai menetlustoimingust teada. Seda seetõttu, et suhe privileegi hoidja ja ametiprivileegiga isiku vahel on sageli samuti konfidentsiaalne ning selle sisesuhte kontrollimine kriminaalmenetluses ei ole ilma privileegi murdmata võimalik. Kui taotlust tähtaegselt eeluurimiskohtunikule ei esitatud, võib menetleja pitseri avada ja teabega sisuliselt tutvuda ning selle seejärel vajalikus osas ka kriminaaltoimikusse lisada.

Erijuhtum on see, kui menetleja nõuab teenusepakkujalt välja kahtlustatava e-postkasti või pilveteenuses salvestatavate andmete sisu ning ei menetleja ega teenusepakkuja ei tea, et osa teabest on kahtlustatava ja tema advokaadi vaheline suhtlus õigusabi eesmärgil ja seega privileegiga hõlmatud. Sellisel juhul võib teabe privileegiga hõlmatus ilmnedagi hiljem, kogutud teabe uurimise käigus. Kuivõrd ametiprivileegiga hõlmatud tõendusteavet ei ole lubatud ilma kohtumääruse või muu seadusest tuleneva lubava aluseta koguda, on sellises olukorras võimalik esitada kaebus kohtueelse menetluse toimingute peale ning seda lahendades saab prokuratuur või kohtunik teha korraldused näiteks õigusvastaselt kogutud ametiprivileegiga hõlmatud teabe eemaldamiseks kriminaaltoimikust.

Lõige 5 sätestab teabekandja tagastamise taotluse läbivaatamise korra.

Eeluurimiskohtunik peab taotluse lahendama 10 päeva jooksul taotluse saamisest. Menetluskord on eeluurimiskohtuniku enda äranägemisel, kuid lähtuda tuleb ausa kohtupidamise üldistest põhimõtetest, st ära kuulata mõlemad pooled ning kohus võib vajadusel tutvuda nii ära võetud andmekandja (ja sellel oleva teabe) kui kriminaaltoimiku materjalidega, et otsustada, kas teave on privileegiga hõlmatud, ning kui on, siis kas privileegi murdmiseks on alust. Kui kohus leiab, et teave on privileegiga hõlmatud ning privileegi murdmiseks alust ei ole, teeb kohus määruse, millega kohustab uurimisasutust alusetult ära võetud teabekandjad tagastama ja võimalikud koopiad hävitama, st taastama olukorra, mis oleks siis, kui teabekandjat poleks ära võetud.

Kui ametiprivileegi murdmine on õigustatud, teeb kohus määruse, millega jätab taotluse rahuldamata ja teeb korraldused, mis on vajalikud äravõetud teabekandjal olevate andmete töötlemise käigus ametiprivileegi ülemäärase riive vältimiseks. Näiteks võib eeluurimiskohtunik määrata, et teabekandjal olevate andmete hulgast otsitakse tõendusteavet kindlate märksõnade järgi või kindlatest kataloogidest. Eeluurimiskohtunik võib ka määrata, et taotlus rahldatakse osaliselt, st osa ära võetud teabekandjaid tuleb tagastada, kuid teistelt võib menetleja kriminaalasjaga seotud teavet otsida. Teave, mis saab kohtunikule teatavaks vaidlusaluse teabekandjaga tutvumisel, kuulub kohtuniku vaikimiskohustuse alla. See on vajalik selleks, et eeluurimiskohtuniku poolt teabega sisuline tutvumine ei muutuks tagaukseks ametiprivileegiga teabe juurde neil juhtudel, kui ametiprivileegist möödumine ei ole põhjendatud.

Lõige 6 sätestab, et teabekandja tagastamise taotluse lahendamisel tehtud määrus on vaidlustatav määruskaebuse korras. Määrus on vaidlustatav läbi kolme kohtuastme, tagamaks põhiõiguste kaitse ja ühtse kohtupraktika kujunemise.

7) Paragrahvi 66 muutmine

Muudatusega jäetakse KrMS § 66 lg-st 3 välja viide sama seaduse §-dele 71–73. Seda seetõttu, et § 66 sätestab tunnistaja õiguse ütluste andmisest keeldumiseks ning ametiprivileegide täpsema regulatsiooni kehtestamisega liigub ametiprivileegidesse puutuv §-dest 71–73 väljapoole. Järelikult poleks senine paragrahviviide enam korrektne.

8) Paragrahvi 72 muutmine

Paragrahvi 72 sõnastust ja funktsiooni muudetakse lähtuvalt sellest, et ametiprivileegide üldregulatsioon sisaldub eelnõu kohaselt lisatavates §-des 64¹–64³. Nii on § 72 uueks funktsiooniks kitsalt ütluste andmisest keeldumise õigus ametiprivileegi tõttu.

Lõige 1 sätestab ametiprivileegi sisu ülekuulamise puhul.

Ehkki säte on sõnastatud kitsalt tunnistaja ülekuulamise kohta, laieneb tunnistaja kohta käiv ka muude isikute ülekuulamisele ning seda nii kohtueelses kui kohtumenetluses. Ametiprivileegi sisuks on tunnistaja õigus eelnõukohase § 64¹ kohaselt ametiprivileegiga hõlmatud teabe kohta ütlusi mitte anda. Küsimusi võib sellise teabe kohta küsida ka siis, kui ametiprivileeg on menetlejale või küsitlejale teada – seda seetõttu, et ametiprivileeg on õigus ütluste andmisest keelduda ja sellega täita lepingust või seadusest tulenevat kohustust, mitte ametiprivileegiga

isiku absoluutne kriminaalmenetluslik kohustus. Enamasti on privileegi hoidjal vaba voli ametiprivileegiga isik ametiprivileegist vabastada ning menetlejal ei pruugi olla teada, millises ulatuses on ametiprivileegiga isik volitatud ütlusi andma.

Lõige 2 sätestab, millistel juhtumitel ei ole tunnistajal õigust ametiprivileegile tuginedes ütluste andmisest keelduda.

Üldjuhul on selliseid juhtumeid kuus:

- a) Privileegi hoidja on oma nõusolekuga teabe avaldamiseks ametiprivileegi kustutanud (eelnõukohase § 64¹ lg 3).
- b) Tunnistaja on juba ise teabe kohta süüteomenetluses ütlusi andnud, st ametiprivileegi, kui see ka oli, on juba murdnud ametiprivileegiga isik ise. Seejuures ei ole oluline, kas ametiprivileegiga isik avaldas privileegiga hõlmatud teavet privileegi hoidja nõusolekul või mitte, kuna kui teave on juba kriminaalmenetluses avaldatud, ei ole enam põhjust seda menetlusest eemal pidada.
- c) Privileegi hoidja on konkludentselt loobunud privileegiga hõlmatud teabe salajas hoidmisest (eelnõukohase § 64² lg 1 p 1).
- d) Teave on menetleja tegevusest sõltumatul põhjusel avalikuks saanud (eelnõukohase § 64² lg 1 p 2).
- e) Kohus on otsustanud, et ametiprivileegist möödumine on asjaolusid arvestades lubatav eelnõukohase § 64² lg 1 p-de 3 või 4 või lg 4 alusel.
- f) Kohus on otsustanud, et ametiprivileegist möödumine on põhjendatud eelnõukohase § 64² lg 1 p 5 alusel seetõttu, et ametiprivileegiga isikut kahtlustatakse kuriteos.

Eraldi näeb lg 2 ette, et advokaadi ja kaitsja ametiprivileegi puhul ei ole eelnõukohase § 64² lg 1 p-des 1–4 märgitud tingimused rakendatavad. Seda seetõttu, et advokaat või kaitsja on kriminaalmenetluses ise menetluspooleks või poole esindajaks ning neile on lisaks muudele kohustustele kehtestatud ka kohustus olla lojaalne oma kliendile. Sundides advokaati või kaitsjat ülekuulamisel ütlusi andma, sunnitaks advokaati või kaitsjat lojaalsuskohustust rikkuma. Lisaks on ülekuulamisel alati suur oht, et avaldatakse ka sellist teavet, mille osas ametiprivileeg ei olnud veel kustunud.

Lõike 3 eesmärk on vältida advokaadi või kaitsja valduse läbiotsimise või vaatluse käigus ilmsiks tulnud ja tõendite hulgast välja arvatud ametiprivileegiga hõlmatud teabe ilmsiks tulekut läbi menetlustoimingute juurde kutsutud abipersonali ülekuulamise.

Kuna vaatluse ja läbiotsimise käigus ära võetavatele andmekandjatele salvestatud teabe hulgast tõendina lubatava teabe selekteerimise juures võib olla vaja kasutada ka nt tõlki, IT-spetsialisti või muud asjatundjat ning neile on pandud kohustus menetlustoimingu käigus teatavaks saanud ametiprivileegiga hõlmatud teavet mitte avaldada, kehtestatakse neile ka sellise teabe suhtes õigus ülekuulamisel ütluste andmisest keelduda.

Lõige 4 on kehtiva seaduse § 72 lg 3¹, mille sõnastust täpsustatakse, piiritlemaks lubatava ametiprivileegi murdmise konkreetselt nende asjaoludega, mis puudutavad nimelt menetluses osalemise võimalikke takistusi.

Lõige 5 näeb ette ülekuulamisel ametiprivileegi maksmapaneku ja ametiprivileegi olemasolu kontrollimise korra.

Soovides ülekuulamisel ametiprivileegile tuginedes ütluste andmisest keelduda, peab ülekuulataav keeldumisest menetlejale teada andma ning põhjendama ütluste andmisest keeldumise alust. See põhjendus peab olema piisav selleks, et menetlejal oleks selge, millisele ametiprivileegile ülekuulataav viitab ning millised asjaolud näitavad, et tal see ametiprivileeg on. See nõue kehtib ühtviisi kõikidele ametiprivileegidele tuginedes. Seejuures ei saa nõuda, et põhjenduses esitataks ka sellist teavet, mis iseenesest on ametiprivileegiga hõlmatud. Kui tunnistaja keeldub küsimusele vastamast, ei pea ülekuulamist katkestama, kuid ülekuulatavat ei saa ka sundida vastama küsimustele, mille suhtes ta väidab, et tal on ametiprivileeg. Soovides siiski tuvastada, et ametiprivileeg küsimusele vastamisest keeldumise õigust ei anna, saab prokuratuur esitada eeluurimiskohtunikule taotluse teha kindlaks tunnistajal ametiprivileegi alusel ütluste andmisest keeldumise õiguse puudumine. Menetluse kord eeluurimiskohtuniku juures on eeluurimiskohtuniku äranägemisel, kuid kohustuslikult tuleb ära kuulata nii prokuratuuri kui tunnistaja seisukohad ning vajadusel võib eeluurimiskohtunik tutvuda kriminaaltoimiku materjalidega. Kohtuniku poolt vaidluse lahendamisel teada saadu suhtes, mis on ametiprivileegiga hõlmatud, kehtib kohtuniku vaikimiskohustus.

Lõikes 5 kirjeldatud menetluskord on ette nähtud juhtumiks, kui ülekuulamise käigus tekib vaidlus selle üle, kas ülekuulataav võib ametiprivileegile tuginedes ütluste andmisest keelduda. Prokuratuur võib taotleda eeluurimiskohtunikult ka juba enne ülekuulamist luba ametiprivileegist möödumiseks eelnõukohase § 64² lg-s 1 sätestatu alusel, kui ülekuulatavaks ei ole advokaat ega kaitsja.

Kui kohus leiab, et ülekuulataval ametiprivileegi ei ole või ülekuulatava saab § 64² lg 1 alusel ametiprivileegist vabastada, teeb kohus selle kohta määruse, millega tuvastab ametiprivileegi alusel ütluste andmisest keeldumise õiguse puudumise või annab loa isiku ülekuulamiseks. Kohus ei pea määrusega kohustama tunnistajat ütlusi andma, kuna seadusliku aluseta ütluste andmisest keeldumine on niikuinii keelatud ja karistatav.

9) Paragrahvi 83 täiendamine

Vaatluse regulatsiooni täiendatakse advokaadi ja kaitsja ametiprivileegiga hõlmatud teavet puudutava erisättega, mis ametiprivileegi alla kuuluva materjaliga tutvumise vajaduse korral allutab vaatluse toimetamise advokaadi valduse läbiotsimist sätestavale regulatsioonile.

See säte on eeskätt oluline advokaadi või kaitsja isikust ja tema valdusest eraldi asuvate vallasasjade ja andmekandjate kaitseks, mille sisuga tutvumiseks kehtiva seaduse kohaselt läbiotsimisluba vaja ei ole. Kui nt advokaadi kohver või telefon on advokaadi enda „küljes“ – näiteks kohver on käes ja telefon taskus, kohaldatakse KrMS § 88 isiku läbivaatuse sätteid, mis eelnõu kohaselt hakkab samuti viitama advokaadi valduse läbiotsimise sätetele. Muudele ametiprivileegiga isikutele kuuluvate asjade vaatluseks võib samuti olla vajalik kohtu luba vastavalt KrMS §-dele 64¹ ja 64².

Vaatluse eesmärk kõnesoleva sätte mõistes „ei ole saavutatav advokaadi või kaitsja ametiprivileegiga hõlmatud teavet sisaldava teabekandjaga tutvumata“, kui menetlejal ei ole vaatlust võimalik teostada ametiprivileegiga hõlmatud teavet sisaldava andmekandjaga tutvumata – olenemata sellest, kas vaatluse eesmärgiks on just ametiprivileegiga hõlmatud teavet sisaldava tõendi kogumine. Näiteks võib advokaadi telefonis olla salvestatud erinevaid dokumente, sealhulgas selliseid, mille advokaat on klientidelt saanud seoses kutsetegevusega. Isegi kui viimased uurimisele huvi ei paku, on paratamatu, et kriminaalasja seisukohast oluliste

dokumentide selekteerimiseks tuleb läbi vaadata kogu telefoni sisu. Ametiprivileegi eesmärgiks on, et konfidentsiaalne teave kriminaalmenetluses menetlejale teatavaks ei saaks, kuna isegi juhul, kui teavet ei saa otse tõendina kohtule esitada, on menetlejal siiski võimalus teada saadust edasistes tegevustes lähtuda ning see nulliks teabe konfidentsiaalsena pidamise eesmärgi. Seega tuleb eriprotseduuri rakendada igal juhul, kui vaatluse objekt ametiprivileegiga hõlmatud andmeid sisaldab.

Eriprotseduuri järgimine tähendab, et vaatluse toimetamiseks on vajalik kohtu luba, vaatluse juures peab viibima advokatuuri esindaja ning ametiprivileegiga hõlmatud materjali hulgast sõelub advokatuuri esindaja välja kohtumääruses kirjeldatud andmed, mis antakse menetlejale kriminaalasjas kasutamiseks.

Kui vaatlust hakatakse toimetama ilma, et oleks olemas advokaadi ametiprivileegist möödumiseks vajalik kohtumäärus, rakendub eelnõukohases §-s 64³ sätestatud vastuväidete esitamise protseduur, arvestades eelnõukohase § 91² erisusi. See tähendab muu hulgas, et vastuväite esitamisel tuleb ära võetavad andmekandjad pitseerida nende sisuga tutvumata.

10) Paragrahvi 88 täiendamine

Lisatav KrMS § 88 lg 1¹ reguleerib olukorda, kus advokaadi läbivaatusel on vaja ära võtta ametiprivileegiga hõlmatud teavet sisaldavaid andmekandjaid või tema läbivaatuse toimetamine toob vältimatult kaasa ametiprivileegiga hõlmatud teabega tutvumise. Sel juhul lähtutakse *mutatis mutandis* KrMS § 91² sätestatust. KrMS § 91² korra järgimine tähendab, et läbivaatuse toimetamiseks on igal juhul vajalik kohtu luba, toimingu juures peab viibima advokatuuri esindaja ning potentsiaalselt ametiprivileegiga hõlmatud materjali hulgast eraldab advokatuuri esindaja kohtumääruses kirjeldatud andmed, mis antakse menetlejale kriminaalasjas kasutamiseks.

KrMS § 91² korrast ei pea aga juhinduma juhul, kui läbivaatusel ei soovita ära võtta ametiprivileegiga hõlmatud teavet ja sellise teabega tutvumine on välditav. Näitena võib tuua olukorra, kus KarS § 121 lg 1 järgi kvalifitseeritavas kuriteos kahtlustatav advokaat peetakse kinni ning enne tema kinnipidamiskambrisse paigutamist tehakse tema isiku läbivaatus. Kui advokaadil on taskus telefon (või käes portfelli), mis iseenesest küll sisaldab ka ametiprivileegiga hõlmatud materjali, kuid menetleja ei tutvu sellega, vaid paneb telefoni või portfelli pelgalt hoiule, ei kohaldata läbivaatusele erireegleid, st ei ole ka nõutav kohtu luba läbivaatuse toimetamiseks.

Tundlike teabekandjate pitseerimine nende advokaadilt äravõtmise puhul on aga vajalik olenemata sellest, kas ametiprivileegiga hõlmatud andmetega tutvumiseks taotletakse kohtu luba või ei kavatsengi menetleja nende andmetega tutvuda (viimases näites kirjeldatud olukord).

Muude ametiprivileegiga isikute läbivaatuseks võib samuti olla vajalik kohtu luba vastavalt KrMS §-le 64².

11) Seadustiku täiendamine §-ga 90²

Lisatava paragrahvi reguleeritakse kriminaalmenetluse eesmärgil tervise infosüsteemi päringute tegemine. Ehkki terviseandmed on suures osas hõlmatud eelnõukohase § 64¹ lg 1 p 4 ametiprivileegiga, sisaldab tervise infosüsteem ka selliseid tervisesse puutuvaid andmeid, mis

ei paigutu ametiprivileegi alla ja jääksid seetõttu kriminaalmenetluses seaduse kaitseta. Kehtivas õiguses on tervise infosüsteemile juurdepääsu osas olukord segane. Ühelt poolt sätestab TTKS § 59³ küll tervise infosüsteemist süüteomenetluse ja ekspertiiside tarbeks andmete väljastamise lubatavuse, kuid samas on Riigikohus eelviidatud otsuses nr 1-20-5071 leidnud, et terviseandmeid saab süüteomenetluses kasutada vaid patsiendi nõusolekul. Tervishoiuteenuse osutajad ja tervishoiutöötajad on seetõttu ilma patsiendi nõusolekuta terviseandmete väljastamisest keeldunud (ja seda igati korrektset), samas on aga ajakirjanduse põhjal teada, et hoolimata patsiendi nõusoleku puudumisest on ikkagi terviseandmeid tervise infosüsteemist süüteomenetluse eesmärgil välja küsitud ja TTKS § 59³ kohaselt ka välja antud.²⁶ Sellega on tervishoiuteenuse osutaja ja tervishoiutöötaja ametiprivileeg muudetud ainetuks, kuna seadus kohustab tervishoiuteenuse osutajaid terviseandmeid tervise infosüsteemi edastama ning need saab sealt kätte ka patsiendi nõusolekuta KrMS §-de 32 ja 215 alusel tehtava päringuga. Samas on süüteasjades tihti vaja saada adekvaatset teavet inimese tervisesse puutuva kohta: muu hulgas sõltub näiteks tervisekahjustuse põhjustamisega seotud kriminaalasjades tervisekahjustuse iseloomust ja tekitamise viisist kuriteo kvalifikatsioon ning juhul, kui tekkinud on kahtlus kahtlustatava vaimses tervises, on adekvaatse kohtupsühhiaatriaekspertiisi tegemisel tihti vaja arvesse võtta inimese kogu terviselu. Need andmed on kergesti kättesaadavad tervise infosüsteemist. Tervise infosüsteemis on sageli kajastatud mitte üksnes objektiivsed tervisesse puutuvad andmed (diagnoosid, uuringud, vastused, ravi, välja kirjutatud ravimid jne), vaid arstid dokumenteerivad anamneesis (ja seetõttu edastavad ka infosüsteemi) sageli kogu patsiendi poolt avaldatu. Meedikuprivileeg on kehtestatud patsiendi privaatsuse kaitseks eesmärgiga vältida olukorda, kus inimesed ei julge oma tervisehädaga arsti poole pöörduda või arstile igakülgset teavet anda, sest teave võiks sattuda politsei kätte ja tuua kaasa pahandusi inimesele endale või tema lähedastele. Kuivõrd meedikuprivileegiga hõlmatud teave tuleb edastada tervise infosüsteemi, peab selle teabe kaitse ka infosüsteemi edastatuna jätkuma samasugusel tasemel nagu siis, kui teavet nõutaks tervishoiuteenuse osutajalt või tervishoiutöötajalt endalt.

Lõige 1 sätestab päringu tegemise võimaluse isiku enda nõusolekul. Kus vähegi võimalik, peaks inimese kohta andmete pärimiseks eelkõige saama tema enda nõusoleku. Nõusolek tuleb dokumenteerida selliselt, et oleks selgelt fikseeritud see, milliste andmete väljastamiseks nõusolek on antud, ning samuti peaks olema nõusolekust näha nii nõusoleku andmisele eelnenud õiguste tutvustamine kui selgitus, et kord juba uurimisasutusele antud tõendusteavet ei saa menetlusest „tagasi kutsuda“, kui näiteks inimesele ei meeldi see, millise suuna menetlus võtab. Kui isiku nõusolek on olemas, saab päringu teha kohtueelses menetluses uurimisasutus või prokuratuur ning kohtumenetluses kohus. Vastavalt IKS § 20 lg-le 1 töödeldakse eriliiki isikuandmeid üksnes siis, kui see on rangelt vajalik. Teisisõnu – isegi inimese enda täieliku nõusoleku olemasolul ei tohi terviseandmeid pärida „rangelt vajalikust“ suuremas ulatuses.

Lõige 2 reguleerib olukorda, kus isiku nõusolek tervise infosüsteemist andmete pärimiseks puudub. Nõusoleku puudumisel on päringu tegemiseks kohtueelses menetluses vajalik prokuratuuri taotlusel väljastatud eeluurimiskohtuniku määrus. Ei nõuta, et terviseandmete pärimiseks küsitaks esimeses järjekorras tingimata isiku enda nõusolekut – sõltuvalt menetluslikust olukorrast võiks selline nõue ülemäära avada uurimistaktikat ja sellega seada ohtu järgmiste menetlustoimingute tegemise. Samuti ei pruugi isik olla võimeline nõusolekut andmagi – näiteks kahtlustatakse, et ta võib olla süüdimatu ja teovõimetu või on näiteks haigla intensiivraviosakonnas koomas. Loa andmete pärimiseks saab kohtunik määrusega anda siis,

²⁶ <https://www.err.ee/1610038867/politsei-saab-inimeste-terviseandmeid-katte-lihtsa-paringuga-ja-salaja>

kui soovitavad andmed on vältimatult vajalikud kriminaalmenetluse eesmärgi saavutamiseks ja andmete pärimist õigustab kuriteo raskus ja laad. Lisaks tuleb hinnata ka proportsionaalsust – et päringuga põhjendamatult ei riivataks isikuõigusi. Need kaks kriteeriumit on samad, mis eelnõukohase § 64² lg 1 p 4 kohaselt on nõutavad meedikuprivileegist möödumiseks. Kohtumenetluses saab andmeid pärida kohtumäärusega. Kuivõrd kohtul ei ole kohtumenetluses tõendite kogumise kohustust, tuleb kohtu poolt päringute tegemine eelkõige kõne alla poole taotlusel. Iseäranis oluline võib olla kohtu võimalus päringuid teha selleks, et tagada kaitsjale võimalus saada tõendeid, mida prokuratuur kohtueelses menetluses ei pidanud vajalikuks koguda.

Kuna tervise infosüsteemi andmed ei erine oma delikaatsuselt sellest, mida on võimalik välja nõuda tervishoiuteenuse osutajalt, on ka päringu tegemiseks ette nähtud õiguslik standard sama.

Kuna TTKS § 59³ lg 5 annab EKEI ekspertidele, lepingulistele arstidele ja registreeritud eraekspertidele tervise infosüsteemile (TIS) juurdepääsu ekspertiiside tegemiseks, ei ole tarvilik, et terviseandmed tuleks tingimata esmalt menetleja poolt päringuga välja nõuda ja seejärel ekspertiisi tegemiseks edastada, kui eksperdil on infosüsteemile otsejuurdepääs. See oleks põhjendamatult bürokraatlik asjakorraldus. Selle asemel on otstarbekas, et kui andmete saamine on lubatud, võib ekspert ekspertiisiks lubatud andmetega tutvuda otse tervise infosüsteemis. Eriti mõistlik on see juhul, kui näiteks inimene ei ole ise terviseandmete avaldamiseks nõusolekut andnud ja need päritakse välja kohtu loaga – andes eksperdile otsejuurdepääsu, välditakse koosmõjus eelnõukohase KrMS § 107 lg 3 täiendusega asjakohatute, kuid siiski delikaatsete terviseandmete lisamist kriminaalasja materjalide juurde. Kriminaalmenetluse seadustik ei reguleeri juurdepääsu tervise infosüsteemile – juurdepääsu infosüsteemile sätestab TTKS.

12) Paragrahvi 91 lõike 3 muutmine

Muudatusega eemaldatakse KrMS § 91 lg-st 3 viited advokaadi- ja notaribüroole ning ajakirjanduslikul eesmärgil informatsiooni töötlevale isikule. Selle asemel tuleneb eelnõukohasest §-st 64², et kõikide ametiprivileegiga isikute tööruumides on ametiprivileegiga hõlmatud materjali leidmise eesmärgil läbiotsimiseks vajalik eelnev kohtu luba. Selline muudatus lähtub tõdemusest, et ametiprivileeg ei saa tõhusalt ameti- ja kutsesaladuse kaitset tagada, kui ametiprivileeg on ületatav läbiotsimise korraldamisega ilma täiendava kohtuliku kontrollita. Ametiprivileegiga hõlmatud teabe äravõtmise eesmärgil advokaadi ja kaitsja valduste läbiotsimise kohta sätestab § 91² eriregulatsiooni. Tööruum tähendab ruumi, kus ametiprivileegiga isik täidab oma neid ülesandeid, millest temale ametiprivileeg tuleneb. See tähendab, et tööruum võib kokku langeda eluruumiga ning samal isikul võib tööruume olla ka mitu. Seda, kas tegemist on tööruumiga või mitte, peab menetleja enne läbiotsimist püüdma tuvastada. Kui asutakse läbiotsimist toimetama kohas, mis on ametiprivileegiga isiku tööruumiks, ilma nõutava kohtu loata, võib ametiprivileegiga isik esitada vastuväite vastavalt eelnõukohasele §-le 64³. Samasuguse vastuväite saab esitada ka juhul, kui läbiotsimine toimub küll mittetööruumis, kuid läbiotsimise käigus siiski puututakse kokku privileegiga hõlmatud materjaliga. Advokaadi ja kaitsja valduste läbiotsimise puhul tuleb lähtuda erinormist.

13) Paragrahvi 91 lõike 4 punkti 2 muutmine

Lisatud tekstiosa täpsustab nõudeid läbiotsimismäärusele, millega kohus annab loa ametiprivileegiga isiku valdust läbi otsida, rõhutades, et määrukses peab sisalduma ka ametiprivileegist möödumise lubatavuse põhjendus. Alused ametiprivileegist möödumiseks sätestab eelnõukohane § 64² (advokaadi ja kaitsja puhul on alused §-s 91²) ning läbiotsimismääruses tuleb selgelt näidata, kuidas neid aluseid on järgitud.

14) Paragrahvi 91 lõike 8 muutmine

KrMS § 91 lg 8 sõnastusest jäetakse välja viited advokaatidele ja notaritele, kuivõrd advokaadibüroode läbiotsimist reguleeritakse eraldi paragrahvis ja muude ametiprivileegiga isikute juures läbiotsimise toimetamise puhul notarite jaoks erisuste tekitamine ei ole põhjendatud.

Selle asemel on uus reegel, et igasuguse ametiprivileegiga isiku tööruumis toimetatava läbiotsimise juures on õigus viibida sellel ametiprivileegiga isikul, kelle juures läbi otsitakse. Kui see isik läbiotsimise juures ei viibi, tuleb läbiotsimise juurde kutsuda asjaomase ettevõtja, avalik-õigusliku kutseorganisatsiooni või ametiasutuse esindaja. Selle isiku juuresviibimine on vajalik, et tagada läbiotsimise läbipaistvus ja ametiprivileegi kaitse mh siis, kui muidu ei ole menetlejale selge, millised andmed võiksid olla privileegiga hõlmatud. Samas on oluline, et ametiprivileegiga kaitstud teave ei satuks kõrvaliste isikute kätte, kellel sellele muidu juurdepääsu ei tohiks olla.

Asjaomaseks on see ettevõtja või ametiasutus, kus ametiprivileegiga isik oma ameti- või kutsetegevusega tegeleb – olgu selleks siis kohtutäituri büroo, patendibüroo, konkreetne perearstikeskus, mittetulundusühing või järelevalvepädevusega riigiasutus. Avalik-õigusliku kutseorganisatsiooni esindaja kaasamine tuleb kõne alla eelkõige juhul, kui ametiprivileegiga isik tegutseb üksinda. Avalik-õiguslikud kutseorganisatsioonid on loodud seadusega ning neil on lisaks oma liikmete esindamise funktsioonile (nn ametiühingupädevus) oma liikmete üle ka regulatiivne võim – tavaliselt läbi kutse või staatuse andmise ja distsiplinaarkaristuste määramise või aukohtumenetluse pädevuse. Näiteks on taoliseks kutseomavalitsuseks Notarite Koda.

Muude ametiprivileegiga isikute juures toimetatavate läbiotsimiste kord erineb oluliselt advokaadibüroode läbiotsimise korrast, mille järgi kujutaks ka juhuslik lubatava läbiotsimise piiride ületamine endast üksiti rünnakut (mitte ainult konkreetse kahtlustatava) kaitseõigusele ja õiglasele õigusemõistmisele. Seetõttu ei tehta muude ametiprivileegiga isikute tööruumide läbiotsimisel alati andmete eraldamist. Põhjendatud juhul võib eeluurimiskohtunik andmete eraldamise siiski määrata eelnõukohase § 64³ järgi esitatud vastuväite lahendamisel või juba läbiotsimismääruse tegemisel.

Läbiotsimise korraldamisel ametiprivileegiga hõlmatud teabe saamiseks mujal kui tööruumis tuleneb kohtu loa nõue §-s 64² sätestatust. Kui ametiprivileegiga hõlmatud teavet läbiotsimisel ei otsita ja läbiotsimist ei toimetata tööruumis, kohaldatakse läbiotsimise kohta KrMS § 91 üldreegleid hoolimata sellest, et isik, kelle juures läbiotsimist teostatakse, on kohustatud ametisaladust hoidma.

15) Seadustiku täiendamine §-dega 91² ja 91³

Paragrahv 91² sätestab erisused advokaadi ja kaitsja valduse läbiotsimise puhuks.

Lõige 1 määratleb kohad, mille läbiotsimisel rakendatakse erinormi lisaks kohtu loa nõudele, mis tuleneb eelnõukohase § 91 lg-st 3 (ametiprivileegiga isiku tööruumides läbiotsimine nõuab selle sätte kohaselt alati kohtu luba) ja eelnõukohase § 64² lg-st 1 (ametiprivileegiga hõlmatud teavet sisaldava tõendi kogumine nõuab alati kohtu luba).

Nendeks kohtadeks on Eesti Advokatuuri ruumid, advokaadi või kaitsja eluruum, advokaadi või kaitsja kasutuses olev sõiduk, advokaadi või kaitsja tööruum ja muu advokaadi või kaitsja ametiprivileegiga hõlmatud teabe hoiustamiseks kasutatav ruum. „Advokaadi või kaitsja valdus“ on autonoomne mõiste ega pruugi kokku langeda asjaõigusliku valduse mõistega, kuivõrd eesmärgiks pole kaitsta advokaadi või kaitsja varalisi õigusi, vaid advokaadi või kaitsja ja kliendi suhte konfidentsiaalsust. Kehtivas õiguses on erikord ette nähtud vaid advokaadibüroo läbiotsimiseks ja mitteadvokaadist kaitsjat üldse ei puudutata, ent see ei ole piisavaks garantiiks juhul, kui konfidentsiaalne teave võib olla nt advokaadi nutiseadmes, sülearvutis või advokaadibüroo meiliserveris, mis ei asu advokaadibüroos või kaitsja tööruumides.

Advokatuuri ruumide hõlmamine advokaadi valduse mõistesse on vajalik seetõttu, et advokatuuri ruumides tegutseb näiteks advokatuuri aukohus. Aukohtule on iga advokatuuri liige kohustatud andma seletuse ning esitama aukohtu nõutud materjalid. Kutsesaladuse rikkumiseks ei peeta teabe avaldamist juhatusele ja aukohtule (AdvS § 45 lg 4) ning kohustus kutsesaladust hoida kehtib ka advokaadibüroo töötaja ja advokatuuri töötaja kohta (AdvS § 45 lg 1). Muu ruum, mida kasutatakse advokaadi või kaitsja ametiprivileegiga hõlmatud teabe hoiustamiseks, võib olla näiteks arhiiviladu või raamatupidamisbüroo, kus hoiustatakse ametiprivileegiga hõlmatud andmeid.

Kommenteeritav lg 1 sätestab, et kõikide eelnimetatud kohtade läbiotsimiseks on alati vajalik kohtu luba ning läbiotsimise juures peab viibima Eesti Advokatuuri esindaja. Lisaks on läbiotsimise juures õigus viibida ka sellel advokaadil või kaitsjal, kelle valdust läbi otsitakse; samuti läbi otsitava advokaadibüroo pidajal. Need nõuded on vajalikud selleks, et oleks tagatud ja kontrollitav ametiprivileegi austamine ja kohtumääruse piiridest kinnipidamine läbiotsimise käigus.

Advokatuuri esindaja määrab advokatuuri juhatus advokatuuri liikmete seast menetleja palvel. Seadus ei nõua, et tegu oleks tingimata vandeadvokaadi või juhatuse liikmega. Advokatuuri esindaja ülesanne on valvata ametiprivileegi järgimise üle – veenduda, et menetleja ilma õigusliku aluseta ei tutvuks ametiprivileegiga hõlmatud teavet sisaldavate teabekandjatega ega võtaks neid ära. Advokatuuri esindaja advokaadina on ka kursis sellega, mismoodi advokaadibüroo töötab ning millisel kujul ametiprivileegiga hõlmatud teave võib esineda. Nõue, et advokaadibüroo läbiotsimise juures peab viibima vähemasti advokaat, kelle büroos läbi otsitakse, või advokatuuri esindaja, on ka kehtivas läbiotsimise regulatsioonis, kuid kehtiv seadus ei täpsusta, mis on advokatuuri esindaja ülesanne. Sõltuvalt läbiotsimise iseloomust võib advokatuuri esindajaid olla ka mitu – näiteks suurema büroo läbiotsimise juures, kus läbiotsijad tegutsevad korraga mitmes kohas, on oluline, et advokatuuri esindaja saaks realselt jälgida läbiotsimise käiku. Kui läbiotsimisel on vaja ametiprivileegiga hõlmatud teabe hulgast tõendusteavet välja sõeluda, peab sedagi tegema just advokatuuri esindaja, et vältida õigustamatut ametiprivileegi riivet.

Advokatuuri esindajaks ei saa olla advokaat, kellel on huvide konflikt või samas kriminaalasjas rollikonflikt. Näiteks ei saa advokatuuri esindajaks olla teine läbiotsitava büroo advokaat, (kaas)kahtlustatava kaitsja, samas asjas tunnistaja, kaaskahtlustatav, kannatanu, tsiviilkostja või

kolmas isik. Silmas võib olla vaja pida ka kriminaalasjast väljaspool seisvaid faktoreid: advokatuuri esindajaks ei peaks sattuma advokaat, kellel on läbi otsitava advokaadiga pooleli isiklikud või kriminaalasjaga tihedalt seotud vaidlused, milles advokatuuri esindaja rolli täitmine ja seeläbi tundlikule teabele juurdepääsu saamine annaks õigustamatu eelise. Huvide konflikti vältimise kohustus on advokaadi kutse-eetika oluline põhimõte ning advokatuuri juhatus võtab seda advokatuuri esindaja määramisel arvesse. Kriminaalasjas võib olla olukordi, kus advokatuuri esindaja määramise taotluses ei saa kriminaalasja uurimise huvides avaldada ei seda, kelle juurde läbi otsima minnakse, ega ka seda, millised isikud kriminaalasjaga veel üht või teist pidi seotud on. Sellises olukorras võib advokatuuri juhatus eneselegi teadmata advokatuuri esindajaks nimetada advokaadi, kes seaduse nõuetele ei vasta. Taolise olukorra lahendamiseks saab prokuratuur lg 14 kohaselt paluda advokatuuril määrata uus esindaja. Reeglina peaks advokatuuri juhatus uue esindaja määrama isegi juhul, kui prokuratuuri taotlus ei sisalda spetsiifilisi selgitusi, miks esialgu määratud esindaja ei ole sobilik – „Võib osutuda muuks menetlussubjektiks samas kriminaalasjas“ või „Prokuratuuri hinnangul esineb huvide konflikt“ peaks olema piisav põhjendus.

Eelnõukohase § 91 lg 8 kohaselt tuleb läbiotsimise juurde kutsuda ka advokaat või kaitsja, kelle valdusi läbi otsitakse. Lisaks temale on läbiotsimise juures õigus viibida ka läbiotsitava advokaadibüroo pidajal. Nende juuresolek aitab tagada läbiotsimise kui menetlustoimingu läbipaistvust ning võimaldab vältida ametiprivileegi (sh kriminaalasjaga mitte seotud ametiprivileegi) põhjendamatut riivet. Ehkki büroopidajal ja advokaadil, kelle valdusi läbi otsitakse, on õigus läbiotsimise juures viibida, ei ole nende puudumine läbiotsimise takistuseks. Küll on aga möödapääsmatult vajalik advokatuuri esindaja kohalolek. Advokatuuri esindaja kohalolek täidab ka eelnõukohase § 91 lg 8 nõude, et läbiotsitava koha valdaja juuresolekuta läbiotsimise tegemisel peab juures viibima asjaomase ettevõtte, kutseomavalitsuse või ametiasutuse esindaja.

Lõige 2 sätestab lisanõuded advokaadi valduse läbiotsimiseks antud kohtumäärusele. Läbiotsimismääruse nõuded tulenevad KrMS §-st 145 ja konkreetsemalt KrMS § 91 lg-st 4. Määruse sisu lisanõuded puudutavad konkreetset ametiprivileegi kaitset läbiotsimise käigus.

Lisaks sellele, et kohtumäärus peab sisaldama põhjendusi konkreetsetes kohas läbiotsimise vajalikkuse, proportsionaalsuse ja perspektiivikuse kohta, peab, kui läbiotsimise käigus riivatakse ametiprivileegi, eraldi põhjendama ka seda, miks konkreetset juhul on põhjendatud ametiprivileegi riive ja kuidas on täidetud lg-s 3 sätestatud tingimused. Näiteks juhul, kui läbiotsimise põhjustas kahtlustus, et advokaadi abikaasa kaupleb narkootikumidega, ning advokaadi kodu otsitaksegi läbi just narkootilise aine või sellega kauplemisele viitavate muude esemete leidmiseks, ei pruugi advokaadi ametiprivileegi riive üldse olla põhjendatud. Kui advokaadi ametiprivileegi riivet läbiotsimise käigus ei lubata, tuleks ka see läbiotsimismääruses selgelt märkida.

Kohtumäärusest peab võimalikult selgelt nähtuma, mida otsitakse. Sõltuvalt konkreetse kriminaalasja eripärast ei pruugi alati olla võimalik täpselt määruses loetleda objekte (nt nimetada kuupäeva ja sisu poolest konkreetseid dokumente), mida läbiotsimisel leida loodetakse. Sellises olukorras tuleb läbiotsimismääruses võimalikult konkretiseerida otsitavate objektide ring, et läbiotsimismäärust lugedes oleks võimalikult lihtne eristada määrusega hõlmatud objekte nendest, mille otsimiseks ja äravõtmiseks luba antud ei ole. Määruse selge sõnastamine aitab vältida hilisemaid vaidlusi, mida eeluurimiskohtunik peab hakkama lahendama lg-s 12 sätestatud korras ise andmeid sõeludes. Euroopa Inimõiguste Kohus (EIK) on oma praktikas rõhutanud, et EIÕK art 8 riive demokraatlikus ühiskonnas vajalikuna ja

proportsionaalsena hoidmise nimel tuleb läbiotsimisel ja teabekandjate äravõtmisel eristada tegelikult otsitavat teavet andmekandjast. Viimase äravõtmine ja selle sisule ligipääsemine võib kaasa tuua asjassepuutumatute isikute õiguste riive.²⁷ EIK-i hinnangul oli EIÕK art 8 rikkumisega tegemist isegi juhul, kui teostati ühelt advokaadilt elektronkirjade võtmine selleks, et tõendada teise advokaadi süüd.²⁸ Läbiotsimismäärus peab väljendama läbiotsimise tegelikku eesmärki ning läbiotsimismäärus peab olema fokuseeritud.²⁹

Samuti tuleb läbiotsimismääruses täpsustada konkreetsed meetmed, vältimaks ametiprivileegiga hõlmatud, kuid kriminaalasjaga mitte seotud teabe menetlejale juhuslikult teatavaks saamist. Selliseks meetmeks võib olla näiteks elektrooniliste dokumentide otsimine konkreetsete märksõnade abil või see, et paberdokumentide hulgast teeb esialgse valiku advokatuuri esindaja mingite konkreetsete tunnuste alusel (nt kõik dokumendid, mis on kas ilma kuupäevata või kindla kuupäevavahemikuga ja allkirjastatud konkreetse isiku poolt või puudutavad näiteks mingit kindlat ehitusobjekti). Sõltuvalt tehnilistest võimalustest võib kohtumääruses ka kindlaks määrata näiteks protseduuri paberdokumentide digiteerimiseks ja siis digiteeritud dokumentidest konkreetse tarkvararakenduse abil otsingute tegemiseks. Kohtumääruses tuleb märkida ka see, kas läbiotsimiskohast on lubatud mingit ametiprivileegiga hõlmatud teavet ära võtta. „Äravõtmine“ ei tähenda siin seda, et läbiotsitav sellest teabest ilma jääb, vaid seda, et teave võetakse kriminaalasja juurde, olgu siis originaalkujul või koopiana. Igal juhul tuleb ka advokaadi juures toimetatava läbiotsimise juures vältida olukorda, kus läbiotsimisega tekitatakse advokaadile põhjendamatult kahju – näiteks viiakse füüsiliselt minema kõik dokumendid ja andmekandjad ning sellega tehakse advokaadi kutsetegevus sisuliselt võimatuks.

Osana andmete eraldamise ja ametiprivileegiga hõlmatud andmete kaitse meetmetest tuleb määruses märkida ka see, kuidas toimida sellise teabega, mis läbiotsimise käigus küll kontrollimiseks võeti, kuid mille kohta hiljem osutus, et see ei ole siiski seotud menetletava kriminaalasjaga. Siin võib kohus näiteks määrata, et sellised teabekandjad hävitatakse advokatuuri esindaja juuresolekul või tagastatakse isikule, kelle juures läbi otsiti vms.

Kui juba läbiotsimismääruse taotlemise ajal on selge, et osa dokumente võib olla võõrkeeles või peidus kuskil keerulises infosüsteemis, kust nende leidmiseks on vajalikud IT-alased eriteadmised, saab kohus läbiotsimismääruses ka tõlgi või IT-spetsialisti (või muu vajaliku erialateadmistega isiku) kaasamise märkida. Läbiotsimismääruses tõlgi või muu spetsialisti kaasamise märkimata jätmine ei tähenda, et neid hiljem vajaduse tekkides ei oleks võimalik kaasata. Selleks näevad protseduuri ette lg-d 9 ja 10.

Lõige 3 näeb ette kolm kumulatiivset tingimust, mille täidetuse korral on läbiotsimise käigus advokaadi ja kaitsja ametiprivileegi riived lubatavad. Kui mõni neist tingimustest ei ole täidetud, ei saa kohus advokaadi või kaitsja ametiprivileegiga hõlmatud teavet sisaldavate tõendite kogumist lubada. Ametiprivileegiga hõlmatud teabe saamise eesmärgil toimetatavat läbiotsimist tuleb eristada juhtumist, kus ametiprivileegiga teavet ennast läbiotsimisel ei otsita, kuid vaja võib olla läbiotsimist toimetada kohas, kus asub muu hulgas ametiprivileegiga hõlmatud teave. Näiteks otsitakse advokaadibüroost narkootilist ainet, mille sinna võib olla peitnud narkootikumidega äritsev advokaat või advokaadi sekretär – aine võib aga olla peidetud kappi, kus säilitatakse klientide dokumente. Viimati kirjeldatud juhtumil lg 3 asjakohane ei ole,

²⁷ EIKo 07.06.2007 *Smirnov v. Russia* (No. 71362/01), p-d 48 ja 58.

²⁸ EIKo 03.12.2019 *Kirdök and others v. Turkey* (No. 14704/12).

²⁹ EIKo 09.12.2004 *Van Rossen v. Belgium* (No. 41872/98), p 33.

sest läbiotsimise eesmärgiks ei ole ametiprivileegiga hõlmatud teabe leidmine – see materjal on üksnes keskkonnaks, kus läbiotsimist toimetatakse.

Esiteks, ametiprivileegiga teabe äravõtmine on õigustatud siis, kui ametiprivileegiga isik ise on oma tegevusega selleks põhjust andnud – näiteks on kahtlus, et advokaat pani oma kliendi ülesandel või koos temaga toime kuriteo. Ametiprivileeg ei kaitse ametiprivileegiga isiku kuritegevust, kuivõrd kuritegude toimepanek, olgu siis üksinda või ühiselt oma kliendiga, ei kuulu advokaadi kutsetegevuse ega kaitsja menetlusseisundi juurde. Seetõttu ei pälvi seaduse erilist kaitset teave, mis kuriteo toimepanekut kinnitab. Advokatuuri, advokaadi või kaitsja juures tegutsev § 64¹ lg-s 2 sätestatud „isik“ hõlmab kõiki selliseid inimesi, kes advokaadi, kaitsja või advokatuuri juures advokaadi kutsetegevuses vahetult osalevad, olenemata nendevahelise lepingu liigist (tööleping, töövõtt, käsund vms).

Teiseks eeltingimuseks on, et otsitav ametiprivileegiga hõlmatud teave on seotud menetletava kuriteoga. See tähendab, et läbiotsimiseks luba andes ning läbiotsimist tehes tuleb hinnata otsitava teabe seost kuriteoga, millega seoses menetlust ametiprivileegiga isiku suhtes toimetatakse. Ametiprivileegi riivamine ei ole lubatud pelgalt seetõttu, et materjal tundub menetlejale huvitav või sisaldab mõne muu isiku või kuriteo kohta asjakohast teavet. Teistsugune tõlgendus muudaks advokaadi ja kaitsja ametiprivileegi sisutuks – advokaadi ja kaitsja ülesandeks kriminaalmenetluses ongi saada teavet oma klientide kuritegude kohta, et kliendile õigusabi osutada.

Kolmandaks eeltingimuseks on, et ametiprivileegi riive on *ultima ratio* – nagu ka jälitustoimingud, on advokaadi või kaitsja valduse läbiotsimine ametiprivileegiga hõlmatud teabe saamise eesmärgil lubatud üksnes juhul, kui muude toimingutega ei oleks teavet võimalik õigeaegselt saada kriminaalmenetluse huve oluliselt ohustamata. See ei tähenda, et enne peaks tingimata proovima teavet muude toimingutega koguda, sest kui asjaosalistele oleks uurimisasutuse huvi mingi info või mingite materjalide vastu teada, võiksid nad tõendid aegsasti hävitada ning hilisemast läbiotsimisest poleks abi. Küll aga tuleb kohtule põhjendada, miks just ametiprivileegi riivega läbiotsimine on tõendite kogumiseks vajalik, ning selgitada, et muud menetlustoimingud kas on juba osutunud viljatuks või väga suure tõenäosusega oleksid mitte ainult viljatud, vaid ka muudaksid hilisemad intensiivsema riivega toimingud perspektiivituks.³⁰

Lõige 4 sätestab advokatuuri esindaja kohustused advokaadi ja kaitsja valduse läbiotsimisel.

Punkt 1 – kõige olulisem nende kohustuste seas on kohustus hoolsalt ja põhjendamatute viivitusteta toimetada otsinguid ametiprivileegiga hõlmatud materjalide hulgas. Advokatuuri esindaja on läbiotsimisel n-ö filter – olles ise samuti ametiprivileegi kaitse all, saab tema läbiotsimise käigus avastatud kogu teavet tajuda ning selle teabe hulgast omakorda välja sõeluda selle teabe, mille äravõtmine on läbiotsimismääruse kohaselt lubatud. Selle teabe annab ta edasi uurijale, muu teabe aga eraldab ning see uurijani ei jõua. Nii hoitakse uurimisasutuse ametnike kätte sattumast ametiprivileegiga hõlmatud teavet, mis konkreetseesse kriminaalasjasse ei puutu (kuid mis seda enam võiks menetlejale huvi pakkuda nn juhuleiuna). Advokatuuri esindaja on mõnes mõttes justkui uurija käepikendus – läbiotsimisel otsustab uurija, kust, milliste vahenditega ja millises järjekorras otsida. Selleks, et advokatuuri esindaja saaks info sõelumise ülesannet eesmärgipäraselt täita, peab läbiotsimismääruses olema võimalikult selgelt kindlaks määratud nii see, mida otsitakse, kui ka see, millised meetodid otsingute tegemiseks on lubatud või kindlasti ära keelatud. Uurija võib küll anda advokatuuri

³⁰ Riigikohus on *ultima ratio* põhimõttel tõendite kogumist selgitanud nt oma lahendis 3-1-1-3-15.

esindajale juhiseid otsingute toimetamisel, kuid ka tema peab jääma kohtumääruse piiridesse ning advokatuuri esindajal ei ole kohustust järgida selliseid uurija juhiseid, mis lähevad kohtumäärusega vastuollu.

Punkt 2 – otsingute tegemisel on advokatuuri esindaja teiseks kohustuseks jälgida, et ametiprivileegiga kaitstud teave õigustamatult ilmsiks ei tuleks. See tähendab, et kui uurija asub tähelepanematuses või teadmatuses tegema läbiotsimise käigus otsinguid seal, kus asub ametiprivileegiga hõlmatud teave, tuleb advokatuuri esindajal uurijale märkus teha. Advokatuuri esindajal kui advokaaditöö eripäradega tuttav inimesel on eeldatavasti ka parem arusaamine sellest, kus või millises vormis võib ametiprivileegiga hõlmatud teave esineda, ning läbiotsimise käiku jälgides saab ta uurijale õigel ajal märku anda võimalikust ametiprivileegi riivist. Advokatuuri esindaja peab olema erapooletu spetsialist, kelle ülesanne on läbi otsitava advokaadi või kaitsja klientide saladuste kaitse eest seista – ta ei ole läbiotsitava kaitsjaks ega esindajaks, nagu ta pole ka uurimisasutuse töötaja.

Punkt 3 – advokatuuri esindaja peab hoidma saladuses temale seoses advokatuuri esindamisega kriminaalmenetluses teatavaks saanud teavet. See kohustus peegeldab KrMS §-s 214 sätestatud, mille kohaselt kriminaalasja kohtueelse menetluse andmete avaldamise üle otsustab prokuratuur kui kohtueelse menetluse juht. See saladuse hoidmise kohustus tähendab muu hulgas, et advokatuuri esindaja ei tohi avaldada ei seda, kelle juures ja kelle osalusel läbi otsiti, ega seda, mis oli kirjas läbiotsimismääruses. Kohustus saladust hoida käib ka teabe kohta, mis advokatuuri esindajale edastati enne läbiotsimist selleks, et esindaja saaks läbiotsimiseks valmistuda (nt kalendrisse aja leida ja õigel ajal õigesse kohta tulla).

Punkt 4 – advokatuuri esindaja neljandaks kohustuseks on kohustus tunnetada adekvaatselt oma oskuste ja teadmiste piire ning vajadusel teha ettepanek kaasata läbiotsimise juurde tõlk või muu eriteadmistega isik. Kui advokatuuri esindaja näiteks ei valda keelt, milles on koostatud dokumendid, mille hulgast ta peab kriminaalasjas tähtsust omavat teavet otsima, tuleb advokatuuri esindajal endal sellest menetlejale teada anda (sest menetleja ise ei pruugi isegi teada, miskeelse teabe hulgast tuleb otsinguid teha). Samuti võib olla olukord, kus näiteks ära võetud kõvakettal on osa faile krüpteeritud ning advokatuuri esindajal puuduvad oskused ja teadmised krüpteeringu murdmiseks. Neis olukordades ei saa advokatuuri esindaja sisuliselt materjalide asjakohasust hinnata ning esindajal on kohustus teha ettepanek kaasata vajalik spetsialist. Tõlgi või muu erialaspetsialisti peab leidma menetleja.

Punkt 5 – advokatuuri esindaja viiendaks kohustuseks on menetleja teavitamine temal ilmnunud huvide konfliktist. Kuivõrd advokaatide kliendid ja nende mured ei ole avalik teave ega ole tõenäoliselt teada ka advokatuuri juhatusele, on võimalik, et huvide konflikt, mis peaks välistama advokaadi osaluse menetlustoimingul advokatuuri esindajana, on teada vaid advokaadile endale. Saades teadlikuks huvide konfliktist, mis takistab tal advokatuuri esindaja ülesandeid täita, tuleb advokatuuri esindajal sellest viivitamata teada anda nii advokatuurile kui menetlejale. Seejuures on selge, et menetlejale ei saa advokatuuri esindaja kutsesaladuse hoidmise kohustuse tõttu ülearu detailselt selgitada, millest huvide konflikt tuleneb. Oluline on, et huvide konflikti tuvastamise korral saaks viivitusega määratud uus advokatuuri esindaja.

Lõige 5 sätestab advokatuuri esindaja õigused läbiotsimise juures.

Punkt 1 – esiteks on advokatuuri esindajal õigus mõistliku aja jooksul enne läbiotsimist tutvuda läbiotsimismäärusega ja prokuratuuri loal vajalikus ulatuses muude kriminaalasja materjalidega. Mõistlik aeg sõltub erinevatest teguritest, mh läbiotsimismääruse mahust.

Advokatuuri esindajal peab olema piisavalt aega selleks, et läbiotsimismäärus läbi töötada ning aru saada, mida ja kuidas läbiotsimisel otsima hakatakse.

Punkt 2 – advokatuuri esindajal on õigus läbiotsimise käigus esitada taotlusi, kaebusi ning vastuväiteid, mis protokollitakse. Kõik läbiotsimise käigus esitatud taotlused, kaebused ja vastuväited läbiotsijate tegevuse peale tuleb esitada võimalikult kohe, et neile oleks võimalik reageerida ja ametiprivileegi õigustamatut riivet vältida – just see on advokatuuri esindaja üheks peamiseks kohustuseks läbiotsimise juures. Kui advokatuuri esindaja hinnangul väljutakse läbiotsimist tehes läbiotsimismääruse piiridest, on advokatuuri esindajal õigus eelnõukohases KrMS § 64³ lg-s 1 nimetatud vastuväiteid esitada. Kõik vastuväited tuleb protokollida kanda, et hiljem oleks võimalik lahendada vaidlusi läbiotsimise käigu üle. Protokollid kandmisel tuleb märkused ja vastuväited fikseerida võimalikult täpselt, sh talletada hetk, millal märkus või vastuväide esitati, ning see, mille kohta vastuväide täpselt käis. Läbiotsimise protokollid koostab menetleja.

Punkt 3 – kuna läbiotsimise käigus teeb otsinguid ametiprivileegiga hõlmatud materjali hulgast advokatuuri esindaja, võib temalgi olla vaja kasutada tehnikavahendeid – ja nende kasutamise kohta kohaldatakse KrMS § 47 lg 1 p 5 sätteid.

Punkt 4 sätestab sõnaselgelt advokatuuri esindaja volituse avaldada läbiotsimisega seonduvat advokatuuri juhatusele tasustamiseks ja advokatuuri juhatuse muude ülesannete täitmiseks vajalikus ulatuses. Eelkõige on vaja teada anda, kui kaua läbiotsimine toimus. Lisaks võib olla vaja anda juhatusele teada muudest läbiotsimisel toimunud vahejuhtumitest, mis võivad juhatuse sekkumist nõuda. Üldreegel – kohtueelse uurimise andmeid tohib avaldada vaid prokuratuuri loal (KrMS § 214) – kehtib jätkuvalt ja ka advokatuuri esindaja peab sellest kinni pidama ega tohi juhatuselegi rohkem avaldada, kui on juhatuse ülesannete täitmiseks hädavajalik.

Lõige 6 sätestab tegevuse läbiotsimiskohast kaasa võetavate teabekandjatega.

Suures plaanis on kaks võimalust, kuidas läbiotsimisel andmemassiive käidelda. Esimene variant on asjakohane teave välja filtreerida kohapeal vahetult läbiotsimise käigus. Näiteks on see tõenäoliselt mõistlik lahendus siis, kui otsitakse konkreetseid paberdokumente, mis on selgesti äratuntavad. Teine võimalus on kõik võimalikud andmekandjad kaasa võtta (või näiteks pilveteenusest failid alla laadida ja kopeerida) ja neid siis hiljem uurimisasutuses filtreerida ja uurida. Võimalik on ka kahte lähenemist kombineerida, nt paberdokumendid kohapeal läbi vaadata, digitaalsed andmed aga kopeerida ja kaasa võtta. Otsuse läbiotsimise taktika kohta teeb menetleja ning sõltuvalt sellest, mis läbiotsimise käigus selgub, võib esialgne taktika ka muutuda. Seadus läbiotsimise taktikat ette ei kirjuta, kuid menetleja peab, nagu kõikide menetlustoimingute puhul, silmas pidama eesmärgipärasuse ja proportsionaalsuse nõudeid. Eeluurimiskohtunikul on põhimõtteliselt võimalik seada läbiotsimismääruses läbiotsimise taktika kohta vajalikke piiranguid.

Kui läbiotsimiskohas ei ole võimalik või otstarbekas leitud teavet töödelda (näiteks on vajalik eritehnika või on materjal sedavõrd mahukas, et selle läbiotsimiskohas töötlemine tähendaks riigi poolt advokaadibüroos ühe kabineti hõivamist mitmeks nädalaks või kuuks), võetakse teave kaasa. Selleks, et vältida ametiprivileegiga teabe õigustamatut ilmsikstulekut, andmete muutmist või kustutamist, tuleb andmed läbiotsimiskohas advokatuuri esindaja juuresolekul pitseerida. Pitseerimine tähendab andmete talletamist eelnõukohase § 64³ lg-s 3 kirjeldatud viisil. Pitseerimine tuleb talletada läbiotsimisprotokollis, et andmekandja või andmeid sisaldava faili käitlusahel oleks tõendatav ja et oleks välistatud ametiprivileegiga teabe alusetu

ilmsikstulek. Pitseri võib avada advokatuuri esindaja juuresolekul toimuvaks andmete eraldamiseks, mis on sätestatud lg-tes 7–9. Samuti võib pitseri avada advokatuuri esindaja juuresolekuta sellisteks toiminguteks, mille käigus ei ole võimalik andmete muutmine ega see, et ametiprivileegiga hõlmatud teave menetleja ametnikele teatavaks saaks. Sellisteks toiminguteks võivad olla näiteks andmekandjast tõendusliku peegelkoopia valmistamine vms tegevus, mille käigus kasutatav tarkvara teabega sisuliselt tutvuda *ei võimalda* (see tähendab, et pole oluline, kas tegelikult keegi andmeid vaatas või muutis, vaid tõendada tuleb seda, et teostatud tegevuse käigus ei olnud objektiivselt võimalik andmeid muuta ega nendega tutvuda). Näiteks koopia valmistamise puhul peab sellises olukorras olema tõendatav ka see, et keegi ei saanud tutvuda ka koopia sisuga. Teabega tutvumise võimatuse tõendamise koormus lasub seejuures menetlejal, kuivõrd nii teabekandja kui konkreetne andmetöötlusprotsess on täielikult menetleja kontrolli all.

Lõige 7 reguleerib ametiprivileegiga hõlmatud teabe hulgast kriminaalasjas tähtsust omava teabe väljasõelumist.

EIK-i kohtupraktika rõhutab vajadust asjassepuutumatu teabe kohtueelse menetleja kätte sattumist vältida, eriti kui teave paikneb valimatult äravõetavates arvutisüsteemides ja andmekandjatel.³¹ Samuti on EIK leidnud, et kui advokaadibüroo läbiotsimisel riivatakse või võidakse riivata asjassepuutumatu teabe konfidentsiaalsust, võib see mõjutada kohast õigusemõistmist sellisel määral, et tungitakse EIÕK art 6 kaitsealasse.³²

Läbiotsimismääruses märgitud teavet otsib ametiprivileegiga hõlmatud teabe hulgast advokatuuri esindaja. Just tema peab eraldama kõikidest läbiotsimisel leitud andmetest need, mille võib läbiotsimismäärusest lähtuvalt menetlejale edastada. Sisuliselt tähendab see, et kõik läbiotsimisel ära võetud teabekandjad, millel võib olla ametiprivileegiga hõlmatud teavet, vaatab läbi advokatuuri esindaja, kes edastab menetlejale vaid selle osa teabest (need failid, need e-kirjad, need sõnumid), mille puhul läbiotsimismääruses kirjeldatud tunnuste järgi võib ametiprivileegist mööda minna. Otsingute tegemise konkreetse viisi võib kohtumäärusega ette kirjutada, kuid sõltuvalt olemasolevast eelinfost ei pruugi otsingumetoodika täpne ettekirjutus olla mõistlik. Ei prokuratuur ega kohus ei pruugi läbiotsimismääruse tegemisel teada täpselt, mida ja kust leitakse ning millisel kujul või millistes seadmetes on asjakohane teave.

Otsingute tegemisel ja teabe filtreerimisel lähtub advokatuuri esindaja läbiotsimismääruses kirjutatust. Läbiotsimismääruse piires on aga menetlejal (st uurimisasutuse ametnikul, kes läbiotsimist teeb) võimalik advokatuuri esindajat tehniliselt ja taktikaliselt juhendada näiteks selles, milliseid katalooge avada või milliste programmide abil milliste tunnuste alusel andmemassiive uurida. Kuni need juhised jäävad läbiotsimismääruse piiresse, tuleb advokatuuri esindajal neist juhinduda, jälgides samas, et ametiprivileegiga teave läbiotsimismääruses näidatust suuremas ulatuses õigustamatult ilmsiks ei tule. Läbiotsimise käigus ära võetuks ja tõendikõlblikuks saab lugeda seda teavet, mille advokatuuri esindaja on muudest andmetest eraldanud ja menetlejale üle andnud. Arvestades, et digikriminalistika meetodid ja vahendid on ülispetsiifilised ja keerulised ning mõnel juhul on andmete uurimiseks kasutatavate arvutiprogrammide litsentsitingimustes sätestatud, et programme tohib kasutada vaid kindlas asukohas või kindla asutuse ametnik, on võimalik kohtumääruses määrata ka, et andmete eraldamist teostab advokatuuri esindaja ja menetleja juuresolekul kohtu määratud eriteadmistega isik, kes on sõltumatu prokuratuurist ja menetlevast uurimisasutusest. Selliseks

³¹ Vt nt EIKo *Niemietz v. Germany* (No. 13710/88), p. 37; EIKo *M. v. the Netherlands* (No. 2156/10), p-d 85-88.

³² Vt nt EIKo *Robathin v. Austria* (No. 30457/06), p-d 35 ja 37.

isikuks võib olla näiteks EKEI ekspert või teise uurimisasutuse vastava ala spetsialist, aga ka kohtu määratud spetsialist väljastpoolt riigisüsteemi või välismaalt.

Lõige 8 – materjal, mis on küll ametiprivileegiga hõlmatud, kuid mida läbiotsimismäärusest lähtuvalt menetlejale edastada ei saa, tuleb pitseerida ja pitseerituna kriminaaltoimiku juures hoida, kuni kohus otsustab, mis sellega teha. Praktikaks võib see tähendada, et läbiotsimiskohast võetakse pitseeritult kaasa arvutid, mis antakse omanikele tagasi pärast kõvaketastest peegelkoopiate valmistamist. Advokatuuri esindaja aga sõelub peegelkoopiatelt välja kriminaalasjas tähtsust omava materjali, mis kopeeritakse eraldi teabekandjale. Peegelkoopiad pitseeritakse ja hoitakse pitseerituna kriminaaltoimiku juures.

Advokaadi või kaitsja ametiprivileegiga hõlmatud andmeid sisaldavate andmekandjatega toimimiseks nähakse ette kaks võimalust: need võib tagastada isikule, kellelt need ära võeti, või hävitada kriminaalasja lõpplahendi jõustumisel. See kujutab endast erinormi üldise asitõendite regulatsiooni suhtes ja on tingitud vajadusest tagada ametiprivileegi kaitse ka kriminaalasjas lõpplahendi jõustumise järel. Teisisõnu – menetleja ei saa kriminaalasjas menetlust lõpetades näiteks määrata, et andmed arhiveeritakse koos toimikuga või näiteks antakse õppeotstarbel kellelegi üle.

Lõige 9 sätestab erikorra puhuks, mil kriminaalasja seisukohast tähtsust omavate andmete eraldamine muust ametiprivileegiga hõlmatud teabest ei toimu läbiotsimiskohas, vaid viiakse läbi hiljem nt uurimisasutuses. Kuna sellisel puhul on sisuliselt tegemist sellesama läbiotsimise jätkuga, tuleb andmete eraldamise juures võimaldada viibida samadel isikutel, kellel on õigus viibida läbiotsimise juures: advokaat või kaitsja, kelle juures läbi otsitakse, ning advokaadibüroo pidaja.

Andmete eraldamist teostab advokatuuri esindaja ning juurde kutsutud saavad kasutada samu õigusi, mida nad saaksid kasutada läbiotsimise ajal – nad saavad teha läbiotsimise käigu ja tulemuste kohta märkusi ning esitada vastuväiteid, mis protokollitakse. Lõike 9 järgi andmete eraldamise juurde kutsutud isikute ilmumata jäämine andmete eraldamist ei takista.

Lõige 10 reguleerib menetleja initsiatiivil läbiotsimise käigus otsingute teostamise ja andmete eraldamise juurde tõlgi ja muu eriteadmistega isiku kaasamist. Otsingute teostamise all peetakse silmas tegevust teabe leidmiseks (sh läbiotsimiskohas teabekandjate otsimisel) ning andmete eraldamine tähendab tegevust ametiprivileegiga hõlmatud teabe hulgas läbiotsimismääruse kohaselt ära võtta lubatud andmete muudest andmetest eraldamiseks. Mõlemas läbiotsimise etapis võib olla vaja kasutada tõlgi abi või kaasata tehnikuid või muud abipersonali (nt spetsialist, kes seifi lahti muugib või parooliga kaitstud arvutisse ligipääsu tekitab).

Ehkki ka advokatuuri esindajal on kohustus teha ettepanek tõlgi või eriteadmistega isiku kaasamiseks, võib advokatuuri esindaja olla menetlejaga eri meelt selles, kas eriteadmistega isiku või tõlgi kaasamine on konkreetsel juhul vajalik. Näiteks võib menetleja kahelda advokatuuri esindaja keeleoskuses või jääda eri meelt selles, kas advokaadibüroo seinast tuleks eriseadmete abil peidikut otsida. Kui menetlejal on veendumus, et tõlgi või eriteadmistega isiku kaasamine on mõõdapääsmatult vajalik, saab menetleja need abilised kaasata advokatuuri esindaja nõusolekul. Kui advokatuuri esindaja nõus ei ole, lahendab vaidluse eeluurimiskohtunik lg-s 11 sätestatud korras.

Nii tõlgi kui eriteadmistega isiku kaasamisel tuleb võtta meetmed, et need inimesed ei põhjustaks ametiprivileegiga hõlmatud teabe lekkimist, sh ei ole neil lubatud läbiotsimise käigus teada saadut menetlejale avaldada. Sellekohane teavitus tuleb protokollis fikseerida ja

talletada kaasatud isiku kinnitus, et ta on oma saladusehoidmise kohustusest teadlik ja tal puudub huvide konflikt. Ehkki praktikas võib olla vaja eriteadmistega isikutena kaasata uurimisasutustele lähedal seisvaid isikuid (nt EKEI eksperdid või Politsei- ja Piirivalveameti (PPA) arvutispetsialistid), peavad ka nemad hoiduma ametiprivileegiga hõlmatud teabe vajalikust suuremas ulatuses avaldamisest. Meetmed, mida võtta, et vältida vajalikust suuremas matus ametiprivileegiga hõlmatud teabe spetsialistidele ja tõlkidele teatavaks saamist, sõltuvad suuresti konkreetsetest asjaoludest ja kasutatavate tehnikavahendite eripärast.

Lõige 11 sätestab prokuratuuri ja advokatuuri esindaja vahel eriteadmistega isiku või tõlgi kaasamise vajaduse üle tekkinud vaidluse lahendamise korra.

Kui vajaduse tõlgi või eriteadmistega isiku järele tõstatab advokatuuri esindaja, on menetleja otsustada, kas ta peab abipersonali kaasamist vajalikuks. Menetlustoimingu efektiivsuse huvides tõenäoliselt advokatuuri esindaja ettepanek rahuldatakse. Kui menetleja ise leiab, et abipersonali kaasamine on vajalik, saab ta sellekohase ettepaneku omakorda teha advokatuuri esindajale. Kui advokatuuri esindaja nüüd siiski abipersonali kaasamist ei toeta või näiteks pole nõus konkreetse inimese läbiotsimise juurde kaasamisega, on prokuratuuril võimalus esitada eeluurimiskohtunikule taotlus tõlgi või muu erialaspetsialisti kaasamiseks. Selle taotluse peab eeluurimiskohtunik lahendama 10 päeva jooksul taotluse saamisest.

Taotluse lahendamisel lähtub eeluurimiskohtunik eelkõige taotluses sisalduvast teabest – millisel eesmärgil on erialaspetsialisti või tõlgi kaasamine vajalik ning mis näitab, et ilma abipersonali kaasamata ei oleks läbiotsimine või andmete eraldamine efektiivne. Kui menetleja ja advokatuuri esindaja vahel tekib vaidlus eriteadmistega isiku või tõlgi kaasamise üle, võib menetleja otsustada, et läbiotsimiskohast võetakse kõik olulised andmed kaasa ja pitseeritakse hilisemaks uurimiseks vastavalt eelnõukohase § 91² lg-le 6.

Lõige 12 sätestab õiguskaitsevahendi puhuks, kui menetleja hinnangul ei tegutse advokatuuri esindaja erapooletult või piisava hoolikusega.

Advokatuuri esindaja on küllaltki ebaharilikus positsioonis, kus erinevalt oma tavalisest rollist kahtlustatava kaitsjana tuleb tal sisuliselt asuda uurija silmade ja käepikenduse rolli ning seda oma ametikaaslase suhtes. Ehkki rollide vaheldumine on advokaaditöö igapäevane osa, võib selline rollivahetus osutada mõnele advokaadile ületamatuks – ning isegi kui tegelikult advokaat advokatuuri esindajana tegutseb igati hoolikalt ja erapooletult, võib siiski jääda mulje, et ta oma tööd piisava hoolikuse ja erapooletusega ei tee. Alust sellisteks kahtlusteks võib anda mh see, kui küllaltki väheste materjali läbisõelumiseks kulub ebamõistlikult palju aega, või see, kui advokatuuri esindaja tõlgendab läbiotsimismäärust ebamõistlikult kitsendavalt ja näiteks läbiotsimisel keeldub otsinguid tegemast. Prokuratuuril on sellistel puhkudel võimalus esitada taotlus eeluurimiskohtunikule, et eeluurimiskohtunik määraks otsingute tegemiseks mõistliku pikkusega tähtaja või kohustaks advokatuuri määrama uue esindaja.

Taotluse lahendab eeluurimiskohtunik oma määrusega ning ta peab taotluse lahendamisel ära kuulama nii prokuratuuri kui advokatuuri esindaja. Seda, millises vormis ära kuulamine aset leiab, seadus ette ei kirjuta ning see on eeluurimiskohtniku enda otsustada. Oluline on, et nii prokuratuur kui advokatuuri esindaja saaksid oma seisukohad kohtule esitada enne taotluse lahendamist. Määrus ei ole määruskaebe korras vaidlustatav.

Lõige 13 reguleerib sellist olukorda, kus menetlejal on tekkinud kahtlus, et advokatuuri esindaja on jätnud läbiotsimise määruks nimetatud andmed muude ametiprivileegiga andmete hulgast eraldamata.

Sellise kahtluse tekkimise korral tuleb see teabekandja, millel menetleja arvates on kriminaalasjaga seotud ja eraldamata jäänud andmed, pitseerida ning prokuratuur saab esitada eeluurimiskohtunikule taotluse kontrollida andmete eraldamise tulemusi. Prokuratuur teeb vajalikud korraldused, et eeluurimiskohtunik saaks vaidlusaluse teabekandjaga tutvuda.

Eeluurimiskohtunik otsustab sellist taotlust saades esmalt, kas prokuratuuri kahtlus on põhjendatud. Kahtluse põhjendatusele võib osutada juba eraldatud teave, millest nähtub, et asjakohast ja lubatavat teavet peaks veel olema, aga sellele võib viidata ka muu kriminaalasjas kogutud tõendusteave. Kahtluse põhjendatust peaks eeluurimiskohtunikule demonstreerima prokuratuur. Kui eeluurimiskohtunik leiab, et kahtlus on põhjendatud, teostab ta vaidlusaluselt teabekandjalt läbiotsimismäärusele vastava tõendusteabe eraldamise ise, lähtudes advokatuuri esindaja poolt teabe sõelumist reguleerivatest sätetest.

Vajalike korralduste tegemine tähendab siin seda, et sõltuvalt vaidlusaluse teabekandja olemusest võib olla otstarbekas see eeluurimiskohtunikule kohtumajja toimetada – samas aga ei tähenda see tingimata seda, et näiteks kärutäis advokaadibüroost läbiotsimisel kaasa võetud kaustu tuleks tingimata füüsiliselt kohtumajja vedada või et üksnes eriaparatuuriga loetav kõvaketas tuleks anda eeluurimiskohtunikule kohtu vahenditega lahti muukimiseks. Vastavalt võimalustele võivad „vajalikud korraldused“ tähendada ka seda, et vaidlusaluselt teabekandjalt andmete eraldamise ülesannet täidab kohtunik näiteks politseimajas, kus asuvad kaustad ja vajalik eritehnika krüpteeritud kõvakettale ligipääsemiseks. Seejuures tuleb abipersonali (st tõlgid, tehnikud vms asjatundjad) kaasamise puhul jätkuvalt lähtuda samadest reeglitest, mis on sätestatud läbiotsimise jaoks advokatuuri esindaja poolt: abipersonali tohib kaasata vaid hädavajalikus ulatuses ning selliselt, et võimalikult välditaks advokaadi või kaitsja ametiprivileegiga hõlmatud teabe abipersonalile teatavaks saamist.

Andmete eraldamise juurde eeluurimiskohtuniku poolt kaasatakse nii advokatuuri esindaja kui uurimisasutuse ametnik – uurijal on ilmselt kõige selgem arusaamine sellest, milline teave on uurimise jaoks oluline, kuidas seda võidakse varjata või kust seda otsida; advokatuuri esindajal on aga jätkuvalt ülesanne andmete eraldamise juures juhtida tähelepanu ametiprivileegiga hõlmatud teabe kaitse küsimustele. Samuti peavad eeluurimiskohtuniku poolt andmete eraldamise juures saama viibida need isikud, kellel on õigus läbiotsimise juures viibida. On ilmselt otstarbekas, kui võimalusel tegeleb andmete eraldamisega seesama eeluurimiskohtunik, kes tegi läbiotsimismääruse – sellisel juhul ei teki vaidlusi läbiotsimismääruse sisu ja tõlgendamise üle ning kohtunik on konkreetse kriminaalasja asjaoludega juba tuttav.

Lõige 14 annab võimaluse prokuratuuril nõuda uue advokatuuri esindaja määramist juhul, kui advokatuur on määranud esindajaks advokaadi, kellel aga on huvide konflikt või kes on selles kriminaalasjas mõni muu kriminaalmenetluse subjekt (sh nt tunnistaja, kaitsja või kannatanu esindaja).

Üldjuhul ei peaks selliseid vaidlusi advokatuuri ja prokuratuuri vahel tekkima – prokuratuur ei saa dikteerida advokatuurile seda, kes on advokatuuri esindaja, nagu ka advokatuur ei saa prokuratuurile peale suruda esindajana isikut, kes ei saaks asjas tegutseda erapooletult ja professionaalselt, kuna on ise üht- või teistmoodi asjast isiklikult huvitatud. Kummatigi ei saa prokuratuur alati advokatuurilt uue esindaja määramist paludes täpselt põhjendada, miks esialgu määratud esindaja ei sobi: läbiotsimine kaotaks oma efektiivsuse, kui läbiotsitav saaks enne läbiotsimist teada, et tema juurde on plaanis tulla läbi otsima. Samal põhjusel nähakse ette, et ka advokatuuri juhatuse ei tohi avaldada, miks esialgu määratud esindaja välja vahetatakse, isegi kui põhjus on teada. Seesuguses piiratud suhtluse olukorras võib aga näiteks advokatuuril

tekkida kahtlus, et prokuratuur palub esindajat vahetada lähtuvalt mugavusest, mitte lähtuvalt seaduses ette nähtud alustest. Seetõttu on vaja ette näha mehhanism võimalike erimeelsuste lahendamiseks.

Eeluurimiskohtunik lahendab taotluse uue esindaja määramiseks määrusega 10 päeva jooksul taotluse saamisest. Eeluurimiskohtunikule saab prokuratuur ka avaldada konkreetset advokatuuri esindajat diskvalifitseerivad asjaolud. Oma määruses ei tohi eeluurimiskohtunik avaldada asjaolusid, mis võiksid hilisema menetlustoimingu läbiviimist ohtu seada, nt avaldada, kelle juures läbiotsimiseks advokatuuri esindaja palutakse määrata või milline on konkreetse advokaadi menetlusseisund kriminaalasjas. Eeluurimiskohtuniku määrus, millega taotlus lahendatakse, ei ole määruskaebuse korras vaidlustatav.

Paragrahv 91³ on erisäte puhuks, kui menetleja nõuab advokaadi või kaitsja ametiprivileegiga hõlmatud teavet, mis ei ole advokaadi või kaitsja enda valduses, vaid asub kolmanda isiku valduses, kes hoiab seda teavet kokkuleppel advokaadi või kaitsjaga.

Selliseks kolmandaks isikuks võib olla nt raamatupidamisfirma, meiliserveri haldaja või arhiivilao pidaja, aga ka krediitiasutus, kelle vahendusel toimuvad advokaadi ja kliendi vahelised arveldused. Kutsesaladuse kaitsmine ja advokaadi või kaitsja ametiprivileeg kaotaks oma mõtte, kui see kohalduks üksnes advokaadi valduses, kuid seadus võimaldaks siiski tavalise päringuga taolisi andmeid välja küsida nt advokaadile andmesäilitusteenuse pakkuvalt või raamatupidajalt saada kogu advokaadi kliendinimekirja. Eelnõukohane § 91³ on erisätteks eelnõukohasele §-le 64², mille lg 3 üldiselt reguleerib kolmanda isiku valdusesse usaldatud ametiprivileegiga hõlmatud teabe kaitset.

Lõige 1 sätestab, millistel tingimustel on lubatud nõuda välja teavet, mis võib olla hõlmatud advokaadi või kaitsja ametiprivileegiga. Need alused on samad, mis advokaadi või kaitsja valduse läbiotsimise puhul ja on sätestatud eelnõukohase KrMS § 91² lg-s 3.

Eelnõukohane paragrahv on suunatud menetlejale – teabevaldaja, kes saab nõude anda välja teavet, mis võib olla ametiprivileegiga hõlmatud, kuid mille väljanõudmiseks kohus pole määrust teinud, peaks andmete väljaandmisest keelduma eelnõukohasele § 64² lg-le 3 tuginedes.

Lõige 2 sätestab teabe välja nõudmise korra.

Kaitsja ja advokaadi ametiprivileegiga hõlmatud teabe nõudmise eelduseks on kohtu või eeluurimiskohtuniku määrus, millega teave valdajalt välja nõutakse. Erinevalt muude ametiprivileegidega hõlmatud teabe väljanõudmisest tuleb kaitsja ja advokaadi ametiprivileegiga hõlmatud teave edastada otse kohtule, kes tegi teabe nõudmiseks määruse. See on vajalik selleks, et tagada ametiprivileegiga hõlmatud teabe hulgast kriminaalasjaga seotud teabe eraldamine ning asjasse puutumatu (kuid samas siiski konfidentsiaalse) teabe kindel hoidmine uurimisasutuse kätte sattumast.

Lõige 3 sätestab teabe nõudmise määruse sisunõuded.

Analoogiliselt läbiotsimise määrusele tuleb ka teabe nõudmise määruses märkida, millise tõendusteabe otsimiseks on määrus antud. Kuna teabevaldaja ei pruugi teabe hõlmatuses ametiprivileegiga teadlik olla, tuleb nõutud teavet kirjeldada selliselt, et teabevaldaja saaks aru, millise teabe üleandmist nõutakse, ning tal oleks võimalik kirjelduse järgi üle antav teave komplekteerida. Näiteks võib määruses märkida, et teabevaldajat kohustatakse kohtule üle andma kõik e-kirjad, mis on advokaat A e-postkasti saabunud mingis kindlas ajavahemikus või

mingilt kindlalt aadressilt, või näiteks kõik arved, mille advokaat on mingis ajavahemikus esitanud, sh klientidele.

Lisaks tuleb teabe nõudmise määruuses täpsustada juhised, millest lähtudes kriminaalmenetluses asjakohaseid andmeid muudest ametiprivileegiga hõlmatud andmetest eraldama hakatakse. Määruuses tuleb märkida, millist tõendusteavet üle antud andmete hulgast otsida tohib, millises ulatuses tohib määruuses nimetatud teavet otsida ametiprivileegiga hõlmatud andmete hulgast ning millised meetmed tuleb tarvitusele võtta, et vältida ametiprivileegiga hõlmatud teabe õigustamatut ilmsiks tulekut. Kohtumääruuses tuleb kirjeldada ka võimalikke andmete eraldamise tehnikaid, kui konkreetsete tehnikate määruuses fikseerimine on võimalik ja mõistlik. Näiteks võib määruuses kindlaks määrata, milliste märksõnade järgi tuleks teha arvutifailide hulgas täistekstotsing, või määrata, millist tarkvararakendust andmete eraldamisel kasutatakse. Määrus võib sisaldada ka juhiseid teabevaldajale, kellele määrus on adresseeritud, tehes korraldusi näiteks andmekandja kohtule edastamiseks pakendamise või kasutatava andmeedastuskanali kohta (nt kohustades kasutama mingit kindlat failijagamiskeskonda).

Lõige 4 sätestab välja nõutud teabega edasise toimimise korra.

Saades nõutud teabe, pitseerib kohus teabe ja edastab selle menetlejale. Pitseerimine tähendab andmete talletamist eelnõukohases § 64³ lg-s 3 kirjeldatud viisil. Edastamise eesmärgil võib olla vajalik andmete salvestamine eraldi teabekandjale, kuid tehniliste võimaluste olemasolul võib teabe edastada ka usaldusväärseid elektroonilisi kanaleid pidi.

Menetleja korraldab kohtult saadud andmete eraldamise eelnõukohase § 91² reeglite kohaselt, st kaasab andmete eraldamiseks advokatuuri esindaja ja ametiprivileegiga isiku enda. Menetlejale edastamiseks eraldatakse need andmed, mis pole üldse ametiprivileegiga hõlmatud, ning need ametiprivileegiga hõlmatud andmed, mis kohtumäärusest nähtuvate kriteeriumide järgi puudutavad menetletavat kriminaalasja. Muude andmetega aga toimitakse vastavalt kohtumääruses sisalduvatele juhistele. Siingi võib kohus määrata, et menetletava kriminaalasjaga mitte seotud andmed tuleb advokatuuri esindaja juuresolekul kustutada või andmekandja teabevaldajale tagastada.

16) Paragrahvi 107 lõike 3 täiendamine

KrMS § 107 lg 3 täiendamine on vajalik selleks, et vältida eriliiki isikuandmete põhjendamatut avaldamist kriminaalmenetluse käigus.

Eriliiki isikuandmed (varem tuntud ka delikaatsete isikuandmetena) on näiteks andmed isiku poliitiliste vaadete, usuliste veendumuste, tervise ja seksuaalelu kohta.³³ Praktikas on ette tulnud olukordi, kus nt kohtupsühhiaatriaekspertiisi aktidesse on ümber kirjutatud kogu kahtlustatava terviselugu, sh sellised andmed, millel ekspertiisiaktist tuvastatavat seost kahtlustatava vaimsele tervisele antava hinnanguga ei ole. Seetõttu on põhjendamatult avaldatud isikuandmeid ja riivatud inimeste õigust privaatsusele. Kohtuekspertidele antakse enamasti juurdepääs ka kriminaaltoimikule, millest lähtuvad andmed, sh eriliiki isikuandmed, ei pruugi olla kohtus lubatavaks tõendiks. Ekspertiisiaktis sellise teabe esitamine põhjustab olukorra, kus ekspertiisiaktiga koos saab kohtule teatavaks info, mida tegelikult kohtule esitada

³³ IKÜM art 9 lg 1 (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016R0679#d1e2039-1-1>)

ei saaks. Kui taoline teave ei ole ka vältimatult vajalik eksperdiarvamuse põhjendamisel, on selle teabe ekspertiisiaktis esitamine lubamatu.

17) Paragrahvi 126² täiendamine lõikega 4¹

Paragrahvi täiendatakse lg-ga 4¹, mis piirab ametiprivileegiga hõlmatud teabe hankimist jälitustoimingutega.

Lisatav lg 4¹ sätestab üldreegli, mille kohaselt on jälitustoimingute tegemine ametiprivileegiga hõlmatud teabe saamiseks lubatud üksnes siis, kui lisaks jälitustoimingu kohta kehtivatele KrMS-i sätetele on järgitud ka KrMS §-s 64² märgitud tingimusi – eelkõige, et tuleb üldisest *ultima ratio* hindamisest eraldi kaaluda, kas ka ametiprivileegi riivamine on õigustatud. Ametiprivileegiga hõlmatud teabe kohta jälitustoiminguga tõendi kogumiseks peab eelnõukohase § 64² sätteid silmas pidades igal juhul andma loa kohus.

Kehtiva seaduse kohaselt ametiprivileegiga isikute suhtes ametiprivileegiga hõlmatud teabe kogumiseks jälitustoimingute tegemisel piiranguid ei ole, välja arvatud KrMS § 126⁷ (teabe salajane pealtkuulamine ja pealtvaatamine) lg-s 2 sätestatu. See tähendab, et pole mingit piirangut näiteks asjade, sh ametiprivileegiga hõlmatud dokumentide varjatud läbivaatusel, ametiprivileegiga isiku varjatud jälgimisel või ametiprivileegiga isiku suhtes politseiagendi kasutamisel – ja kõikide nimetatud toimingutega on kerge ametiprivileegiga hõlmatud teavet hankida. Eelnõu kohaselt laiendatakse keeldu jälitustoiminguid teha ametiprivileegiga hõlmatud teabe saamiseks kõikidele jälitustoimingutele, kuivõrd ei ole millegagi põhjendatud, miks põhiõigusi enam riivavate jälitustoimingute tegemine peaks menetleja jaoks olema avalike menetlustoimingute tegemisest laiemalt lubatav.

Kui läbiotsimise või ametiprivileegiga hõlmatud teabe päringu jaoks on vajalik kohtu luba, siis saata näiteks arsti, advokaadi või ajakirjaniku juurde politseiagent, kes varjatult nt telefoni ja arvuti läbi vaatab (eeldusel, et ei ole valdaja tahte vastane sisenemine), ilma eelnõukohaste muudatusteta kohtu luba ei nõuaks, ehkki ametiprivileegi riive on sama.

Lisaks piiratakse võimalust teha advokaadi ja kaitsja suhtes jälitustoiminguid KrMS § 126² lg 4 alusel. KrMS § 126² lg 4 alusel võib kahtlustatavaks või tagaotsitavaks mitte oleva isiku suhtes jälitustoimingu tegemise loa anda juhul, kui on põhjendatult alust arvata, et potentsiaalne subjekt suhtleb kahtlustatava või tagaotsitava isikuga, vahendab talle teavet, osutab talle kaasabi või võimaldab tal kasutada oma sidevahendit. Loa andmise võimaldamine seetõttu, et advokaat oma kaitsealusega suhtleb, talle abi osutab või teavet vahendab, muudaks advokaadi kutsesaladuse hoidmise sisuliselt võimatuks ja ametiprivileegi ainetuks. Näiteks oleks võimalik kuulata pealt kahtlustatava vestlust advokaadiga, kelle poole kahtlustatav pöördub seoses kuriteo toimepanemisega, ning seeläbi advokaadi ametiprivileegi toime nullida. On selge, et just kliendilt saadav teave võimaliku kuriteo kohta ongi seesugune info, mida klient oma kaitsjaga peab õigusabi eesmärgil avameelselt saama vahetada ja mis seetõttu kuulub advokaadi või kaitsja ametiprivileegi kaitsealasse.

Kui advokaat või kaitsja on asunud ise kuriteole kaasa aitama, saab tema suhtes jälitustoiminguid teha KrMS § 126² lg 3 p 1 alusel. Kui advokaat võimaldab jälitataval isikul oma sidevahendeid kasutada (seeläbi sisuliselt aidates kaasa kahtlustatava konspiratsioonivõtetele), on võimalik advokaadi või kaitsja suhtes jälitustoiminguid teha KrMS § 126² lg 4 alusel ka ametiprivileegiga hõlmatud teabe saamiseks, kuid jätkuvalt kehtivad eelnõukohase § 64² lisanõuded.

18) Paragrahvi 126⁷ lõike 2 kehtetuks tunnistamine

KrMS § 126⁷ lg 2 tunnistatakse kehtetuks, kuna selle sisu on edaspidi kaetud KrMS § 126² juurde eelnõu kohaselt lisatava lg-ga 4¹ ja KrMS §-le 126¹² lisatava lg-ga 3¹. Kehtivas seaduses näeb KrMS § 126⁷ lg 2 võrreldes jälitustoimingute üldise regulatsiooniga ette erinormi salajase pealtkuulamise ja pealtvaatamise puhuks, kuid eelnõukohase seadusega laiendatakse sama õigusnormi kehtivust kõikidele jälitustoimingutele.

19) Paragrahvi 126¹⁰ täiendamine

Lisatav lõige reguleerib olukorda, kus iseenesest seadusliku jälitustoimingu käigus kogutakse ametiprivileegiga hõlmatud teavet, ehkki see ei olnud jälitustoimingu eesmärgiks ega olnud ka ette nähtud jälitustoimingu tegemiseks antud loas.

Näiteks võib kahtlustatava telefoni seadusliku pealtkuulamise käigus jääda salvestisele ka kahtlustatava telefonikõne kaitsjaga, mille sisuks on kahtlustatavale antav õigusabi. Konfidentsiaalne suhtlus kaitsjaga pole üksnes ausa menetluse alustala, vaid advokaadi ja tema klientide konfidentsiaalse suhtlemise võimaluse tagamine on ka osa Eesti rahvusvahelistest kohustustest, mille unarusse jätmist on Eestile aeg-ajalt ette heidetud. Viimati juhtis nn jälituse privilegeeritud juhuleiu probleemile tähelepanu Riigikohus oma lahendis kriminaalasjas nr 1-24-7248.

Vältimaks ametiprivileegiga hõlmatud andmete põhjendamatut ilmsikstulekut, tuleb sellised andmed esimesel võimalusel muudest jälitustoiminguga kogutud andmetest eristada ning vastavalt tehniliste lahenduste võimalustele võtta tarvitusele meetmed, et need andmed ei saaks teatavaks muudele isikutele. Näiteks saab jälitustoiminguga saadud telefonikõnede salvestistest teha edasises menetluses kasutamiseks väljavõtted, mis isiku ja tema kaitsja vestlusi ei sisalda – viimased aga salvestada krüpteeritud faili, mida teised uurimisasutuse ametnikud avada ei saa. Samal eesmärgil sätestatakse ka, et ametiprivileegiga hõlmatud juhuslikult kogutud teavet ei tohi kajastada jälitustoimingu kokkuvõttes ega kriminaaltoimikusse pandavas jälitustoimingu protokollis. Jälitustoimingust tuleb teavitada ja kogutud andmeid tutvustada üldises korras, st menetleja peab tegema mõistlikud pingutused, selgitamaks välja, kes on jälitusse jäänud inimesed, kelle eraelu puutumatust oluliselt riivati, ning seaduses sätestatud korras neid teavitama ning võimaldama neil kogutud andmetega tutvuda.

Ametiprivileegile vaatamata, kui seadusliku jälitustoimingu käigus ilmneb teave, mis puudutab ametiprivileegiga isiku enda toime pandavat või toime pandud kuritegu, on kogutud teave tõendina lubatav, sealhulgas ka ametiprivileegiga isiku enda kriminaalasjas.

Küll sätestatakse, et muul juhul tohib sellist juhuslikult jälitustoiminguga kogutud ametiprivileegiga hõlmatud teavet tõendina kasutada üksnes juhul, kui seda taotleb isik, kelle perekonna- ja eraelu puutumatust jälitustoiminguga riivati, st ühelt poolt ametiprivileegiga isik, teiselt poolt aga tema klient, kellega suhtlus toimus. See haakub ka praktilises mõttes asjakorraldusega, kus taolise jälituse juhuleiuga ei peaks olema kursis rohkem inimesi kui see ametnik, kes teabe eristamise ja jälitustoimingust teavitamisega tegeleb, ning asjaomased riivatud isikud, kes pärast jälitustoimingust teavitamist saavad ise teha taotluse teabe arvamiseks tõendite hulka kas juba kohtueelses menetluses või kohtumenetluse käigus.

20) Paragrahvi 126¹² täiendamine lõikega 3¹

Lisatav lõige 3¹ sätestab selgelt, et kui mõne muu isiku suhtes seaduslikult läbiviidavast jälitustoimingust nähtub ametiprivileegiga isiku toime pandud või toime pandavat võimalikku kuritegu puudutav tõendusteave, võib sellist teavet kasutada tõendina ametiprivileegiga isiku suhtes toimetatavas kriminaalmenetluses.

Tegemist on sisuliselt juhuleiu olukorraga, mida tuleb eristada ametiprivileegiga isiku enese jälitamisest. Näiteks sellisest olukorrast oleks see, kui kohus on andnud loa kuulata pealt narkoäris kahtlustatava isiku telefoni, üheks jälitatava vestluspartneriks on aga advokaat, kellega arutatakse, kuidas ähvardada käimasolevas kohtuprotsessis tunnistajaid ja milliseid dokumente oleks otstarbekam võltsida. Eeldusel, et kahtlustatava pealtkuulamine oli seaduslik, on pealt kuulatud vestlus tunnistajate ähvardamise ja dokumentide võltsimise kohta lubatavaks tõendiks nii esialgse kahtlustatava kui vestluspartneriks olnud advokaadi vastu ja seda muu hulgas seetõttu, et seesugune vestlus, ehkki võib-olla alguses peetud õigusteenuse eesmärgil, alates kuritegeliku plaani pidamisest ametiprivileegi alla ei kuulu. Seejuures tuleb silmas pida, et juhuleid oleks kasutatav ka ametiprivileegiga isiku kasuks (näiteks nähtub vestlusest küll advokaadi ja tema kliendi ühine kuriteo toimepanek, kuid selge on ka see, et advokaat oli kõigest kaasaitaja).

21) Paragrahvi 126¹² lõike 9 muutmine

Lõike 9 muutmise eesmärk on advokaadi ja kaitsja ametiprivileegiga hõlmatud ja juhuslikult jälitustoiminguga kogutud teabe hävitamise muutmine kontrollitavamaks ja läbipaistvamaks, nagu seda pidas vajalikuks Riigikohus.³⁴ Nimelt juhtis Riigikohus tähelepanu, et ehkki kehtiv seadus annab aluse nii teabe tutvustamiseks kui selle hävitamiseks, ei ole siiski selgelt reguleeritud, et enne teabe hävitamist peaks seda olema tutvustatud isikutele, kelle eraelu puutumatus oluliselt riivati, sh iseäranis advokaadile, kellega peetud ametialane vestlus salvestati. Lõike 9 muutmine toob selgust kahes küsimuses. Esiteks, kui seadus jälitustoiminguga kogutud ja kriminaaltoimikusse üle kandmata materjali säilitamist ette ei näe (eelkõige tuleb siin vaadata KrMS § 126¹² lg-eid 2–4), siis see hävitatakse. Teiseks, hävitamine toimub pärast seda, kui puudutatud inimest on jälitustoimingust teavitatud ja talle on antud võimalus materjaliga tutvuda, too aga kas on teada andnud, et ei soovi materjali säilitamist, pole isegi kasutanud võimalust kogutud materjaliga tutvuda (st pole teavitusele seaduses sätestatud tähtja jooksul üldse reageerinud) või siis on küll materjaliga tutvunud, kuid materjali säilitamist taotlenud ei ole.

Viidatud kohtulahendis on Riigikohus ka menetlejatele ette heitnud, et nood pole piisavalt hoolikalt suhtunud pealt kuulatud telefonikõnedes kõnelejate tuvastamise. Selles osas seadust muuta ei ole vaja – kohtulahendis kirjeldatud olukorras oli menetlejal piisavalt infot selleks, et pealt kuulatud kõnedes osalenud advokaadid tuvastada, kuid see jäi esialgu lihtsalt tegemata ja hiljem väitis prokuratuur, et kutsetegevusega seonduva teabe pealtkuulamine ei ole eraelu puutumatuse riive. Riigikohus selle argumendiga ei nõustunud ja korrigeeris irdtõlgenduse. Kehtiv õigus räägib menetluse käigus tuvastatud isikutest ning ehkki ka Riigikohus mõõnis, et ebamõistlikke jõupingutusi isikute tuvastamiseks tegema ei pea, on Riigikohtu juhis selge, et menetleja peab tegema vähemalt mõistlikud pingutused selleks, et olemasoleva ja lihtsasti hangitava teabe abil välja selgitada advokaadid, kelle ametiprivileegiga hõlmatud

³⁴ RKKKm 1-24-7248 p 47.

kommunikatsiooni puutumatust riivati. Sama reegel – menetleja peab menetluse käigus kogutud teabe põhjal tuvastatavaid isikuid teavitama nende eraelu puutumatuse jälitustoiminguga riivamisest – kehtib ka muude jälitustoimingust puudutatud isikute kohta.

22) Paragrahvi 126¹² täiendamine lõikega 10

Kehtivas õiguses ei ole selgesõnaliselt ette nähtud, et jälitustoimingust puudutatud advokaadil või advokatuuri esindajal peaks olema võimalus vahetult veenduda, et teave tõepoolest hävitatakse või kustutatakse. Selle tagamiseks tuleb edaspidi ametiprivileegiga hõlmatud juhusliku jälitusteabe hävitamisele kaasata kas puudutatud advokaat ise või advokatuuri esindaja. Eelistada tuleks puudutatud advokaadi enda kaasamist, nagu märkis ka Riigikohus oma määruses 1-24-7248. Advokatuuri esindaja kaasamine võib olla vajalik siis, kui puudutatud advokaati ennast ei saa mingil põhjusel andmete hävitamise juurde kaasata – näiteks on andmed või nende hävitamise protsess riigisaladus, kuid puudutatud advokaadil puudub riigisaladuse luba. Kui advokatuuri esindaja või advokaat kaasatakse hävitamise juurde, märgitakse see ära materjalide hävitamise aktis.

23–24) Paragrahvi 146 lõike 6 täiendamine punktiga 2¹ ja § 146 täiendamine lõikega 6¹

Protokollimist puudutavat KrMS § 146 täiendatakse advokatuuri tähelepanekule tuginedes. Nimelt advokatuuri esindajate sõnutsi koostatakse kohati menetlustoimingute protokollid selliselt, et ei ole aru saada, mille kohta on vastuväiteid esitatud ja milline täpselt oli menetlustoimingus tekkinud situatsioon, mille kohta vastuväide esitati. Ehkki advokatuuri arvates on selle probleemi lahendus „jooksev protokollimine“, seda lahendust siiski seaduses kohustusena ei sätestata, kuna menetlustoimingu eripäradest lähtuvalt ei pruugi olla võimalik jooksvalt protokollide koostada. Küll on aga õige see, et ehkki Riigikohus lubab menetlustoimingu protokollide koostada ka mõistlikul ajal pärast menetlustoimingut, ei tohi menetlustoimingu hilisem protokollimine tuua kaasa olukorda, kus menetlustoimingu kulgu ja vastuväiteid põhjustanud olukorda ei ole enam võimalik piisavalt täpselt taastada. Seetõttu sätestataksegi, et vastuväited tuleb kohustuslikult protokollide kanda ning protokollide sisu peab võimaldama hiljem hinnata, kas vastuväide oli põhjendatud, st kas reaalselt toimus menetlusrikkumine või mitte.

25) Paragrahvi 175 täiendamine

Seadusele lisatava lõikega täiendatakse menetluskulude loendit ja menetluskulude hulka arvatakse ka advokatuuri esindajale seoses ametiprivileegiga hõlmatud materjali hulgast tõendiks lubatava materjali eraldamisega makstav tasu.

26) Seadustikule § 178¹ lisamine

Seadusesse lisatav paragrahv sätestab selle, kuidas hüvitatakse advokatuuri esindaja tasu tema töö eest seoses ametiprivileegiga hõlmatud teabe hulgast kriminaalasjas olulise teabe eraldamisega. Advokatuuri esindajale maksab advokaat ja tasu suurust seadus ei sätesta. Advokatuurile hüvitatakse advokatuuri esindaja tasu riigi õigusabi kaitsjatasumäärade alusel.

Lõige 1 sätestab advokatuurile makstava advokatuuri esindaja töötasu hüvitise ülempiirina riigi õigusabi tasumäära.

Teisisõnu – advokatuur võib oma esindajale maksta küll suuremat tasu, ent riik hüvitab selle tasu menetluskuluna kõige rohkem summas, mis sama aja eest oleks saanud riigi õigusabi korras õigusteenust osutanud kaitsja. Kaitsjatasu määrad ning tasu arvestamise korra sätestab justiitsministri 26. juuli 2016. a määrus nr 16 „Advokaadile riigi õigusabi tasu maksmise ja kulude hüvitamise kord“. Selle määruse § 6 kohaselt on 2. juuni 2025. aasta seisuga määratud kaitsja poole tunni tasu baasmäär kriminaalasja menetluses 36 eurot. Kriminaalasja eripärast lähtuvalt võib sama määruse alusel mõningatel juhtudel makstavat tasu suurendada. Kui kaitsjatasu suurendamine oleks kohane, annab see aluse ka advokatuuri esindaja tasu suuremas määras hüvitada.

Lisaks tasule hüvitatakse advokatuuri esindaja kulud sama määrusega sätestatud piires.

Lõige 2 reguleerib tasu hüvitamise korda.

Advokatuuri esindaja tasu hüvitamise taotlemiseks tuleb Eesti Advokatuuril esitada menetlejale (kohtueelses menetluses uurimisasutus või prokuratuur, kohtumenetluses kohus) taotlus advokatuuri esindaja töötasuks kulutatud summade hüvitamiseks ning taotluse lahendab menetleja oma määrusega. Taotluse sisu peab võimaldama hinnata tehtud kulutuste põhjendatust – sellest peab nähtuma, millistel toimingutel osalemise eest ja kellele advokatuur tasu maksis ning millises summas. Seadus ei nõua taotluse esitamist kindla infosüsteemi kaudu või konkreetses vormis.

27) Paragrahvi 217 täiendamine

Paragrahvile 217 lisatav lõige tuleneb Euroopa Nõukogu advokaadikutse kaitse konventsiooni art 9 nõuetest.

Nimelt näeb konventsiooni art 9 lg 1 p b ette, et advokaadil on kinnipidamise korral õigus teavitada põhjendamatu viivitusega oma kutseühenduse esindajat vabaduse võtmisest, selle õiguslikust alusest ja oma kinnipidamiskohast; art 9 lg 3 p a nõuab, et konventsiooniga liitunud riigid tagaksid advokaatide kutseorganisatsioonile võimaluse saada oma esindajate kaudu tõhus juurdepääs advokaatidele, kellelt on võetud vabadus, kui need advokaadid seda soovivad. Konventsiooni art 9 lg 1 p d nõuab, et kinnipeetud advokaate teavitataks nende õigustest konventsiooni järgi.

Advokatuuri teavitamine advokaadi kinnipidamisest on oluline mitmel põhjusel. Esmalt peab advokatuur hea seisma selle eest, et kinni peetud advokaadi praksisega seotud inimesed teadmatusse ei jääks – kliendid ja menetlejad saaksid teabe, et advokaat ei saa oma kutsetööd teha. Iseäranis tähtis on see juhul, kui kinnipeetud advokaat pidas bürood üksinda. Teisalt on konventsiooni eesmärgiks ära hoida täitevõimu kuritarvitusi advokaatide kallal seoses advokaatide kutsetööga. Mitmel pool maailmas on riigivõimule ebamugavaid inimesi esindavaid advokaate taga kiusatud just kriminaalmenetluslike vahenditega – neilt on meelevaldselt vabadus võetud ja neid on teadmata asukohas kellelegi teatamata kinni hoitud ilma, et advokaatidel oleks võimalik viidata konkreetsele seadusesättele, millest nende rikutud õigus tuleneb. Advokaadikutse konventsiooni allkirjastades on Eesti Vabariik selgelt kinnitanud, et seisab inimeste põhiõiguste eest, sh kohustub kaitsma nende inimeste õigusi, kelle kutsetegevus on toimiva lääneliku õiguskorra nurgakiviks.

Advokatuuri teavitamine on konventsiooni kohaselt kinnipeetud advokaadi õigus ning ehkki advokatuur on avaldanud arvamust, et advokatuuri peaks teavitama igal juhul ja advokaadi enda

soovile vaatamata, jääb siin siiski teavitamise üle otsustamine advokaadi enda teha, kuivõrd advokatuuri teavitamine võib advokaadile kaasa tuua mainekahju või muid kahjulikke järelmeid. Teavitamise võib edasi lükata kõige kauem 24 tunniks prokuratuuri loal, kui see on hädavajalik, hoidmaks ära kriminaalmenetluse olulist kahjustamist. Edasilükkamise otsustamisel peab prokuratuur seega suutma põhjendada, milles seisneks teavitamise kahjulik mõju ja miks see mõju oleks sedavõrd oluline, et õigustab advokaadi õiguste kaitse edasilükkamist. Teavitamise kohustuse ajutine edasilükkamine ei ole tundmatu ka kehtivas õiguses: näiteks näeb KrMS § 217 lg 10 ette võimaluse edasi lükata alaealise vanemate teavitamise alaealise kahtlustatavana kinnipidamisest.

28) Paragrahvi 347 lõike 3 ja § 369 lõike 3 punkti 1 kehtetuks tunnistamine

Kehtetuks tunnistatakse sätted, mis näevad ette kohustusliku volikirja nõudmise kassatsiooni- ja teistmismenetluses advokaadist esindajalt, kuivõrd eelnõu kohaselt edaspidi advokaadi volitust esindamiseks eeldatakse.

§ 2. Advokatuuriseaduse muutmine

Advokatuuriseadusesse lisatakse § 57², mis sätestab advokaadi volituse eelduse. Kehtivas õiguses on advokaadi poolt oma kliendi esindamise osas omajagu segadust. Mõned seadused sätestavad, et menetluses kliendi nimel esineva advokaadi volitust eeldatakse. Samas on jälle teised, mille kohaselt tuleb advokaadi volituste tõendamiseks kohustuslikult esitada kirjalik volikiri. Advokaadi kui professionaalse õigusteenuse osutaja ja reguleeritud kutse esindaja puhul on selline jäik volikirja nõue sageli üleliigne halduskoormus: kuna kliendi esindamine õigusmenetlustes on advokaadi peamine kutsetegevus, mille eest advokaat saab tasu ja millega teenib elatist, on selge, et reeglina oma vabast tahtest ja tasu saamata advokaat kedagi iseäranis süüteasjades esindama ei lähe.

Samas on praktikas ette tulnud olukordi, kus näiteks kuritegeliku organisatsiooni juhtliikmed palkavad advokaadi mõne organisatsiooni lihtliikme kaitsjaks või advokaat, väites, et on isiku kaitsja või esindaja, proovib isikuga kohtuda, ehkki kummalgi juhul pole kliendil mingit teadmist advokaadist, kes justkui peaks tema huvides tegutsema. Veelgi enam: on ette tulnud olukordi, kus kolmanda isiku palgatud kaitsja ei tegutsegi kaitsealuse huvides, vaid hoopis palkaja huvides. Arvestades, kui laialdased on kaitsja volitused süüteomenetluses, sh toimikumaterjalidega tutvumisel ja nende tutvustamisel, on väga oluline, et toimikusse talletatud tundlikud andmed ei satuks selliste kõrvaliste isikute kätte, kellel puudub õiguslik alus toimikumaterjalidega tutvuda. Kuna niimoodi ebaausalt käituvad advokaadid võivad olla üksiti büroopidajaks ja büroo ainsaks advokaadiks, ei kaitseks pelgalt büroopidaja kinnituse nõudmine kuritarvituste vastu. Seetõttu sätestataksegi lg-s 3 süüteomenetlejate ja kinnipidamisasutuste õigus nõuda advokaadi volituste kinnitamist kliendi enda poolt, kui advokaat ei tegutse vahetult kliendi juuresolekul. Kinnituse vorm ei ole seejuures kindlaks määratud: volikirja asemel võib olla piisav ka kliendi poolt telefonitsi edastatud suuline kinnitus või tekstisõnum, kui see menetleja või kinnipidamisasutuse ametnike kahtlused hajutab.

§ 3. Kohtute seaduse muutmine

1) Paragrahvi 71 lõike 1 muutmine

Muudatusega laiendatakse kohtuniku vaikimiskohustuse ulatust. Muudatuse eesmärk on tagada, et ametiprivileegi üle peetava vaidluse lahendamisel eeluurimiskohtunikule teatavaks saanud ametiprivileegiga teavet ei oleks kohtunikku ennast üle kuulates võimalik justkui tagaukse kaudu siiski menetlusse tõendina tuua. Eelnõukohase seaduse järgi peaks eeluurimiskohtunik lahendama näiteks vaidlusi läbiotsimisel ära võetud andmekandjatel olevate või kopeeritud andmete ametiprivileegiga hõlmamise üle, aga samuti näiteks küsimust sellest, kas kohtueelses menetluses ütluste andmisest keelduval tunnistajal on õigus ütluste andmisest keelduda ametiprivileegile tuginedes. Nende vaidluste lahendamisel võib eeluurimiskohtunikul olla vaja tutvuda ka vaidlusaluste andmetega. Vaikimiskohustuse laienemine sellisele teabele tagab, et kohtunik saaks selle teabe kohta ütlusi anda üksnes erakordsetel juhtumitel, kui ta on vaikimiskohustusest vabastatud Riigikohtu üldkogu poolt.

2) Paragrahvi 72 täiendamine lõikega 3

Kohtute seaduse (KS) § 72 täiendatakse lõikega 3, et kohtute seadus oleks kooskõlas eelnõukohase KrMS-i sätetega kohtunike ametiprivileegidesse puutuvaks. Kehtiv KS ei näe ette võimalust kohtu nõupidamissaladuse kohta kriminaalmenetluses tõendeid koguda, mistõttu oleks raskendatud või võimatu uurida juhtumeid, kus on kahtlus, et kohtunik on oma ametikohustusi täitnud ebaausalt – näiteks altkäemaksu eest kellelegi soodsa kohtulahendi teinud. Lisatav KS § 72 lg 3 peegeldab eelnõukohase KrMS § 64² lg-t 5, mille kohaselt nõupidamissaladuse murdmine on lubatav üksnes Riigikohtu üldkogu loal.

§ 4. Krediidiasutuste seaduse § 88 täiendamine lõikega 13

Krediidiasutuste seaduse (KAS) muudatuse tingib see, et KrMS ei näe edaspidi ette ametiprivileegi neile isikutele, kellele KAS paneb pangasaladuse hoidmise kohustuse. Kehtiv KAS küll näeb ette kohustuse avaldada pangasaladust vastusena süüteomenetluses menetleja tehtavatele päringutele, kuid ülekuulamisel on pankuritel õigus ütluste andmisest keelduda, kuna neile on KAS-i alusel pandud saladuse hoidmise kohustus. Kui pangasaladust süüteomenetluses ametiprivileegiga ei kaitsta, puudub põhjus, miks pangasaladust hoidma kohustatud inimesi sellega seoses ei peaks olema võimalik süüteomenetluses tunnistajana üle kuulata. Sellest lähtuvalt täiendataksegi KAS § 88 lg-ga 13, millega välistatakse kollisioon pangasaladuse ja süüteomenetluses ütluste andmise kohustuse vahel.

§ 5. Pankrotiseaduse muutmine

Pankrotiseaduse § 85 lõike 4 muutmine

Pankrotiseaduse § 85 lg 4 on sisuliselt pankrotihalduri ametiprivileegi kehtestav säte. Kuna ametiprivileegid kriminaalmenetluse jaoks sätestatakse kriminaalmenetluse seadustikus, tuleb ametiprivileege sätestav dubleeriv säte pankrotiseaduses muuta selliselt, et selle loogika läheks kokku eelnõujärgse üldise loogikaga: ametiprivileegi ja selle ulatust reguleerib kriminaalmenetluse seadustik, haruseadustes aga sätestatakse sellega kooskõlas olevad tingimused vastava ameti või kutseala esindaja poolt konfidentsiaalsete andmete süüteomenetluse tarbeks avaldamisele.

§ 6. Patendivolini seaduse muutmine

Kehtiv patendivoliniku seadus (PatVS) annab patendivolinikele absoluutse õiguse kõikvõimalikes menetlustes keelduda ütluste ja selgituste andmisest, nagu ka neile õigusteenuse osutamise käigus üle antud teabekandjate välja andmisest. Seesugune absoluutne ametiprivileeg ei ole proportsionaalne. Kuna patendivoliniku ülesandeks on osutada õigusteenust tööstusomandi kaitse küsimustes, st isegi mitte kriminaalmenetluses, vaid intellektuaalomandi ja äri sfääris, ei saa patendivolinikel olla tugevamat kaitset kui näiteks advokaatidel või notaritel. PatVS § 6 lg-tele 2 ja 3 lisatavad tekstiosad viitavad selgelt patendivoliniku kriminaalmenetlusliku ametiprivileegi allikale, milleks on kriminaalmenetluse seadustik. Eelnõukohaste muudatuste järel tulenevad kriminaalmenetluse seadustikust ka alused, millal võib patendivoliniku ametiprivileegist kriminaalmenetluses äärmisel vajadusel mööduda.

§ 7. Tervishoiuteenuste korraldamise seaduse muutmine

Tervishoiuteenuste korraldamise seaduses (TTKS) muudetakse § 59³ lõikeid 5 ja 7, et täpsustada, millistel tingimustel on uurimisasutusel ja ekspertidel süüteomenetluses õigus juurde pääseda tervise infosüsteemis hoitavatele isikuandmetele. Muudatus lähtub loogikast, et TTKS sätestab andmete väljaandmise aluse, andmete pärimiseks aga annab aluse menetlusseadustik. TTKS § 59³ lg-s 7 korrigeeritakse ka kehtivas seadusetekstis tehtud korduvate muudatuste tulemusel arusaamatuks muutunud lauseehitust, et oleks üheselt selge: lisaks TTKS § 59³ lg-s 6 sätestatule („seadusest tulenev alus“) antakse TIS-ist andmeid kas andmesubjekti enda nõusolekul või ühel selles lõikes sätestatud alustest. Täiendavalt täpsustatakse, et patsiendi või tema korraldusel tervishoiuteenuse osutaja poolt TIS-is märgitud juurdepääsupiirangud ekspertide juurdepääsu terviseandmetele ei piira. Selle, milliste andmetega ekspert TIS-i vahendusel tohib tutvuda, määrab ära patsiendi nõusolek või määrab kindlaks kohtumäärus. Kuna kõik TIS-i päringud ja andmete vaatamine logitakse, on võimalik kontrollida, et ekspert oma juurdepääsu ei kuritarvita. Seejuures ei ole TIS-i töötlejal eraldi pädevust kontrollida patsiendi nõusoleku saamise protsessi õiguspärasust ega iseseisvalt hinnata, kas kohtumäärus on põhjendatud. Kuni kas nõusolek või kohtumäärus on olemas, on ka andmete väljastamine süüteomenetlejale õiguspärane. Seda, kas päringuga saadud materjal on kohtukõlblik tõend, hinnatakse kriminaalmenetluse käigus.

§ 8. Tsiviilkohtumenetluse seadustiku muutmine

Tsiviilkohtumenetluse seadustikus (TsMS) on sarnaselt kehtiva kriminaalmenetluse seadustikuga puudu klausel, mis välistaks tunnistajatelt ja pooltelt kohtus teabe nõudmise selle poole või tunnistaja ja tema advokaadi vahel õigusteenuse osutamise eesmärgil toimunud teabevahetuse kohta. Teisisõnu võib praegu poolelt nõuda, et pool avaldaks tema ja advokaadi vahel toimunud konsultatsiooni sisu ning talle antud õigusabi sisu (ehkki kumbagi advokaadi käest küsida ei saaks). Seesugune olukord muudab advokaadi ja kliendi vahelise suhtluse konfidentsiaalsuse tsiviilkohtumenetluses illusoorseks: ehkki advokaadil on ametiprivileeg, ei ole seaduses otsest keeldu kohustada sama suhtluse teist poolt ütlusi andma või dokumente esitama. Kui ka advokaadi ametiprivileegi hoidjaks on just klient (seda sätestab TsMS § 256 lg 2), tähendab vaba voli klienti üle kuulata üksiti seda, et advokaadi ametiprivileeg kliendi konfidentsiaalseid andmeid ei kaitse. Isik võib küll keelduda ütluste andmisest, tuginedes enese mittesüüstamise privileegile (TsMS § 257 lg 2), ent see tsiviilkohtumenetluses enamasti ei aktualiseeru.

Eelnõu kohaselt lisatav säte annab õiguse keelduda ütluste andmisest justnimelt kliendi ja tema advokaadi omavahelise suhtluse sisu ja advokaadilt saadud õigusnõu kohta, laienemata muude sündmuste kohta muudest allikatest saadud teabele. Näiteks kui tunnistaja nägi pealt avariid, tuleb tal muude keeldumise aluste puudumisel nähtu kohta ütlusi anda isegi juhul, kui ta enne kohtuistungit on jõudnud avariist ka advokaadile rääkida. Küll aga on tal õigus keelduda ütluste andmisest selle kohta, mis täpselt leidis aset suhtluses advokaadiga, sh millist teavet klient avarii kohta advokaadile edastas.

§ 9. Väärteomenetluse seadustiku muutmine

1–2) Seadustiku § 20 muutmine

Muudatuse eesmärk on väärteomenetluses sätestada advokaadi volituste eeldus ja üldine norm lepingulise kaitsja volituste tõendamise kohta. Lisatava sätte kohaselt tuleb menetlejale esitatavale dokumendile lisada esindusõigust tõendav volikiri, kui seda pole varem väärteotoimikusse lisatud. Nagu kriminaalmenetluseski, eeldatakse advokaadi volitust kaitsjana klienti esindada, ent ka väärteomenetluses võib erinevates olukordades tekkida kahtlusi selles, kelle huvides advokaat tegutseb ja millised on tema volituste piirid, kui ta ei tegutse vahetult oma kliendi juuresolekul. Selliste puhkude jaoks sätestatakse väärteomenetluses menetleja õigus nõuda advokaadi volituste kinnitamist, sh vajadusel otse kliendilt. Kuna väärteomenetluses vahistamist ei rakendata, ei ole ka eriregulatsiooni vahistatud kaitsealusega kohtumise kohta. Kui aga peaks tekkima olukord, kus menetlusalune isik on kinni peetud ja advokaat, kes väidab, et on kinnipeetu kaitsja, soovib kinnipeetuga kohtuda, tuleb rakendada kriminaalmenetluse vastavat regulatsiooni.

3–4) Seadustiku § 21 muutmine kaitsja teabekogumise toetamiseks

Muudatuste eesmärk on väärteomenetluse seadustikus (VTMS) sätestada analoogselt 01.11.2026 kehtima hakkava KrMS §-ga 47 kaitsja võimalus kasutada maakohtu abi, sundimaks tõrksaid isikuid kaitsjaga koostööle. Seni on probleemiks olnud see, et ehkki advokatuuriseadus annab vandeadvokaadile pädevuse nõuda ja saada nii riigi kui kohaliku omavalitsuse asutustelt ja juriidilistelt isikutelt kaitseülesandeks vajalikku teavet, ignoreeritakse neid nõudmisi järelmeid kartmata ja seatakse sellega ohtu kaitseõigus ning menetluste tõhusus. Selle muudatusega ei looda eraldi iseseisvat alust menetlejalt teabe nõudmiseks käimasolevas menetluses – väärteomenetluses teabe avaldamist reguleerib jätkuvalt VTMS.

5) Seadustiku täiendamine §-ga 32¹

Eelnõu kohaselt lisatav säte piirab ametiprivileegiga hõlmatud tõendite kogumise võimalusi väärteomenetluses.

Üldiselt toimub tõendamine ja tõendite kogumine VTMS § 2 kohaselt väärteomenetluses kriminaalmenetluse seadustikus sätestatud korras, kui väärteomenetluse seadustik ei näe ette erisusi. Ametiprivileegidesse puutuv KrMS-is kohaldub ka väärteomenetluses. Kuna aga väärtegude näol on enamasti tegemist vähem oluliste süütegudega, on väärteomenetluses lubatavate menetlustoimingute ring piiratud. VTMS § 32 keelab väärteomenetluses jälitustoimingutega tõendite kogumise, § 33 ei luba kasutada anonüümse tunnistaja ütlusi ning VTMS § 37 keelab kriminaalmenetluslike tõkendite kasutamise. Kehtiv õigus avalike

menetlustoimingute, nt vaatlus, läbiotsimine või läbivaatus, kasutamist väärteomenetluses ei piira.

Samas on advokaadi ja kaitsja ametiprivileegi puhul tegemist sedavõrd olulise õiglase menetluse garantiiga, et selle riived pole kõikides väärteoasjades kindlasti õigustatud. Seetõttu sätestataksegi, et edaspidi on kaitsja ja advokaadi ametiprivileegi riivega menetlustoimingute tegemine lubatud vaid seaduses nimetatud väärteoasjade menetluses. Valdkonnad, kus advokaadi või kaitsja ametiprivileegi on lubatud riivata, on oma laadilt sellised, et nende puhul on enam kui mujal võimalik see, et advokaat või kaitsja on muutunud oma tegevusega õigusnõustajast kaasaaitajaks või kaastäideviijaks. Samuti on neis valdkondades tihti tegemist väärtegudega, millega tekitatav kahju või oht ühiskonna turvalisusele on suur hoolimata teo liigitumisest väärteoks. Seda suuremat etteheidetavust ja ohtlikkust peegeldab ka kõrge karistuse ülemmäär, mis mõnelgi juhul eriti juriidiliste isikute puhul on võrreldav kuriteo eest kohaldatava rahalise karistuse ülemmääraga. Enamikul Eesti väärtegudest jääb karistuse ülemmäär tuntavalt alla eelnõus toodud 200 000 euro piiri.

Eelnõu kohaselt on advokaadi ja kaitsja ametiprivileegi riivamisega vaatluseks, läbiotsimiseks, läbivaatuseks või andmete pärimiseks vajalik kohtu luba ja taotluse loa saamiseks saab väärteomenetluses esitada kohtuväline menetleja otse. Kohtu loa nõue tagab, et triviaalsete väärtegude menetlemiseks advokaadi ja kaitsja ametiprivileegi riivega toiminguid teha ei saa. Nagu ka kriminaalmenetluses, on advokaadi või kaitsja ametiprivileegi riivega menetlustoimingute tegemine lubatud vaid siis, kui menetlusaluseks isikuks on advokaat või kaitsja ise või tema juures töötav inimene, mitte aga advokaadi kliendi kohta tõendite kogumise eesmärgil. Advokatuur on väljendanud muret, et advokaadibüroosid võiksid väärteomenetluses hakata läbi otsima kogenematud ametnikud, kes pole varem advokaadibüroode läbiotsimise ja vastava probleemistikuga kokku puutunud. See olekski kindlasti ebasoovitav. Praktikas on siiski pigem tavaline, et menetlusasutused teevad taoliste õiguslikult keerukamate toimingute puhul koostööd ja läbiotsimistele kaasatakse vajadusel teise menetlusasutuse kogemustega spetsialistid ametiabi korras.

6) Paragrahvi 33¹ kehtetuks tunnistamine

Muudatus on tingitud vajadusest ka väärteomenetluses paremini tagada kaitseõigust, sh enese mittesüüstamise privileegi.

VTMS § 33¹ sätestab väärteomenetluses tunnistaja esindaja keelu. Samas on kriminaalmenetluses tunnistajal õigusspetsialistist esindaja lubatud. Mõlemas menetluses on tunnistajal muidu samad õigused ja kohustused ning puudub ratsionaalne ja legitiimne põhjus, miks ei peaks võimaldama tunnistajal kasutada esindajat. Kuna tunnistajale esindajakulusid niikuinii ei hüvitata (tegu on lisakuludega KrMS § 177 p 6 tähenduses), ei ole sellisel piirangul ka riigieelarve vahendeid säästvat toimet. Keeld süüteomenetluses tunnistajana osaledes lepingulise esindaja abi kasutada võib olla vastuolus riigi kohustusega tagada süüteomenetluses osalevatele inimestele efektiivne kaitseõigus: õigusteadmisteta inimesed ei pruugi aru saada, millal neile esitatud küsimus võib anda põhjust vastamisest keelduda enese ja lähedaste mittesüüstamise privileegile tuginedes. Väärteomenetluses võib tunnistaja staatuses olla ka faktiliselt kannatanu (isik, kellele tekitati väärteoga kahju) ning väga sageli menetlevad kohtuvälised menetlejad väärteoasju nii, et võimalik tulevane menetlusalune isik kuulatakse esmalt üle tunnistajana (eriti levinud liiklusõnnetuse asjades, KarS § 218 kohastes ja muudes sellistes väärteoasjades, milles menetlusalune isik tuleb välja selgitada mitme võimaliku isiku

seast). Enamik eelviidatud väärteoasju on isikupõhised, st väärteomenetluse alustamisel saab olla vaid üks võimalik menetlusalune isik ning selle ainsa võimaliku menetlusaluse isiku tunnistajana ülekuulamine rikub tema õigust kaitsele. Tunnistaja esindaja instituut tagab võimalikule tulevasele menetlusalusele isikule tõhusama kaitse.

VTMS § 33¹ kehtetuks tunnistamisega laieneb KrMS §-s 67¹ sätestatud õigus esindajat kasutada ka väärteomenetlusele.

7) Paragrahvide 115, 139 ja 158 muutmine

Kehtetuks tunnistatakse sätted, mis puudutavad menetlejale esitatavatele menetlusdokumentidele kohustuslikult volikirja lisamist. Kaitsja volituste tõendamise kohta lisatakse väärteomenetluse seadustikku üldnorm, mis muudab kõnealused sätted tarbetuks.

Eelnõu kooskõla põhiseadusega

Süüteomenetluse läbiviimine riivab mitmeid menetlusele allutatud inimeste põhiõigusi. Sõltuvalt sellest, millist menetlustoimingut tehakse, on riivatud õigus eraelu puutumatusele, õigus isikuvabadusele, õigus vabale eneseteostusele, õigus omandi puutumatusele, õigus informatsioonilisele enesemääramisele jne. Käesolev eelnõu puudutab eelkõige

- õigust eraelu puutumatusele (PS § 26);
- sõnumisaladust (PS § 43);
- õigust õiglasele menetlusele (PS § 24);
- ajakirjandusvabadust (PS § 45);
- usuvabadust (PS § 40);
- õigust informatsioonilisele enesemääramisele.

Eelnõu kohaselt tugevdatakse nende põhiõiguste kaitset ja ka õigusselgust seeläbi, et sätestatakse selge protseduur ja õiguslik alus süüteomenetluses teatud tundliku info nõudmiseks ja kasutamiseks, kusjuures seaduse kaitse all on ka teave, mida süüteomenetleja võis seni päringuga välja nõuda ilma, et oleks pidanud andmete töötlemise vajalikkust ja proportsionaalsust põhjendama. Eelnõu kohaselt on ametiprivileegist möödumiseks vajalik kohtu luba ning kohus annab loa teabe saamiseks üksnes vajalikus ulatuses. See aitab edaspidi vältida põhiõiguste põhjendamatuid riiveid, mis võiksid muidu aset leida seetõttu, et menetlejal on mugavam korraga rohkem teavet valimatult välja nõuda.

Ametiprivileegi kaitse ei ole siiski absoluutne, selle eraelu puutumatust tagava instituudi piiramist lubab PS § 26 seaduses sätestatud juhtudel ja korras tervise, kõlbluse, avaliku korra või teiste inimeste õiguste ja vabaduste kaitseks, kuriteo tõkestamiseks või kurjategija tabamiseks. Süüteomenetluse kontekstis on aktuaalne eelkõige viimane alternatiiv. Selgesti peab põhiõiguste riive olema proportsionaalne ja mida delikaatsemad on andmed, millele süüteomenetluse eesmärgil ligi soovitakse saada, seda tõsisem peab olema avalik huvi, mis õigustaks inimese eraelu puutumatuse riivet seal, kus inimene ise riigiametnike vabatahtlikult oma eraeluliste andmete juurde ei soovi lasta. Eelnõuga sätestatakse konkreetsed eeldused, mille esinemisel ametiprivileegiga hõlmatud tundlike andmete väljanõudmine on lubatud, ning protseduur, kuidas tagada, et riive oleks igal juhtumil proportsionaalne.

4. Eelnõu terminoloogia

Eelnõu kohaselt võetakse kasutusele järgmised uued terminid:

Ametiprivileeg on eelnõukohase KrMS § 64¹ lg 1 kohaselt seaduses nimetatud isikule tema ametist või kutsest tulenev õigus kriminaalmenetluses mitte avaldada seaduses nimetatud andmeid, mis on temale teatavaks saanud seoses ameti- või kutsetegevusega. Seni taolist õigust tähistavat terminit Eesti õiguses ei olnud. Uue termini kasutuselevõtt on vajalik muu hulgas selleks, et eristada üldist kohustust kutsesaladust ja ametisaladust hoida ning õigust mingit teavet ka süüteomenetluses menetlejale mitte avaldada. Sugugi mitte kõik ameti- ja kutsesaladused ei pruugi olla automaatselt aluseks süüteomenetluses ütluste andmisest ja teabe avaldamisest keeldumiseks, mistõttu tuleb süüteomenetluses ametiprivileegiga hõlmatud andmeid eristada kogu ameti- või kutsesaladuseks olevast teabest. *Privileeg* kui eesõigus üldisest teabe andmise kohustusest kõrvale jääda on sõnana kasutuses olnud juba pikemat aega. Näiteks räägitakse enese mittesüüstamise privileegist nii Riigikohtu praktikas, põhiseaduse kommentaarides kui ka erialakirjanduses. Ametiprivileegi mõistega seondub seletuskirjas kasutatud mõiste *privileegi hoidja*, mida eelnõus ei kasutata ja mis jääb pigem teooriaks seaduse taga. See on isik, kelle huvide ja andmete kaitseks on privileegi aluseks olev ameti- või kutsesaladus kehtestatud ja kes oma tahteavaldusega võib privileegi tühistada. Selliselt ta „hoiab saladuse võtit“.

Pitseerimine on eelnõukohase KrMS § 64³ lg 3 kohaselt teabe selle sisuga tutvumata talletamine selliselt, et oleks tagatud teabe säilimine muutumatu kujul, välistatud selle õigustamatu ilmsikstulek ning tagantjärele tuvastatav teabega tutvumine. Pitseerimine võib olla nii teabekandja füüsiline pakendamine kui teabe digitaalne sulustamine selliselt, et oleks täidetud pitseerimise eesmärgid.

5. Eelnõu vastavus Euroopa Liidu õigusele

Eelnõu ei ole vastuolus Euroopa Liidu õigusega.

6. Seaduse mõjud

6.1. Mõju põhiõigustele ja õiguskorrale

Eelnõu peamine eesmärk on tugevdada põhiõiguste kaitset süüteomenetluses, täpsustades ameti- ja kutsesaladusega seotud andmete kogumise, töötlemise ja kasutamise tingimusi. Eelnõuga kavandatud muudatused mõjutavad eelkõige:

õigust eraelu puutumatusele (PS § 26);
sõnumisaladust (PS § 43);
õigust õiglasele menetlusele (PS § 24);
ajakirjandusvabadust (PS § 45);
usuvabadust (PS § 40);
õigust informatsioonilisele enesemääramisele.

Eelnõu kohaselt luuakse esmakordselt terviklik ametiprivileegide süsteem, mis hõlmab mitte üksnes ütluste andmisest keeldumise õigust, vaid ka dokumente, andmekandjaid ja muid teabe kandmise vorme. Sellega suureneb õigusnormi selgus ning väheneb risk, et konfidentsiaalne teave saab menetlejale teatavaks ilma õigusliku aluseta. Kehtiva õiguse üks peamisi puudusi seisnebki selles, et ametisaladus võib küll olla kaitstud ülekuulamisel, kuid mitte andmekandjate või elektrooniliste andmete kujul.

Advokaatide ja kaitsjate puhul tugevdab eelnõukohane seadus oluliselt kaitseõiguse tagatist ning aitab täita Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikas esile toodud nõudeid advokaadi ja kliendi

suhtluse konfidentsiaalsuse kaitseks. Samuti aitab eelnõu täita Euroopa Nõukogu advokaadikutse kaitse konventsioonist tulenevaid kohustusi.

Samas suurendab eelnõukohane seadus teatud juhtudel tõendite kogumiseks vajalike eeltingimuste hulka ning muudab mõne menetlustoimingu läbiviimise keerukamaks. See mõju on seaduse muutmise teadlik ja eesmärgipärane tulemus ning tuleneb soovist saavutada parem tasakaal kuritegude tõhusa menetlemise ja põhiõiguste kaitse vahel.

Mõju põhiõigustele on kokkuvõttes positiivne.

6.2. Mõju ameti- ja kutsesaladust hoidma kohustatud isikutele

2026. aasta juuli seisuga on kutse- või ametisaladuse hoidmise kohustus Eestis seadusega kehtestatud järgmistele isikutele:

- a. Eestis registreeritud usuorganisatsioonide vaimulikud
- b. tervishoiutöötajad
- c. advokaadid
- d. mitteadvokaadist kaitsjad kriminaal- ja väärteoasjades
- e. KrMS-is sätestatud vahendust pakkuvad ohvriabitöötajad
- f. pankrotihaldurid
- g. notarid
- h. patendivolinikud
- i. kohtunikud (KS §-d 71-72)
- j. ajakirjanduslikul eesmärgil informatsiooni töötlevad isikud, kellele peaks laienema allikakaitse
- k. avalikus teenistuses olevad ametnikud (ATS § 55)
- l. kohtutäiturid
- m. usaldusisikud (FIMS § 53 lg 7) ja saneerimisnõustajad (SanS § 16 lg 5)
- n. vandetõlgid
- o. audiitorid
- p. krediitdiasutuse aktsionärid, liikmed, juhid, töötajad ja muud isikud, kellel on juurdepääs pangasaladusele (KAS § 88)
- q. Finantsinspektsiooni töötajad (FIS § 34)
- r. tasulise ekspertiisi tegijad (KES § 12 lg 6) ja kohtueksperdid (KES § 34)
- s. väärtpaberikonto haldurid (EVKS § 1⁴ lg 5)
- t. väärtpaberite registri pidaja nõukogu ja juhatuse liikmed ning töötajad (EVKS § 29 lg 5)
- u. postiteenuse osutaja, tema töötajad ja postiteenuse osutajat juhtima õigustatud isikud (PostiS § 33)
- v. turvateenistujad (TurvaTS § 17 p 2)
- w. töötajate usaldusisikud (TUIS § 11)

Eelnõu kohaselt on ametiprivileeg, st õigus kriminaalmenetluses keelduda ameti- ja kutsetegevusega seotud andmete avaldamisest ja ütluste andmisest p-des a–j nimetatutel ning piiratud juhtudel ka p-s k nimetatutel. Kõikidele nimetatud gruppidele tähendab eelnõukohane muudatus selguse loomist süüteomenetluses saladuse hoidmise õiguses ja kohustuses. Neile kõigile toob seadusemuudatus kaasa senisest tugevama ametiprivileegi kaitse – sõnaselgelt on ametiprivileegiga hõlmatud ka teabekandjad, mille puhul kehtiv kriminaalmenetluse õigus mingit selget kaitset ette ei näe. Ehkki pankrotihaldurite ja patendivolinike kutsesaladuse hoidmise kohustust käsitlevad sätted vastavates eriseadustes on sõnastatud absoluutse saladuse hoidmise õigusena ilma, et kriminaalmenetluse jaoks oleks erandit ette nähtud, tähendab selline õigusnorm normide hierarhiast tulenevalt siiski vähemalt ebaselgust. Eelnõukohase seadusega

sätetatakse selged mehhanismid ja alused, kuidas ametiprivileegist on võimalik mööduda, ning sätestatakse, et ametiprivileegist möödumiseks on igal juhul vajalik kohtu luba. See annab ametiprivileegiga isiku jaoks suurema kindlustunde, et ta saab oma klientide saladusi kaitsta süüteomenetluses juhusliku avalikuks tuleku eest ka siis, kui need on mingis vormis talletatud.

Ameti- või kutsesaladuse hoidmise kohustust eelnõukohane seadusemuudatus ei mõjuta – kriminaalmenetluse välises tegevuses on ameti- või kutsesaladuse hoidmise kohustus sätestatud asjakohases eriseaduses ning seda kohustust kelleltki ei võeta.

Eelnõukohane regulatsioon sätestab, et kõik ameti- või kutsesaladused ei ole takistuseks süüteomenetluses tõendite kogumisele. Neil ameti- või kutsesaladust hoidma kohustatud isikutel, kellel eelnõu kohaselt kriminaalmenetluses ametiprivileegi ei ole (loetelus p-d l–w), on edaspidi kohustus kriminaalasjas vajadusel ütlusi anda. Teabe andmisest keeldumise õigust ei ole neile ka kehtiva kriminaalmenetluse seadustiku kohaselt otsesõnu antud ja paljudel neist on asjakohases eriseaduses klausel, mis kohustab neid kriminaalmenetluses menetlejale teavet andma. Seega eelnõukohased muudatused mõjutavad eelkõige ütluste andmisest keeldumise õigust ametiprivileegita, kuid saladuse hoidmise kohustusega ametite ja kutsealade esindajatel, kes kehtiva seaduse kohaselt võivad süüteomenetluses ütluste andmisest keelduda, kuid eelnõu kohaselt enam mitte. Praktikas on need juhtumid, mida eelnõu mõjutab, siiski pigem harvad, kuna menetluses vajalik teave nõutakse välja kirjalikult või digitaalsete andmetena. Olulist ülekuulamise sagenemist ei ole põhjust prognoosida ka eelnõukohaste seadusmuudatuste järel. Kuna eelnõukohane muudatus puudutab sisuliselt üksnes ülekuulamise võimalikkust, mitte aga uurimisasutuse võimalust dokumente või muid andmeid välja nõuda, ei ole prognoositav ka klientide käitumise muutumine suhtluses nende ametite või kutsealade esindajatega, kellel ametiprivileegi ei ole. Kriminaalmenetlus on üldises inimsuhtluses õnneks siiski harv nähtus ning kriminaalmenetlusest väljaspool toimivas asjaajamises jääb seaduses sätestatud konfidentsiaalsuskohustus täiel määral kehtima.

Kõige enam puudutab ametiprivileegide regulatsiooni muudatus advokaate, kelle kutsesaladuse kaitse ebapiisavale regulatsioonile on korduvalt tähelepanu juhitud nii ajakirjanduses kui kohtupraktikas ja kelle ametiprivileegi kaitse on eelnõu kohaselt põhjalikult reguleeritud, muu hulgas lähtuvalt asjakohasest Riigikohtu ja EIK-i praktikast. Advokaatide ja kaitsjate ametiprivileeg tagatakse seaduse tasandil senisest kõrgemal tasemel ja nähakse ette kindlad protseduurid selleks, et vältida menetlustoimingute käigus advokaadi ja kaitsja kutsesaladuseks olevate andmete puutumatus põhjendamatuid riiveid. Lisaks ametiprivileegidesse puutuvatele muudatustele toovad eelnõukohased muudatused advokaatidele kaasa mõningase halduskoormuse vähenemise seoses volikirjanõude kaotamisega. Advokaadikaitse kaitse konventsioonist tulenevalt luuakse tagatised advokaatide tagakiusamise vastu: advokatuuri esindajal on õigus kohtuda kinnipeetud advokaadiga ning advokaadi tööga seonduvates kohtuasjades tuleb advokatuuri esindaja lubada kinnist istungit jälgima.

Advokatuuri kodulehe andmetel oli 31.12.2025. a seisuga Eesti Advokatuuri liikmeid 1173, sh assotsieerunud liikmeid 3 ja mitteaktiivseid liikmeid 263. Praktikas tuleb advokaadi valduse läbiotsimist ette väga harva (prokuratuuri andmetel keskmiselt kord aastas).

Teine oluline grupp, keda muudatused teistest enam puudutavad, on tervishoiuteenuse osutajad ja tervishoiutöötajad. 2025. aastal registreeriti 28 033 kuritegu, neist 6434 isikuvastast kuritegu, mis on 23% registreeritud kuritegude koguarvust. Just terviseandmed on sageli keskse tähendusega vägivallakuritegude menetlemises ning kehaline väärkohtlemine oli 2025. aastal üks kolmest kõige sagedamini toime pandavast kuriteost Eestis.³⁵ Eelnõu kohaselt saab edaspidi

³⁵ Kuritegevuse ülevaade 2025. (<https://www.justdigi.ee/kuritegevus2025/index.html>).

kohtu loaga teatud juhtudel välja nõuda ka terviseandmeid, mille väljastamiseks patsient nõusolekut ei ole andnud. See ei kujuta endast märkimisväärset lisakoormust tervishoiutöötajatele ega tervishoiuteenuse osutajatele, kuna ei nõua neilt lisadokumentide koostamist. Küll on terviseandmete dokumenteerimisel otstarbekas selgelt eristada objektiivne leid ja patsiendi poolt anamneesi käigus avaldatu, kuivõrd mõlemad on küll ametiprivileegiga hõlmatud, ent selgesti on patsiendi poolt tervishoiuteenuse osutajale usaldatu suurema kaitse all kui läbivaatuse objektiivne leid. Nagu Justiits- ja Digiministeeriumi andmekaitseinspektsiooni koosolekul märkis tervishoiuteenuse osutajate esindaja, ei nõua see dokumenteerimise tõsisemat ümberkorraldamist. Ametiprivileegist möödumise üle otsustades käsitleb kohus neid andmekategooriaid tõenäoliselt erinevalt. Vajadust selge menetluskorra järele, mis eelnõu kohaselt luuakse, on rõhutanud ka tervishoiuteenuse osutajad ise. Eelnõukohane seadus lahendab ära vaidluskohad surnud, koomas või vaimse häirega inimese terviseandmete saamise üle ja loob piiratud võimaluse saada terviseandmeid süüteomenetluse tarbeks siis, kui patsient selleks nõusolekut ei anna. Sellest sündiv õigusselgus vähendab tervishoiuteenuse osutajate ja tervishoiutöötajate halduskoormust ja riski, et menetleja nõudel andmeid avaldades või avaldamata jättes võiks tekkida õigusvaidlused ja tõusetuda kahjunõuded.

Tervise Arengu Instituudi andmetel oli 2025.aastal Eestis 28145 tervishoiutöötajat³⁶ ja 1533 tervishoiuteenuse osutajat³⁷.

Kolmas grupp, kellel olevaid andmeid süüteomenetluses sageli kasutatakse, on riikliku järelevalve teostajad. Ka siin muudetakse õigusnorm oluliselt selgemaks. Seni on järelevalve käigus kaasaitamiskohustuse raames karistuse ähvardusel saadud teave süüteomenetluses lubamatu tõend lähtuvalt Riigikohtu praktikast, kuid seaduses seda selgelt kirjas ei ole. Eelnõu kohaselt reguleeritakse selliste tõendite süüteomenetluses kasutamine läbi riikliku järelevalve teostaja ametiprivileegi. See aitab saavutada järelevalvele allutatud isikute paremat koostööd ja peegeldab eelistust regulatiivsete, mitte karistuslike meetmete kasuks. Samuti võimaldab ametiprivileegiga hõlmatud riikliku järelevalve käigus kogutud teabe ülekannet ametiprivileegist vabastamise õigusnorm, tänu millele võib menetlusele allutatud isiku nõusolekul järelevalvemenetluse käigus antud teabe ilma ümber vormistamiseta süüteomenetlusesse üle tuua. Järelevalvemenetluse käigus järelevalve teostaja enda poolt avastatu süüteomenetluses tõendina kasutamist eelnõukohane norm ei piira. Praktikast on järelevalve ametiprivileegi mõju olulisim nähtavasti maksu- ja tolliasjades, millega seonduvad ka Riigikohtu lahendid, mis seda teemat praegu reguleerivad. Kohtuvälised menetlejad, kes on samas ka järelevalveasutusteks, peaksid nähtavasti üle vaatama asutusesisesed protseduurid, et tagada järelevalvemenetluse käigus menetlusele allutatud isikute teavitamine ja järelevalvemenetluse käigus saadud teabe korrektne töötlemine.

Ametiprivileegiga isikute juures tegutsev vajalik erialane abipersonal (juristid, sekretärid, hooldajad, tõlgid jne) on küllalt rohkearvuline sihtgrupp. Eelnõu kohaselt laieneb ametiprivileeg ka ametiprivileegiga isiku erialasele abipersonalile, kellel on seadusest või lepingust tulenev teabe salajas hoidmise kohustus. Kuna eelnõu kohaselt on vastav klausel lepingus või seaduses eeltingimuseks, et ametiprivileeg ka abipersonalile laieneks, tuleb vastutustundlikel ametiprivileegiga isikutel, kes oma erialases tegevuses abipersonali kasutavad, sõlmitud lepingud üle vaadata ja lepinguid vajadusel täiendada. Reeglina, tõsi, on juba praegu erialase abipersonaliga sõlmitud lepingud, milles on see teabe salajas hoidmise kohustus ette nähtud, mistõttu eelnõu selles osas suuremat muudatust kaasa ei too.

³⁶ <https://www.tai.ee/et/terviseandmed/statistika/visualiseeritud-andmed/tervishoiutootajate-arv-ja-nende-ametikohad?keys=tervishoiut%C3%B6%C3%B6tajate+arv>

³⁷ https://statistika.tai.ee/pxweb/et/Andmebaas/Andmebaas_04THressursid_01Ttosutajad/TTO15.px/table/tableViewLayout2/

Samuti sätestatakse eelnõuga ametiprivileeg kohtunike vaikimiskohustuse ja nõupidamissaladuse kaitseks. Senine regulatsioon välistas küll kohtunike ülekuulamise, kuid mitte asjakohaste andmete kirjalikul või elektroonilisel kujul välja nõudmise, mis vähemasti teoorias jättis kohtunike ametisaladuse osaliselt kaitseta. Praktikas on kohtunike ülekuulamine seoses nende ametitegevusega ülimalt ebaharilik ja seetõttu on eelnõukohase regulatsiooni mõjuks eeskätt õigusselguse loomine selles osas, kas ja kuidas kohtuniku ametisaladustele kriminaalmenetluses ligi pääseb.

Küll ametiprivileegita, kuid saladuse hoidmise kohustusega on ka krediitiasutuste töötajad jm pangasaladuse hoidjad, kellel olemasolevad andmed süüteomenetluses sagedasti välja nõutakse. Pangasaladust sisaldavate andmete väljanõudmist ja kasutamist süüteomenetluse tarbeks käesolev eelnõu ei muuda ja ehkki eelnõu kohaselt on ka pangasaladuse hoidmise kohustusega inimesed nüüd kohustatud süüteomenetluses vajadusel ütlusi andma, on sellise vajaduse tekkimine senise praktika pinnalt hinnates harv: menetluses on olulised eelkõige tehinguid kajastavad andmed, mis nõutakse välja dokumentaalsel kujul ning dokumentide või digitaalsel kujul olevate andmete osas eelnõu mingit uut regulatsiooni ei kehtesta.

Ametiprivileegiga isikud peavad eelnõukohase seaduse jõustumisel oma konfidentsiaalse teabe hoidmises selguse looma. Ehkki enamik ametisaladuse hoidmise kohustusega professionaalidest on juba andmekaitse ja andmeturbe teemaga põhjalikult kursis ning võtnud vähemasti elementaarsed abinõud andmelekete ennetamiseks (sh konfidentsiaalsuslepingud töötajatega, elektroonilise teabeturbe meetmed ja hoolikas teenusepakkujate valik), on ametiprivileegiga isikutel otstarbekas veenduda, et kolmandate isikute juures hoitavate ametiprivileegiga andmete puhul on tehtud vajalikud korraldused mh ametiprivileegi säilitamiseks. Esmajoones tuleks teenusepakkujatega sõlmida kokkulepe, mille kohaselt teenusepakkujatel on kohustus ametiprivileegiga isikut teavitada, kui nende juures hoitavat ametiprivileegiga hõlmatud teavet menetluse käigus kogutakse või välja nõutakse. See tähendab ametiprivileegiga isikutele mõningat lisatööd, kuid see tegevus on ühekordne: kui lepingud on üle vaadatud ja töötajad asjakohaselt instrueeritud, ei tekita ametiprivileegi haldamine edaspidi lisakoormust. Vajalike koolituste korraldamise ja kokkulepete sõlmimise võimaluse tagab seaduse jõustumiseks planeeritud aeg, milleks on 1. juuni 2027.

Teenusepakkujatele (nt raamatupidamisteenus, veebimajutus või andmeladu) antakse eelnõuga küll õigus keelduda võimalike ametiprivileegiga andmete väljastamisest või esitada vastuväide menetlustoimingu käigus, kuid kohustus vastuväiteid esitada või ametiprivileegiga isikut andmete väljastamisest teavitada, eelnõuga teenusepakkujatele ei panda. Sellised kohustused eeldaksid teenusepakkuja teadmist sellest, kas nende juures hoitavad andmed on ametiprivileegiga hõlmatud või mitte – ning seda teadmist teenusepakkujalt nõ oma tarkusest nõuda ei saa. Küll on ettenähtav, et ametiprivileegiga isikud edaspidi valivad oma koostööpartneriteks sellised teenusepakkujad, kes on valmis võtma endale lepingulise kohustuse ametiprivileegiga andmete kaitseks menetluses vastuväiteid esitama ja ametiprivileegiga isikut andmete väljanõudmisest teavitama. Teisisõnu – kui palju ja kuidas eelnõukohane regulatsioon teenusepakkujaid mõjutab, sõltub suuresti teenusepakkuja enda valikust ja valmisolekust sõlmida ametiprivileegiga hõlmatud andmete hoidmiseks sobivaid lepinguid.

Kui terviseandmed ja järelevalve käigus kogutu välja arvata, on ametiprivileegiga hõlmatud teabe kasutamine süüteomenetluses pigem harv ja jääb selleks ka seadusemuudatuse järel. Enamik muid ametiprivileegiga isikuid, nagu ka ametiprivileegita, kuid saladuse hoidmise kohustusega isikuid ei pruugi süüteomenetluses ametiprivileegiga hõlmatud andmete välja

andmise nõudega kokku puutudagi. Seetõttu on seadusemuudatuse mõju ameti- ja kutsesaladuse hoidmiseks kohustatud isikutele kokkuvõttes väike.

Saladuse hoidmise kohustusega professionaalide klientide jaoks tähendavad tehtavad muudatused õigusselguse suurenemist ja selget arusaamist, milline teave ja millistel tingimustel on süüteomenetluses tõendina kogutav ja kasutatav. Kehtiv õigus on olnud selles ebajärjekindel ja kuigi professionaalid võivad küll lubada konfidentsiaalsuskohustust ja ütluste andmisest keeldumist, on andmed ja dokumendid siiski olnud kriminaalmenetluses välja nõutavad. Eelnõu kohaselt suletakse mitu seni kasutuses olnud tagaust ja muudetakse õigusnorm selgemaks. Sellega antakse inimestele selgem kontroll oma andmete üle. Kuivõrd ametiprivileegist möödumine on lubatav lisaks privileegi hoidja enda nõusolekule vaid kohtu loaga, tagatakse eelnõukohase seadusega senisest paremini tundliku teabe kaitse, mis on eriti terviseandmete kontekstis põhjustanud viimasel ajal probleeme.

6.3. Mõju süütegude menetlejatele

Eelnõukohane regulatsioon loob selgust ka süütegude menetlejate jaoks. Kohtueelse uurimise asutusi, mille tööd eelnõu puudutab, on kriminaalmenetluse seadustiku kohaselt seitse: PPA, Kaitsepolitseiamet, Keskkonnaamet, Maksu- ja Tolliamet, sõjaväepolitsei, vanglad ning Justiits- ja Digiministeeriumi vanglate osakond. Kohtueelset menetlust kriminaalasjades juhivad prokuratuur. Lisaks on Eestis enamikul riikliku järelevalve teostamise pädevusega asutustel ka väärtegade kohtuvälise menetlemise pädevus. Väärtegade menetlemisel rakendub kriminaalmenetluse seadustiku ametiprivileegide regulatsioon väärtemenetluse seadustikus sätestatud erisustega. Väärtegade kohtuväliseid menetlejaid on Eestis ilma kohaliku omavalitsuse üksusteta ja ministeeriumiteta 22³⁸, kohaliku omavalitsuse üksusi on 78³⁹.

Süütegude menetlejatele toovad muudatused juurde võimalusi tõendite kogumiseks: kehtiva õiguse kohaselt ei ole terviseandmeid ilma patsiendi nõusolekuta ühelgi juhul võimalik süüteomenetluses saada, kuid eelnõu kohaselt sätestatakse reeglid, et kohtu loal terviseandmete saamine oleks siiski võimalik. See annab võimaluse tõhustada süütegude menetlemist ja selge õigusnorm vähendab vaidlusi võimaliku andmete väärkasutuse üle.

Teisalt on pikka aega olnud segadus selles, kas ametiprivileegiga isikutelt on võimalik ametiprivileegile vaatamata nõuda välja nende valduses olevaid dokumente ja andmeid, mille need isikud on saanud oma ameti- või kutsetegevuse käigus. Kohati on nähtavasti võetud omaks ametiprivileegi kitsendav tõlgendus, mis dokumentide väljanõudmist või menetlustoiminguga äravõtmist ametiprivileegi riivena ei käsitanud. Selles küsimuses toob eelnõukohane seadus selguse ja kohustab menetlejat saama andmete väljanõudmiseks või äravõtmiseks kohtult loa. Ehkki kohtu loa saamiseks on kohaselt kõrge standard, on tõsise vajaduse korral siiski võimalik saada luba andmete nõudmiseks või menetlustoiminguga äravõtmiseks.

Eelnõukohane regulatsioon toob kaasa mõningase lisatöö menetlejatele: prokuratuurile langeb ametiprivileegist möödumise taotluste koostamine ning vaidluste lahendamine kohtueelses menetluses.

³⁸ Politsei- ja Piirivalveamet, Kaitseväge, vangla (vanglateenistus), Kaitsepolitseiamet, Maksu- ja Tolliamet, Päästeamet, Keskkonnaamet, Tööinspeksioon, Tarbijakaitse ja Tehnilise Järelevalve Amet, Transpordiamet, Andmekaitse Inspeksioon, Finantsinspeksioon, Rahapesu Andmebüroo, Raviamet, Terviseamet, Põllumajandus- ja Toiduamet, Põllumajanduse Registre ja Informatsiooni Amet (PRIA), Riigi Infosüsteemi Amet (RIA), Justiits- ja Digiministeerium, Konkurentsiamet, Keeleamet, Muinsuskaitseamet.

³⁹ Eesti Linnade ja Valdade Liidu andmed 2025. aasta lõpu seisuga (<https://www.elvl.ee/kohalikud-omavalitsused/mis-kohalikud-omavalitsused-0>).

Võimalus kohtult ametiprivileegiga hõlmatud andmeid sisaldavate tõendite kogumiseks luba küsida toob kaasa mõningase lisakoormuse ka eeluurimiskohtunikele, kes nende lubade saamiseks esitatud taotlusi peavad hakkama lahendama.

Kohtulikku eelkontrolli nõuavad muu hulgas:

- ametiprivileegist möödumise lubade andmine;
- terviseandmete päringute lubamine;
- ametiprivileegiga seotud vastuväidete lahendamine;
- advokaadibüroode läbiotsimisega seotud vaidlused;
- andmete filtreerimise ja eraldamise vaidlused.

Kuna menetlustoimingu, sh läbiotsimise tegemiseks loa saamise taotlusi saab lahendada ka pealdise vormis antava määrusega, ei ole kirjatöö lisandumine kohtutele märkimisväärne. Küll aga tuleb prokuratuuril ja kohtuvälisel menetlejal lubade taotlused ette valmistada sellise põhjalikkusega, et need sisaldaksid kõiki olulisi andmeid, mida seadus menetlustoimingu loa kohta nõuab.

Eeluurimiskohtunikule võib koormavaks osutuda advokaadibüroo läbiotsimise käigus tekkinud vaidluste lahendamine, kuid kuna advokaadi valduse läbiotsimist tuleb ette väga harva, ei ole mõju kohtusüsteemile tervikuna suur ja vaidlusi aitab ennetada põhjaliku ja sisuka läbiotsimismääruse koostamine ning selles menetlustoimingu tingimuste ja käigu võimalikult täpne reguleerimine. Arvestades advokaadibüroode läbiotsimiste väikest arvu ja ametiprivileegi puudutavate menetluste suhtelist haruldust, ei ole alust prognoosida sellest tulenevat märkimisväärset mõju kogu kohtusüsteemi ressursivajadusele.

Kõige suurema koormuse annavad kohtule tõenäoliselt taotlused terviseandmete väljanõudmiseks. Enamik terviseandmete päringutest tehakse patsiendi nõusolekul ja see tõenäoliselt ei muutu ka eelnõukohase seaduse jõustumisel. Praktikas on praegu aga juhtumeid, kus patsiendid nõusoleku andmisest keelduvad või nõusolekut anda ei saa (nt on nende teovõime osas kahtlus või nad on koomas), ning kui kehtiva õiguse kohaselt tähendab keeldumine seda, et terviseandmeid välja nõuda ega kasutada ei saa, siis eelnõukohase õigusnormi jõustumisel tekib prokuratuuril neil juhtumel võimalus pöörduda eeluurimiskohtuniku poole, saamaks luba terviseandmete väljanõudmiseks.

Rakendamise esimestel aastatel võib eeldada kohtute tavapärasest mõnevõrra suuremat töökoormust, kuna uued õigusmõisted vajavad kohtupraktikas sisustamist. Pikemas perspektiivis peaks mõju stabiliseeruma.

6.4. Mõju süüteomenetlusega kokku puutuvatele inimestele

Inimeste jaoks, kes on oma andmed usaldanud mõnele ametiprivileegiga isikule, toob eelnõukohane õigus selge teadmise, millistel tingimustel need andmed võivad süüteomenetlusse jõuda. EIK on märkinud, et riigisisene õigus peab olema piisavalt selge, et anda kodanikele arusaadavalt teavet, millistel asjaoludel ja millistel tingimustel on ametiasutustel volitused nende valdusi läbi otsida ja dokumente või esemeid arestida.⁴⁰

Teatud olukordades võib eelnõukohane regulatsioon laiendada aluseid andmete kasutamiseks – näiteks on võimalik, et kohus annab loa terviseandmete kasutamiseks ka juhul, kui

⁴⁰ EIKo 05.07.2012. a asjas *Golovan v. Ukraine* (No. 41716/06) märkis kohus, et seadus peab andma kaitset ametiasutuste meelevaldse sekkumise eest. Selles kontekstis on olulised konkreetsed menetluslikud tagatised. See, millised tagatised on nõutavad, sõltub teatud määral sekkumise olemusest ja ulatusest (p 57). Vt ka EIKo *Lindstrand Partners Advokatbyrå AB v. Sweden* (No. 18700/09), p 88 või *Sallinen and others v. Finland* (No. 50882/99), p 82.

andmesubjekt ise terviseandmeid menetluses avaldama nõus ei ole. See saab aga toimuda vaid seaduses ette nähtud juhtudel, kui kohtu hinnangul on tõendi kogumine vältimatult vajalik kriminaalmenetluse eesmärgi saavutamiseks ja tõendi kogumisega ei riivata põhjendamatult isiku õigusi.

Kohtumenetluse osalistele annavad eelnõuga kavandatavad muudatused selge aluse keelduda teabe andmisest enda ja oma advokaadi vahelise õigusabi saamise eesmärgil toimunud suhtluse, sh saadud õigusabi sisu kohta.

Süüteo menetluse olukorras on menetlustoimingu rakendamise osaks alati toimingule allutatud isikule tema õiguste selgitamine. Hiljemalt selles etapis saavad ka isikud teada, et neil on ametiprivileegiga hõlmatud teabe andmisest keeldumise õigus. Üldise teavitustöö tegemisel on aga kindlasti abiks ajakirjanduse teravdatud huvi terviseandmetega seonduva vastu, mis ei näita raugemise märke ning annab hea võimaluse ka laiemale avalikkusele selgitada nii terviseandmete kui muude ametiprivileegidega seonduvat.

Arvestades menetluse muutumist keerukamaks ametiprivileegiga seotud küsimustes, võib mõnede ametiprivileegiga hõlmatud teavet kasutavate kriminaalasjade kohtueelne menetlus muutuda pikemaks.

6.5. Mõju riigi välissuhtlusele

Alates sellest, kui Euroopa Inimõiguste Kohus leidis kohtuasjas *Särgava v. Estonia*, et Eesti menetlusõigus on advokaadi ametiprivileegi kaitseks ebapiisava detailsusega, on Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee nõudnud Eestilt teavet selle kohta, mida on probleemi parandamiseks ette võetud. Eelnõukohane seadus on vaadeldav nimetatud EIK-i otsuse täitmiseks vajaliku üldmeetmena ehk sellise normi kehtestamisena, mille eesmärk on vältida Euroopa inimõiguste konventsiooni samalaadsete rikkumiste kordumist. See võimaldab Eestil taotleda, et Euroopa Nõukogu Ministrite Komitee lõpetaks selle otsuse täitmise üle toimuva järelevalvemenetluse. Kuna järelevalvemenetlus on selles asjas kestnud juba üle viie aasta, on oluline, et seadusemuudatused kiidetaks heaks ja neid rakendataks niipea kui võimalik, et Eesti ei satuks Euroopa Nõukogus teravdatud tähelepanu alla.

2025. aastal kirjutas Eesti esindaja alla Euroopa Nõukogu advokaadikutse kaitse konventsioonile, millest tulevad Eestile mitmed kohustused, sh kohustus tagada advokaadi kutsesaladuse kaitse ja sätestada seadustes advokatuuri roll advokaatide kaitsel tagakiusamise vastu. Eelnõukohase seadusega sätestatakse konventsioonis nõutud garantiid advokaatidele.

7. Seaduse rakendamisega seotud riigi ja kohaliku omavalitsuse tegevused, eeldatavad kulud ja tulud

Seaduse rakendamisega ei kaasne riigile ega kohalikele omavalitsustele otseseid kulusi. Eelnõukohase seaduse rakendamine ei eelda uute asutuste ega püsivate uute ametikohtade loomist. Mõningaid lisakulusid võivad kaasa tuua koolitused, digitõendite käitlemise tehnilised lahendused, advokatuuri esindajate tasustamine ning kohtute ja menetlejate suurenev töökoormus. Arvestades selliste menetluste vähest arvu, on mõju hinnanguliselt väike ja kaetav asjaomaste asutuste olemasolevate eelarvevahenditega.

Eelnõu vastuvõtmisel korraldab JDM asjakohase teabepäeva süüteo menetlejatele ja erialaorganisatsioonide esindajatele ning üllitab seadusemuudatuste kohta elektroonilise infolehe, mis saadetakse kõikidele ametiprivileegiga ametite ja kutsete katusorganisatsioonidele. Infolehe koostamine ja teabepäev finantseeritakse JDM eelarvelistest vahenditest.

8. Rakendusaktid

Eelnõukohase seadusega ei kaasne rakendusaktide muutmise, kehtestamise ega kehtetuks tunnistamise vajadust.

9. Seaduse jõustumine

Eelnõukohaste muudatuste rakendamine ei nõua spetsiaalseid arendusi ega ettevalmistusi, kuid otstarbekas on jätta aeg eelnõukohase seaduse avaldamise järel selleks, et kõik asjast puudutatud ametiprivileegiga isikud saaksid oma tööprotsessid üle vaadata ja seadusega kooskõlla viia. Seetõttu, eeldades, et eelnõu võetakse seadusena vastu ja kuulutatakse välja hiljemalt 1.märtsil 2027, on eelnõu seadusemuudatuste jõustumine planeeritud 1. juuniks 2027.

10. Eelnõu kooskõlastamine, huvirühmade kaasamine ja avalik konsultatsioon

Eelnõu esitati eelnõude infosüsteemi kaudu kooskõlastamiseks ministeeriumidele ning arvamuse avaldamiseks kõikidele kohtutele, kohtuvälistele väärtemenetlejatele, uurimisasutustele, Eesti Advokatuurile, Riigiprokuratuurile, Õiguskantsleri Kantsleile, Tartu Ülikooli õigusteaduskonnale, Eesti Kohtuekspertiisi Instituudile, Eesti Arstide Liidule, Notarite Kojale, Pangaliidule, Kohtutäiturite ja Pankrotihaldurite Kojale, Audiitorkogule, Patendivolinike Kojale, Meediaettevõtete Liidule, Eesti Ajakirjanike Liidule ning Eesti Kirikute Nõukogule.

Esitatud arvamuste ja ettepanekute tabel on lisatud seletuskirjale (lisa 1).